

KLEIO

Uitgave van de VGN
Jaargang 63
Maart 2022

Voor docenten geschiedenis en staatsinrichting

Rampjaar 1672 Bezet door vreemde machten

- Luc Panhuysen: **het trauma van het Rampjaar** bleef eeuwen voelbaar
- Het ware verhaal over Srebrenica in **Quo vadis, Aida?**
- Jos Wienen herdenkt **de geboorte van Nederland** in 1572

KLEIO

32 De Slag bij Tolhuis

Hoe Lodewijk XIV bij Lobith de Republiek binnentrok

40 De redder van het vaderland

Willem III en de Oranjemythe ten tijde van het Rampjaar 1672

46 'Ick schrijve met grooten haest'

Brieven van en naar De Witt over het Rampjaar

63 Hollanderhaat in oorlogstijd

Het Nederlandse karakter in pamfletten tijdens de Engelse Zeeoorlogen

4 Het einde van de voorspoed

Het Rampjaar 1672 in vogelvlucht

11 Het menselijke verhaal van oorlog en vrede

Luc Panhuysen over de herdenking van het Rampjaar

16 Ze houdt zo van haar kasteel en haar kleinkinderen

Hoe het Rampjaar een mensenleven binnendrong

18 Op de rand van de afgrond

De zeeslag bij Solebay op 7 juni 1672

29 Verloren zonder Michiel de Ruyter

Rol van de admiraal in het Rampjaar was groter dan gedacht

8 Wie wil de president nog?

De herbegraving van Jefferson Davis

36 De geboorte van Nederland

Een interview met Jos Wiene over de betekenis van 1572

53 'Kijk naar overeenkomsten tussen mensen'

Daan Kraemer deelt zijn ervaringen als beginnend docent én lerarenopleider

60 Een bezem als geweer

Stand-up history in het klaslokaal

Beste lezer,

De Nederlandse republiek is 'redeloos, radeloos en redeloos', wordt er ook wel gezegd over 1672. Een veelvoud aan rampspoed stort zich tijdens het Rampjaar over de Nederlanden uit, maar terwijl de Republiek op haar laatste benen lijkt te lopen, overleeft ze ternauwernood toch de malheur. Ze zal echter nooit meer de tijden van voorspoed herbeleven. Na het jaar van de malaise is de 'Gouden Eeuw' voorgoed voorbij.

'Zowel de grote als de kleine geschiedenissen worden geëtaleerd in deze Kleio, of ze nu over het Rampjaar gaan of andere (roerige) tijden'

Dit jaar is het 350 jaar geleden dat de Republiek een rampjaar doormaakte en in deze *Kleio* staan we stil bij de reeks gebeurtenissen en de historische context.

In het openingsartikel 'Het einde van de voorspoed' leest u hoe de Nederlandse Republiek in deze hachelijke situatie terecht kwam en welke gevolgen dat had voor de economische en culturele welvarendheid gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw. In de artikelen die hierop volgen belichten we verschillende onderdelen van de historische context, bijvoorbeeld hoe de Republiek in conflict kwam met maritieme grootmacht Engeland tijdens de zeeslag bij Solebay; over de politieke misère in Den Haag rondom de gebroeders

de Witt en de rol van de prins van Oranje hierin en over de Engelse *Hollandofobie* gedurende de Engelse Zeeoorlogen.

Ter verrijking van de historische artikelen hebben we ook een *Kleio* in de klas toegevoegd, om direct met het onderwerp aan de slag te gaan. Als kers op de taart sprak onze redacteur Quinten Koster met Rampjaar-kenner Luc Panhuysen over de herdenking van 1672. De gerenommeerde historicus vertelt niet alleen het grote verhaal, maar ook een kleine geschiedenis van het bewogen jaar.

Het past goed bij de opbouw van deze *Kleio*; zowel de grote als de kleine geschiedenissen worden geëtaleerd in deze editie, of ze nu over het Rampjaar gaan of over andere (roerige) tijden.

Ik wens u veel le(e)splezier.

Daan van Leeuwen is hoofdredacteur van *Kleio*.

- 14 Luit van der Tuuk... en de geschiedenis
- 24 Kleioscoop: Quo vadis, Aida?
- 45 Boeken
- 50 In de klas: Staatsgezinden versus Oranjegezinden 🍷
- 56 Museum: Haags Historisch Museum 🍷
- 59 Column: Ton van der Schans
- 68 Recensies
- 70 In de klas: De 'wereldreis' van Katla
- 73 Kleiokrant
- 75 Column: Jelte Posthumus | Colofon

De Franse koning Lodewijk XIV trekt bij Lobith Nederland binnen. Schilderij van Adam Frans van der Meulen, 1672-1690. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Het einde van de voorspoed

Het Rampjaar 1672 in vogelvlucht

De Republiek had de wind in de zeilen, met economische voorspoed, culturele hoogtepunten en zeehelden. Tot 350 jaar geleden, in 1672, het tijt keerde. Hoe kon het dat de Nederlanden er daarna zo anders voorstonden? Een kleine geschiedenis van een rampzalig jaar in de Republiek.

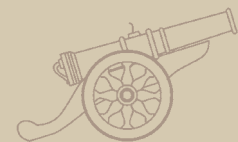
Job van den Broek is politiek en militair historicus en als bestuurslid verbonden aan het Platform Rampjaar Herdenking 1672-2022.

Begin 1672 was Nederland – toen nog de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden geheten – op het hoogtepunt van zijn macht en welvaart. De lucratieve graanhandel met de landen aan de Oostzee en de groeiende koloniale aanwezigheid in Indië brachten ongekende rijkdommen naar de Republiek. Nog in 1667 had de vermaarde admiraal Michiel de Ruyter met de eveneens vermaarde Tocht naar Chatham de Engelse vloot verpletterd en de Republiek een klinkende overwinning bezorgd in de Tweede En-

gelse Zeeoorlog. De Republiek leek het rijkste en machtigste land van Europa te zijn. Toch trokken de donderwolken die het einde van de macht van de Republiek zouden inluiden zich rond dezelfde tijd al samen. Vlak voor de glorieuze Tocht naar Chatham viel de jonge Franse koning Lodewijk XIV de Spaanse Nederlanden – grofweg het huidige België – binnen. Johan de Witt, de machtige raadspensionaris van de Republiek, realiseerde zich onmiddellijk welk groot gevaar Lodewijk en het machtige Franse leger konden vormen.

Herdenking Rampjaar

Om het Rampjaar te herdenken is in juli 2020 het Platform Rampjaar Herdenking opgericht. Dit Platform verstrekt informatie over het Rampjaar 1672 en alle herdenkingsactiviteiten die in 2022 gaan plaatsvinden. Het Platform wil al deze activiteiten met elkaar verbinden, afstemmen en in de schijnwerpers zetten. Naast provincies, gemeenten en regionale organisaties zijn er ook tal van musea, kastelen en historische verenigingen die initiatieven hebben ontwikkeld. Voor meer informatie over het Platform en de activiteiten, zie www.rampjaarherdenking.nl.

Om dat gevaar te stoppen, sloot hij bliksemsnel verbonden met een aantal Europese grootmachten om te voorkomen dat Lodewijk de Spaanse Nederlanden zou overlopen en zo een directe bedreiging voor de Republiek zou vormen. Hoewel de opzet van De Witt aanvankelijk slaagde, joeg hij hiermee wel de Zonnekoning tegen zich in het harnas.

Duivelsstaat

Lodewijk XIV, die de gereformeerde, grotendeels door burgers en kooplieden geregeerde Republiek toch al als een soort 'duivelsstaat' beschouwde, was furieus. Die ellendige Hollanders waren nu niet alleen een enorme handelsconcurrent, maar frustrerden ook Lodewijks pogingen om de Franse grenzen letterlijk te verleggen. Om voor eens en voor altijd af te rekenen met de Republiek sloot de Zonnekoning in het diepste geheim bondgenootschappen met andere grote vijanden van de Republiek: Engeland en de Duitse prins-bisschoppen van Keulen en Münster. In het voorjaar van 1672 viel deze gelegenheidscoalitie met al haar militaire

macht de totaal onvoorbereide Republiek van alle kanten aan: de Fransen vanuit het zuiden, de bisschoppen vanuit het oosten en de Engelsen vanaf de zee. Binnen enkele weken wist het Franse leger enorme gebieden te veroveren. Door om de zwaar versterkte Brabantse steden Bergen op Zoom, Breda en Den Bosch heen te trekken, wisten de Zonnekoning en zijn bevelhebbers de Republiek volledig te verrassen. Op 12 juni, nog geen drie weken na de start van zijn offensief, stak Lodewijk XIV de Rijn over en op 23 juni bezetten de Franse troepen Utrecht. De chaos was compleet en het Rampjaar was een feit.

Na de val van Utrecht verdween echter het momentum uit de Franse inval. Lodewijk dacht de oorlog al gewonnen te hebben en begon vredesonderhandelingen met afgevaardigden van de Republiek. Dit oponthoud verschaftte Willem III, die op 4 juli tot stadhouder werd benoemd, de benodigde tijd om de Hollandse Waterlinie in gereedheid te brengen. De inundatie werd uiteindelijk op 7 juli voltooid, waarmee Lodewijk definitief de toegang tot Holland en daarmee tot het economische

De Franse koning Lodewijk XIV trekt bij Lobith Nederland binnen. De Vlaamse schilder Adam Frans van der Meulen legde tussen 1672 en 1690, ter verheerlijking van Lodewijk XIV, het krijgsverloop vast. Daarbij schuwde hij onjuistheden niet: de koning – hier op een witte schimmel – verbleef op het moment van de oversteek in een klooster verderop. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

kerngebied van de Republiek werd ontzegd. Het gevaar was echter nog lang niet geweken. Grote delen van de Republiek waren bezet door de Fransen en inmiddels begonnen ook de bisschoppen zich te roeren. Na eerst Bredevoort en Coevorden veroverd te hebben, sloegen de troepen van de bisschop van Münster op 21 juli 1672 het beleg op voor Groningen. Op dezelfde dag capituleerde het garnizoen van Doesburg voor de Fransen, de laatste belangrijke vesting van de Republiek in het oosten van het land die nog niet in Franse handen was gevallen.

Invasie uit zee

Toch was het Rampjaar niet overal volledig kommer en kwel. Hoewel het landleger volledig onder de voet werd gelopen door de verrassende Franse inval, wist de vloot zich een stuk beter staande te houden. Bij de eerste zeeslag van de oorlog, op 7 juni bij Solebay, slaagde de gecombineerde Frans-Engelse vloot er niet in om de numeriek veel kleinere Nederlandse vloot onder Michiel de Ruyter te verslaan. Hiermee was het gevaar van een invasie vanuit zee grotendeels geweken. De situatie op het land was eind juli echter zo nijpend geworden, dat de bevolking van de niet-bezette delen van de Republiek steeds angstiger en bozer werd, vooral omdat men niet het idee had dat de regering – met de gebroeders Johan en Cornelis de Witt voorop – ook maar enig idee had wat te doen. ‘Het volk was redeloos, de regering was radeloos en het land was reddeloos’, is een bekend gezegde dat vaak aan deze tijd wordt toegeschreven. Het leidde ertoe dat Johan de Witt begin augustus af moest treden als raadspensionaris. Niet lang daarna werd Cornelis gevangengezet. Toen Johan op 20 augustus zijn broer kwam ophalen, bestormde een woedende menigte de gevangenis en werden de gebroeders De Witt op gruwelijke wijze vermoord. Welke rol de kersverse stadhouder Willem III hierin gespeeld heeft, is nooit precies opgehelderd. Willem heeft er in ieder geval weinig aan gedaan om het volksoproer te voorkomen. De woede van

het volk werd verder aangewakkerd door middel van pamfletten, waarin de gebroeders De Witt van alles in de schoenen werd geschoven.

De beestachtige moord op de gebroeders de Witt was het absolute dieptepunt van het Rampjaar. Terwijl de vredesonderhandelingen nog liepen, trok Lodewijk zich met een deel van zijn troepen terug naar Frankrijk. De nog steeds aanzienlijke Franse bezettingsmacht die achterbleef wist Willem III in oktober nog te verslaan in de slag bij Woerden, maar tot grote offensieve acties was het Franse leger niet meer in staat. Pogingen om de waterlinie in de winter van 1672-1673 over te steken, liepen dan ook uit op mislukkingen.

Bommen Berend

Het offensief van de Münsterse bisschop Bernhard von Galen in het noorden liep intussen ook spaak. De Groningers hadden de bommenregen van de bisschop weten te weerstaan en dwongen ‘Bommen Berend’ op 28 augustus tot de aftocht. Ook op het diplomatieke vlak boekte de Republiek in het najaar van 1672 eindelijk flinke winst: zowel de keizer van het Heilige Roomse Rijk als de keurvorst van Brandenburg sloten zich aan bij de Republiek. De Republiek had het Rampjaar vooralsnog overleefd, maar de strijd was nog lang niet gestreden.

Het tij begon wel langzaam te keren in het voordeel van de Republiek. Na een aantal grote zeeslagen die ondanks het numerieke voordeel van de Engels-Franse vloot eindigden in Nederlandse overwinningen, trok Engeland zich in 1674 terug uit de oorlog. Ook de bisschoppen van Münster en van Keulen sloten in datzelfde jaar vrede met de Republiek en haar nieuwe bondgenoten, waardoor Lodewijk zich plotsklaps in eenzelfde diplomatiek geïsoleerde positie bevond als waar hij de Republiek nog geen twee jaar eerder zelf in gemanoevreerd had. De oorlog zou zich echter nog vijf jaar voortsleepen en pas in 1679 kwam er met de Vrede van Nijmegen een einde aan wat de geschiedenis is ingegaan als de ‘Hollandse Oorlog’. De gevolgen van het Rampjaar en de daaropvolgende oorlog waren voor de Republiek enorm. In één klap was er een einde gekomen aan de macht en welvaart van de kleine handelsnatie aan de Noordzeekust. Hoewel de Republiek zich na de Vrede van Nijmegen wel weer enigszins zou herstellen en nog tot in de achttiende eeuw een vooraanstaande rol zou spelen in de Europese geopolitiek, was het echte hoogtepunt van de ‘gouden eeuw’ voorbij. Door de oorlogen met Lodewijk XIV die de Europese geschiedenis tot 1714 zouden domineren, raakte de Republiek financieel uitgeput en liep de handel ernstige schade op. Het Rampjaar bleek niet het einde van de trotse Republiek, maar wel een cruciaal keerpunt in haar geschiedenis, waar ze nooit meer helemaal van zou herstellen. ■

Rechterpagina: Allegorie op de Franse invasie in 1672. Op de tekening is te zien dat dat Nederlandse leeuw verslagen is. Bovenin kraait de Franse haan. De oranje pluim op de hoed van de staande man lijkt een verwijzing naar de prins van Oranje. Schilderij van Johannes van Wijkersloot, 1672. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Tijdslijn

13 maart	Engelsen vallen de Nederlandse Smyrnavloot aan in de Levant.
22 mei	Lodewijk XIV passeert Maastricht.
7 juni	Slag bij Solebay.
12 juni	Lodewijk XIV steekt de Rijn over bij Lobith.
23 juni	Franse troepen bezetten Utrecht.
4 juli	Willem III wordt stadhouder.
20 augustus	Moord op de gebroeders De Witt.
28 augustus	Gronings ontzet, Bommen Berend trekt zich terug.
12 oktober	Slag bij Woerden, maarschalk Luxembourg verslaat Willem III.
December	De Fransen proberen zonder veel succes de waterlinie over te steken.

**'In één klap was er een einde gekomen
aan de macht en welvaart van
de kleine handelsnatie aan de Noordzeekust'**

Verder lezen

L. Panhuysen, *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam 2022).

O. van Nimwegen, *De Veertigjarige Oorlog 1672-1712* (Amsterdam 2020).

J. A. Lynn, *The Wars of Louis XIV 1667-1714* (Londen en New York 2013).

W. Troost, *Hiëronymus van Beverningk tijdens het Rampjaar* (Zutphen 2021).

I. Huysman en R. Peeters, *Johan de Witt en het Rampjaar. Een bloemlezing uit zijn correspondentie* (Soest 2022).

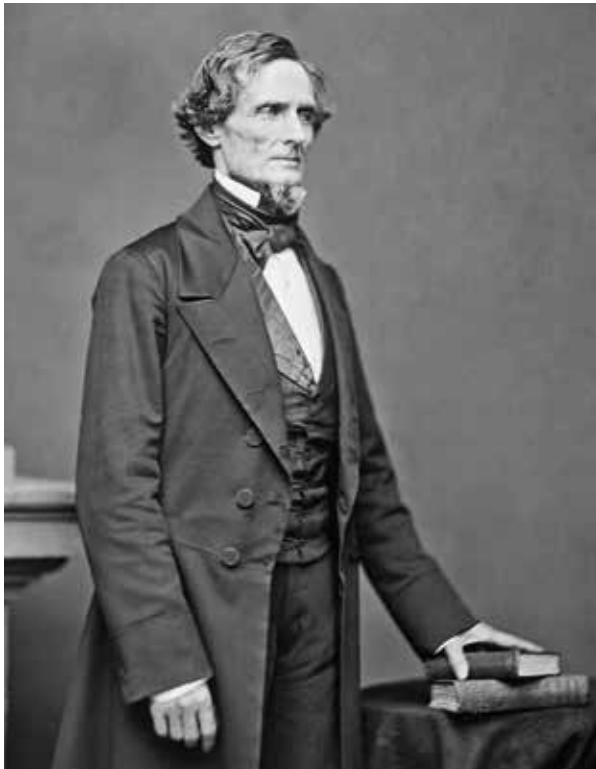
J. van Es en B. Feis, *In het spoor van de Prins. De Wereld van Willem III* (verschijnt in maart 2022).

N. van der Sijs e.a., *Franse Tirannie. Het Rampjaar 1672 op school* (verschijnt in april 2022).

Wie wil de president nog?

De herbegravenis van Jefferson Davis

Verschillende zuidelijke staten wilden in de negentiende eeuw maar wat graag de kist van Jefferson Davis, de president van de Confederatie, herbergen. Zijn voorlopig laatste rustplaats is in de toenmalige hoofdstad van het Zuiden. Maar de Black Lives Matter-beweging verstoorde de rust.

Ben Vriesema is redacteur van Kleio.

Jefferson Davis ten tijde van zijn presidentschap. Foto: Mathew Benjamin Brady, National Archives, Verenigde Staten.

In deze rubriek zijn inmiddels verschillende herbegravenissen langsgekomen. Onder andere Napoleon en zijn zoon, de componist Chopin en *generalissimo* Franco. De historische figuur die in dit artikel centraal staat is Jefferson Davis. De voormalige president van de zuidelijke staten van Noord-Amerika is herbegraven, en ter ere van hem zijn er monumenten en gedenktekens in veel zuidelijke staten opgericht. Maar onder invloed van de Black Lives Matter-beweging zijn veel van die monumenten inmiddels weer verwijderd uit de openbare ruimte. Of ook zijn doods-kist met de stoffelijke resten dit lot zal ondergaan, moet de toekomst uitwijzen.

Opnieuw begraven

De enige zekerheid in het menselijk bestaan is de dood. Hoe de dode herinnerd wordt, is aan de levenden. Iedere generatie schept haar eigen beeld van de geschiedenis, waardoor de waardering van een overleden persoon kan veranderen. In deze serie kijken we naar bekende personen die ook na hun overlijden de gemoederen bezighielden. Deze keer gaat het over Jefferson Davis (1808-1889), de president van de zuidelijke staten tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog.

Jefferson Davis was van 1861 tot 1865 de president van de elf zuidelijke afgescheiden staten van Amerika, de Confederatie. De noorderlingen vonden het niet correct dat deze man werd uitgeroepen tot president van de zuidelijke staten, juist nadat de Republikein Abraham Lincoln legaal tot president van *alle* staten was gekozen. Lincoln had de verkiezingen immers gewonnen, maar omdat velen in het zuiden van de Verenigde Staten het niet eens waren met de mogelijke afschaffing van de slavernij, scheidden de elf staten in het zuiden zich af. Jefferson Davis werd gekozen, niet door het volk, maar door het Voorlopig Congres van de Geconfedereerde Staten van Amerika in Alabama. Lincolns uitverkiezing tot president in de gehele VS werd dus niet geaccepteerd. Een vergelijking met de huidige tijd dient zich aan.

De Amerikaanse Burgeroorlog eindigde op 9 april 1865. Kort nadat de oorlog was afgelopen en de Confederatie de nederlaag had erkend en ondertekend, werd Lincoln – nota bene op

Goede Vrijdag – doodgeschoten door de populaire acteur John Wilkes Booth in Ford's Theatre in Washington. Een schok ging door het hele land. Iedereen wist later nog precies waar hij of zij zich bevond toen het bericht kwam dat Lincoln (aan de overkant van Ford's Theatre) was overleden. Te zwak om naar een ziekenhuis vervoerd te worden, overleed hij in een bed, dat overigens nog steeds te bezichtigen is. Booth, iemand die we tegenwoordig een rabiate racist zouden noemen, werd enkele dagen later doodgeschoten in de schuur waar hij zich had verschanst. Zijn medestanders werden opgehangen, waaronder de eigenaresse van de kroeg waar de aanslag op Lincoln was beraamd. Of zij werkelijk wist van de plannen van haar bierdrinkende clientèle, valt te betwijfelen.

Wie was Davis?

Maar wat gebeurde er met president Jefferson Davis, en wie was hij? Davis werd geboren in 1808 toen slavernij nog de gewoonte zaak van de Nieuwe Wereld was. Zijn militaire opleiding genoot

hij aan West Point, New York. Zijn huwelijk met de dochter van de latere president Taylor duurde maar kort, omdat zijn vrouw overleed aan malaria. Zijn politieke en zijn militaire carrière kenden de nodige hoogte- en dieptepunten, maar zijn *moment of glory* kwam toen Mississippi in het zuiden zich afscheidde van het Noorden. Meer zuidelijke staten volgden, en omdat de noordelijke staten onder leiding van de gekozen president (Lincoln) niet accepteerden dat de federatie uit elkaar viel, ontstond er een bloedige oorlog. De oorlog bleek op den duur geen succes voor de zuiderlingen. Of het aan de tactiek van generaal Sherman lag of het vernuft van generaal Ulysses S. Grant, of wellicht aan het onduidelijke leiderschap van Davis, feit is dat het Zuiden zich onvoorwaardelijk moest overgeven. Davis probeerde het nog vol te houden tegen beter weten in, maar hij werd opgepakt nadat hij zich een tijdje had schuilgehouden. Sommige noorderlingen beweerden dat Davis als vermomming vrouwenkleding droeg tijdens zijn arrestatie, maar deze voor zuiderlingen vuige aantijging zou weleens gemaakt kunnen zijn om Davis belachelijk te maken. Omdat het Noorden de oorlog had gewonnen, mocht het de bepalingen opleggen aan het Zuiden. Er kwam een bezettingsleger om de orde te handhaven en om toe te zien dat de bevrijde zwarten niet terug de slavernij in werden gedrongen. Davis kreeg (slechts) twee jaar gevangenisstraf, zat die uit, herpakte zijn leven (zo is hij onder andere directeur van een verzekeringsmaatschappij geweest), maar bleef bovenal overtuigd van zijn gelijk in dat slavernij een prima instituut was. Hij werd zelfs gekozen als senator, maar moest deze functie aan zich voorbij laten gaan omdat hij als straf zijn burgerrechten had verloren en dus geen zitting ►

De begrafenisstoet van Jefferson Davis trekt op 11 december 1889 door het French Quarter van New Orleans. Zo'n 200.000 mensen staan langs de kant. Foto: Library of Congress, Washington D.C.

Het monument voor Jefferson Davis in Richmond op 1 juli 2020, na de protesten naar aanleiding van de dood van George Floyd. Het bronzen standbeeld van Davis werd daarbij omvergetrokken. Het is niet teruggeplaatst.

kon nemen in de Senaat. Hij overleed in november 1889, in New Orleans. Voor de verslagen en vernederde zuiderlingen was hij zelfs 24 jaar na de Burgeroorlog nog een ware held. Jefferson Davis begreep dat zelf ook en dacht dat er na zijn overlijden weleens problemen zouden kunnen komen over zijn begraafplaats. Vijf dagen na zijn verscheiden werd hij op de Metairie-begraafplaats in New Orleans ter aarde besteld. De kist werd gevolgd door een immense groep mensen, waarvan enkelen 24 uur per dag waakten bij zijn graf. Maar de begraafplek in Louisiana was van tijdelijke aard. Verschillende steden in het zuiden wilden graag dienen als laatste rustplaats voor 'hun' voormalige president. De beslissing waar de laatste rustplaats van Davis zou zijn, werd pas na anderhalf jaar genomen

door zijn (tweede) vrouw Varina en hun kinderen. Het werd Richmond. Richmond, de hoofdstad van de Confederatie, met zijn Monument Avenue ter ere van de helden van de Burgeroorlog. Een stad die u ongetwijfeld kent, omdat daar recentelijk het standbeeld van de zuidelijke generaal Robert E. Lee werd beklad en neergehaald.

Crowdfunding voor een monument

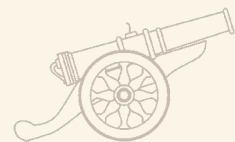
De trein die de kist van New Orleans naar Richmond bracht (een slordige 1600 kilometer naar het noordoosten) werd op elk station 'met respect' ontvangen door duizenden mensen. Hoogwaardigheidsbekleders die mee wilden reizen moesten wel precies weten hoe laat de trein vertrok. Een uniforme tijdsaanduiding was tien jaar daarvoor geïntroduceerd, maar niet iedereen was daarvan op de hoogte. Nadat de kist met de stoffelijke resten was begraven en de duizenden mensen een nieuwe laatste eer konden bewijzen

aan Davis, werd begonnen met een crowdfunding zodat er een megamonument zou komen, vergelijkbaar met het Lincoln Memorial. Dat liep toch anders. Blijkbaar waren de zuiderlingen in 1893 (zo'n veertig jaar na de Burgeroorlog) niet meer bereid diep in de buidel te tasten om voor de voormalige president een megalomaan, maar vooral provocatief monument neer te zetten. In Richmond werd uiteindelijk een niet onaanzienlijk monument neergezet langs Monument Avenue en ook in andere staten werden (grote) herdenkingstekens opgericht voor de enige president van het Zuiden.

Maar Davis was (en is) natuurlijk nauw verbonden met de slavernij en vooral de mogelijke instandhouding daarvan. Het monument in Richmond is zwaar beschadigd in juni 2020, bij de protesten na de dood van George Floyd. Monumenten op andere plaatsen zijn ook al weggehaald, met en zonder geweld. *The times they are a-changin'...* ■

Verder lezen

Michael Kammen, *Digging up the dead. A history of notable American reburials* (Chicago/Londen 2010).

Het menselijke verhaal van oorlog en vrede

Luc Panhuysen over de herdenking van het Rampjaar

Op 12 juni 2022 is het precies 350 jaar geleden dat voor de kleine Republiek het Rampjaar begon. In het kader van de herdenking hiervan staan overal in het land activiteiten op de kalender. Dat was voor *Kleio* de reden om de schrijver van het standaardwerk over het Rampjaar, zijdelings betrokken bij het Platform Rampjaar Herdenking, te interviewen.

Zit het Rampjaar in het collectief geheugen?

‘Het leeft bij een aantal activistisch ingestelde historisch geïnteresseerden. Maar pas als de opkomstcijfers voor de diverse activiteiten bekend zijn, kunnen we vaststellen of het ook leeft in de bredere samenleving. Meestal hebben historici de neiging zich rijk te rekenen aan interesse in de maatschappij. Dat siert ze, want het laat vooral zien dat ze zelf erg enthousiast zijn. En ook dat ze geloven dat dit enthousiasme vanzelf zal overslaan zodra mensen hierover voldoende kennis hebben. Vaak werkt dat wel zo, maar het is ook belangrijk wat de media doen en of er concurrerende activiteiten zijn.’

Hoe ziet de herdenking van het Rampjaar er ongeveer uit?

‘Ik heb voor het Platform Rampjaar het voorwoord van het programmaboekje geschreven, waarin op ruim zestig pagina's verschillende activiteiten staan beschreven. Het gaat van fietsroutes tot stadswandelingen. Veel VVV's zijn met de herdenking aan de slag gegaan en hebben toeristische routes gemaakt. Er komen tentoonstellingen, bijvoorbeeld in Kasteel Amerongen en het Haags Historisch Museum, en er komen veel publicaties aan. Ook mijn eigen boek over 1672 krijgt een herdruk. Er zijn veel lezingen en enkele re-enactments.

Vrijwilligers van Ommerschans tot aan Muident laten zien wat er nog historisch is aan hun vestingwerk, wat je daarvan nog in het huidige landschap kunt zien en wat daar precies is gebeurd. Ook zijn er veel vrijwilligers en lokale historici in het verleden gedoken om hun eigen plek in dat jaar 1672 op te zoeken: hoe was het om daar, op dat moment, te moeten leven en te overleven? En er zijn vooral veel lokale dingen over het hele land, van Maastricht tot Groningen. Ik heb het idee dat, in tegenstelling tot eerdere herdenkingen, het Rampjaar deze keer niet genationaliseerd wordt, maar juist gelokaliseerd. Zo ben ik zelf betrokken bij het maken van een podcast over het Rampjaar in Overijssel, waarin een heel enthousiast team verschillende lokale historici opzoekt. Want het verhaal van hoe Bommen Berend, de bisschop van Münster, daar heeft huisgehouden, is tot nog toe onvoldoende verteld. Het verhaal van het Rampjaar is eigenlijk altijd heel erg gericht geweest op het overleven van Holland. Maar de helft van de Republiek was bezet gebied en had daar veel zwaarder onder te lijden. Zij hebben dus eigenlijk veel meer recht om van een rampjaar te spreken. En dat beeld is een beetje ondergesneeuwd geraakt. Maar met deze herdenkingen wordt die sneeuw nu weggeveegd en eisen ze nu hun eigen versie van het Rampjaar op.’

Luc Panhuysen.

FOTO: JELMER DE HAAS.

Wat zou Nederland van het Rampjaar moeten weten?

‘Bij de Gouden Eeuw zien wij vooral die kleine Republiek in de grote wereld. Al het goede, de rijkdom, de welvaart en de prachtige kennis over de veelkleurige caleidoscopische wereld, kwam van buiten de Republiek naar Nederland en vond daar zijn plek in de boeken, de warenhuizen en de markten. Maar ook de negatieve zaken kwamen vanuit het buitenland ons land binnen. Zoals oorlog en de grote bedreigingen van dat kleine landje. Wij zijn tegenwoordig nog steeds een klein welvarend landje. We hebben het voorrecht hier geboren te zijn, want er is veel rijkdom en veiligheid en er zijn enorm ►

Luc Panhuysen is schrijver en historicus. Quinten Koster is redacteur van *Kleio*.

goede voorzieningen vergeleken met andere uithoeken van de wereld. Maar wij zijn wel verbonden met die grote wereld. En dat heeft het Rampjaar laten zien en dat moet Nederland weten. Tegenwoordig is er soms best kritiek op die globalisering, maar de Nederlandse Republiek beleefde ook juist dankzij die globalisering haar Gouden Eeuw. De Gouden Eeuw, maar ook het eind van de Gouden Eeuw, is onbegrijpelijk als je die niet in een internationale context plaatst. En ook de oorzaak van het Rampjaar ligt in de internationale politiek. De Nederlandse Republiek was in de zeventiende eeuw een merkwaardige speler in de internationale arena. Ze was

‘De Nederlandse Republiek dacht dat ze wel even ongestraft op de tenen van enkele gekroonde hoofden kon gaan staan’

enorm klein, onuitsprekelijk rijk, en had een hele grote wafel. De Nederlandse Republiek dacht dat ze wel even ongestraft op de tenen van enkele gekroonde hoofden kon gaan staan. De eerste waren de tenen van de Engelse koning Karel II. Van hem werd bij de Tocht naar Chatham zijn persoonlijke vlaggenschip buitgemaakt en in Helvoetsluis voor het eenvoudige klootjesvolk opengesteld. Een onvoorstelbare vernedering. Zelfs toen de Engelse koningin Elizabeth II een bezoek bracht aan het Rijksmuseum, ergens in de jaren tachtig van de vorige eeuw, was dit nog steeds een gevoelige herinnering. Haar ambtenaren verzochten de directeur van het Rijksmuseum om er alsjeblieft voor te zorgen dat hare majesteit niet oog in oog zou komen te staan met het pronkstuk, de spiegel van de Royal Charles! De andere lange tenen waren die van Lodewijk XIV en dit was eigenlijk zelfverdediging. Toen Lodewijk

XIV België aanviel, feitelijk de bufferzone van de Nederlandse Republiek, gebruikte Johan de Witt de internationale politiek om de veldtocht van Lodewijk XIV staande te kunnen houden. En vervolgens had Lodewijk XIV in 1672 weer de internationale politiek gebruikt om de Nederlandse Republiek van de kaart te kunnen vegen.’

Kan het Rampjaar gezien worden als het einde van de Gouden Eeuw?

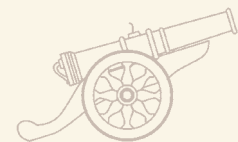
‘Nederland was in die tijd al een stedenland. En die steden groeiden uitsluitend door migratie. Maar waarvoor kwamen al die mensen naar die Nederlandse steden? Ten eerste omdat er veel werk en rijkdom was. Ten tweede, omdat het er ook veilig was. Met het Rampjaar worden deze beide pijlers grondig ondermijnd. Het Rampjaar laat zien dat de Nederlandse Republiek niet langer veilig was. Ze was een kabouter die gemakkelijk onder de voet gelopen kon worden. De Republiek wist gelukkig door het oog van de naald te kruipen, maar daardoor was de mythe van veiligheid voorbij. Dit was een belangrijke domper voor het vestigingsklimaat. Daarbij merkte de

Republiek in de jaren zestig van de zeventiende eeuw al, dat de concurrentie scherper werd. Hierdoor werd het moeilijker om geld te verdienen en zo de rol te kunnen blijven spelen van het distributiecentrum van de gehele wereld. Deze beide troeven, de veiligheid en de grote werkgelegenheid, kwamen de Nederlandse Republiek door het Rampjaar te ontvallen. Je kunt dus wel stellen dat het Rampjaar het einde van de Gouden Eeuw inluidde en de Zilveren Eeuw langzaam begon.’

Wat is volgens u het belang van het Rampjaar voor de leerlingen van nu?

‘Dat heb ik mij vaak afgevraagd: waarom moet dit verhaal absoluut verteld worden? En dat is dan toch omdat ik, ook al ben ik veel ouder dan de leerlingen van nu, met hen gemeenschappelijk heb dat wij nog nooit een oorlog aan den lijve hebben meegemaakt. Dat is een zegening die we ons nauwelijks kunnen voorstellen. Wij zijn vredeskinderen en oorlog is het ergste dat je kunt meemaken. Het verhaal van het Rampjaar gaat over hoe een generatie van vredeskinderen de eerste echt grote oorlog na het afsluiten van die lange

Tachtigjarige Oorlog meemaakte. In de tussenliggende periode waren er wel zeeoorlogen, maar daar had de bevolking niet zo veel last van. Hoogstens viel de handel even stil en dat was vooral in de kustprovincies lastig. Maar de bevolking hoefde geen doodsangst door te maken, er waren geen soldaten die je deur intrapten om je huis te plunderen en onder jouw ogen je eigen dochter te verkrachten. Dat gebeurde wel weer in het Rampjaar. Het was de Tachtigjarige Oorlog *revisited* in de ergst denkbare vorm. Dat trauma, dat toen in de ziel van de bevolking werd geëet, is nog heel erg lang de Nederlanders bijgebleven. Toen Voltaire halverwege de achttiende eeuw door de Lage Landen reisde en mensen sprak, wisten die hem nog te vertellen hoe zijn landgenoten, de Franse soldaten, zich tijdens het Rampjaar van 1672 hadden misdragen. Zo'n pijn deed dat. En daarom is het voor alle generaties heel belangrijk dat zij zich realiseren dat het geweldig is dat wij hier geen oorlog hebben, en hopelijk ook niet zomaar in oorlogen worden betrokken, en dat vrede en vreedzaamheid in een samenleving het allerhoogste goed is.

Wat mag volgens u in de lesmethodes niet ontbreken als het gaat over het Rampjaar?

‘Dat door het Rampjaar de Nederlandse Republiek een stukje Europeeser is geworden. Om te overleven worden blokvorming, internationale politiek, diplomatie, het denken in krachtenvelden en machtsbalansen opeens de bikkelharde realiteit voor de Republiek. Dat is hetzelfde Europese verhaal als waar wij nu zelf ook middenin zitten. Die Nederlandse Republiek kon alleen overleven door alles op alles te zetten. Het is dus ook een verhaal over overleving. En dat soort verhalen heb je in je eigen geschiedenis maar een paar keer. Zo'n verhaal dat je denkt: gaat dit nog goed? En het Rampjaar is zo'n moment. Dus ook om die reden mag het in de lesmethodes niet ontbreken. Het is ook goed om te laten zien waarom zoveel mensen naar de Nederlandse Republiek kwamen. Dat heeft met veiligheid, welvaart en werkgelegenheid te maken. Ook moet je laten zien hoe dit Rampjaar eruitzag. Dat was net zoals alle andere oorlogen die wij ook nu nog kennen. Met een grote gewapende macht van mannen en heel veel vluchtelingen.

Oorlogen zijn voor ons nu vooral ver van ons bed. Het hoort bij het buitenland. Maar we hebben dus ook zelf zo'n oorlog gehad, terwijl wij kort tevoren nog dachten: dat overkomt ons niet. Dat brengt me bij een ander belangrijk iets: wat dreigt uit het geschiedenisonderwijs te verdwijnen is het element 'verhaal'. Want in een verhaal spelen mensen de hoofdrol. Geen thema's, maar mensen. Het zijn mensen die dingen veroorzaken. Het zijn mensen die ervoor zorgen dat zoiets als het Rampjaar toch nog een goede afloop heeft. En je moet je in die *mensen* verdiepen, want dat kan je ook begrip geven voor tijdgenoten. Thema's laten wel grote lijnen zien, maar wat bij het Rampjaar hoort is dat er mensen zijn geweest, zoals de gebroeders de Witt, zoals Willem III, en ontelbare anderen. Onder andere ook die familie Van Reede uit mijn Rampjaarboek. Genoeg mensen die alles hebben geriskeerd om te zorgen dat de staat kon overleven. Maar als je niet het verhaal van de personen vertelt en je alleen maar beperkt tot de thema's, dan blijft het gewoon koude bak, abstract en ver van de belevingswereld van de leerlingen.’ ■

Franse soldaten verwoestten de plaats Overmeer in Utrecht. Tekening van Isaac Soerius tussen 1672-1676. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Luit van der Tuuk

Luit van der Tuuk is mediëvist en schrijver van boeken over de (vroeg) middeleeuwen. Van zijn hand zijn *Katla. De reis naar Dorestad* (2021) en het prijswinnende *De eerste Gouden Eeuw* (2016). Zijn meest recente boek verscheen in september 2021, *Handelaren en ambachtslieden. Een economische geschiedenis van de vroege middeleeuwen* dat paste bij de Maand van de Geschiedenis 2021.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Het nut van geschiedenis is veelvuldig. Het zit bijvoorbeeld in de les die we eruit kunnen trekken. Karel de Grote probeerde vele jaren tevergeefs Saksen gewapenderhand te veroveren, maar slaagde daar pas in, nadat hij de losse verzameling stammen in dat gebied verenigd had. Daaruit kunnen wij de les trekken dat een vergelijkbaar los verband van stammen in Afghanistan onmogelijk onderworpen kan worden. De omstandigheden waren vroeger anders dan nu en daarom herhaalt de geschiedenis zich nooit, maar patronen kunnen wel degelijk terugkeren. Van die patronen kunnen wij leren.

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

Dat we onszelf leren kennen en inzicht in onze eigen zienswijze krijgen. Dat onze tijd slechts een stip op een

eindeloze tijdlijn is en wij niet als 'moderne' mens de waarheid in pacht hebben. Mensen hadden vroeger een andere, maar niet noodzakelijkerwijs minder juiste kijk op het leven.

Kent u een historisch persoon die op u lijkt of waar u uzelf mee zou durven vergelijken?

Er zijn geen historische personen waarmee ik mij in de verste verte zou kunnen of durven vergelijken, maar ik voel wel geestelijke verwantschap met auteurs als Eduard Douwes Dekker en Louis Couperus.

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

Films als *The Tudors* en *The Other Boleyn Girl* vind ik geweldig. Met producties die zich afspelen in 'mijn' periode, de vroege middeleeuwen, zoals *Vikings* en *Redbad*, heb ik helemaal niets. Die draaien vooral om glorie, geweld en goorheid.

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen toen u jong was?

Het ging uitsluitend over grote daden van grote mannen, maar dat beseft ik toen nog niet. Wat ik mij vooral kan herinneren, zijn de spannende verhalen. Het ontging me hoe die verhalen pasten in het grote geheel van de historische ontwikkeling. Dat heeft niemand mij kunnen bijbrengen.

Wat is de meest recente 'historische sensatie' die u heeft gehad?

In 839 vaardigde keizer Lodewijk de Vrome een oorkonde uit, waarin hij 'door medelijden bewogen' de eerder geconfisqueerde goederen in Westergo (Friesland) teruggeeft aan de Friese graaf Gerulf. Dit is een van de zeer weinige oorkonden uit de vroege middeleeuwen waarvan het origineel bewaard is gebleven. Toen ik op een expositie in Duitsland deze oorkonde voor me in een vitrine zag, ging er een gevoel door me heen dat met recht als de historische sensatie van Huizinga kan worden omschreven.

Denkt u dat de 49 kenmerkende aspecten die leerlingen moeten kennen voor het eindexamen enig nut hebben voor het geschiedenisonderwijs?

Het lijkt mij dat zo'n lijst, die altijd een zekere willekeur heeft, weinig bijdraagt aan het inzicht dat leerlingen in de historische ontwikkeling zouden moeten hebben. Ik zie liever dat zij een enkel gegeven dieper uitwerken. De gedachte dat leerlingen moeten kennismaken met een zo breed mogelijk scala aan historische onderwerpen vind ik niet realistisch.

Scène uit *The Other Boleyn Girl*.

Welke historische periode spreekt u het meest aan?

Het zal degenen die mijn boeken kennen niet verbazen dat mijn interesse vooral uitgaat naar de vroege middeleeuwen. Die periode spreekt mij aan, omdat daarin de verschriftelijking op gang kwam. Daardoor kunnen veel historische gegevens slechts worden afgeleid uit de snippers tekst die zijn overgeleverd. In combinatie met de vaak ook schaarse gegevens uit andere vakgebieden, zoals archeologie en naamkunde, levert dat een puzzel op die mij bijzonder boeit.

‘Dat leerlingen moeten kennismaken met een zo breed mogelijk scala aan historische onderwerpen vind ik niet realistisch’

Wat is voor u een belangrijke lieu de mémoire?

In Montferland ligt een vestingheuvel waarop de sterkte Opladen was gebouwd, die in 1016 door Adela van Hamaland tegen haar opponenten verdedigd werd. Het was een – ongelijke – strijd van een moedige vrouw in een wereld die geheel door mannen beheerst werd. Tegenwoordig is er op deze heuvel niets meer te vinden dat aan de sterkte van Adela herinnert, maar voor mij staat deze plek symbool voor de strijd die vrouwen in de middeleeuwen moesten voeren in een door en door paternalistische samenleving.

Karel III de Dikke. Bron: Wikimedia Commons, British Library.

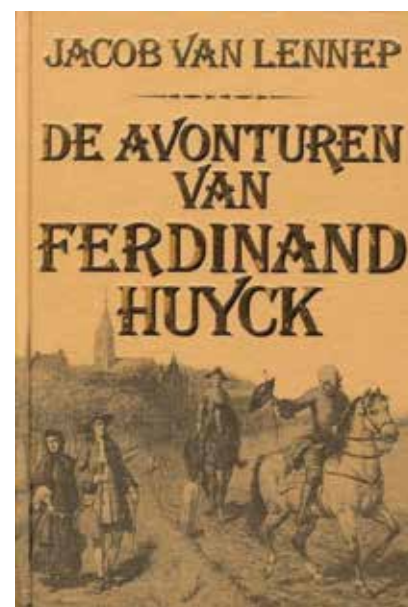

Welke historische persoon spreekt u het meest aan?

Een persoon die mij bijzonder aanspreekt, is de Karolingische koning en keizer Karel III, bijgenaamd ‘de Dikke’ (839-888). Hij dankte zijn weinig complimenteuze bijnaam aan zijn, in de ogen van zijn tijdgenoten, passieve gedrag. In werkelijkheid was Karel een vredelievende vorst die streefde naar diplomatieke oplossingen van conflicten. Daar was hij heel anders in dan zijn familieleden, die stuk voor stuk ijzervreters waren en gewapende conflicten niet uit de weg gingen – zijn overgrootvader Karel de Grote voorop. Karel III probeerde levens te sparen en werd daardoor verguisd, maar ik bewonder deze underdog.

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

Als ik daartoe in staat zou zijn, zou ik willen onderzoeken wat Arabische, Perzische en Byzantijnse bronnen te melden hebben over noordelijke volken in de vroege middeleeuwen. Hun kijk op deze volken is, hoewel niet zonder vooroordelen, verfrissend te noemen vergeleken bij de belerende en op de elite gerichte berichtgeving van de Europese geestelijkheid.

Welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

Historische romans als *Ferdinand Huyck* of *De Roos van Dekama* van Jacob van Lennep behoren tot mijn favorieten. Niet zozeer vanwege het historische gegeven, maar vooral door de typisch romantische interpretatie van dat gegeven door de auteur. De gedachtewereld in de negentiende eeuw spreekt mij bijzonder aan. ■

Bij Luit van der Tuuks boek *Katla. De reis naar Dorestad* (2021) is in deze *Kleio* een recensie (p. 69) en een *Kleio* in de klas (p. 70) geschreven.

Ben Vriesema is redacteur van *Kleio*.

Een maquette van de motte van Montferland. Bron: Heemkundekring Bergh.

Ze houdt zo van haar kasteel en

Hoe het Rampjaar een mensenleven binnendrong

Luc Panhuysen, schrijver van *Rampjaar 1672*, vindt het menselijke verhaal achter oorlogen het belangrijkste onderdeel van de geschiedschrijving. Volgens hem maken persoonlijke ervaringen van mensen uit het verleden het voor leerlingen gemakkelijker om een historische gebeurtenis te begrijpen. Maar wat trok hem zelf aan in het Rampjaar en hoe kunnen wij dit onderwerp boeiend maken voor onze leerlingen?

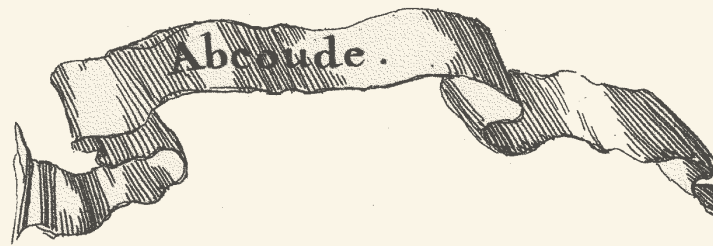
Luc Panhuysen is schrijver en historicus. Quinten Koster is redacteur van *Kleio*.

Naast dat ik vond dat er over het Rampjaar erg weinig geschreven was, ben ik – net als veel mensen – diep vanbinnen een verkapte ramptoerist. We zijn gefascineerd door rampen. Rampen ontlenen volgens mij hun rampzalige karakter aan het feit dat alles dat ooit zo vanzelfsprekend was ineens op de helling komt te staan. Alles neemt opeens een onverwachte wending. Het lijkt in elkaar te storten. En ineens zie je de naakte mens met zijn improvisatievermogen en zijn veerkracht. Plotseling kun je je vanzelfsprekende dagelijkse bestaan bekijken met andere ogen. Dat maakt het zo boeiend. Ook voor leerlingen, denk ik. Toen ik het boek over het Rampjaar schreef heb ik veel brieven gelezen. En die brieven werden geschreven door een moeder, een vader en een zoon. Hun achternaam was Van Reede. En hun verhaal kan helpen om voor leerlingen de ramp concreter te maken.’

Brieven

‘Toen de vijand naderde, zat Margaretha in een kasteel in Amerongen. Zij was een kasteelvrouw, maar ook een moeder, bezorgd om haar mooie huis, bezorgd om haar kind en kleinkinderen. Haar man, Godard Adriaan, was ambassadeur van de Republiek in Berlijn. Hij had de zware verantwoordelijkheid om tijdens het begin van het Rampjaar een heel belangrijke bondgenoot voor de Republiek binnen te slepen: de keurvorst van Brandenburg. Zeshonderd kilometer van huis probeerde hij in Berlijn het hulpverdrag in elkaar te timmeren waarmee die keurvorst van Brandenburg met een groot leger naar de Nederlandse Republiek zou komen. Hij schreef brieven aan zijn vrouw Margaretha, en die maakte zich ondertussen zorgen over haar man. Maar ze maakte zich ook zorgen over haar zoon, die kolonel was bij de waterlinie. Omdat ze elkaar niet konden zien en alleen maar met brieven konden spreken, zijn deze hele mooie bronnen bewaard gebleven.’

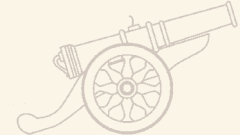
Abcoude, verwoest door de Fransen in het Rampjaar. Tekening van Isaac Sorious tussen 1672-1676. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Defilé in Charleroi

‘Margaretha wist dat de Fransen kwamen, want ze hield het nieuws in de kranten goed in de gaten. En die kranten spraken over een gigantisch defilé dat de Franse soldaten in het Belgische plaatsje Charleroi hielden. Ooggetuigen beschreven dat je wel twee uur moest lopen om van de ene kant van het leger naar de andere kant te komen. En ze vertelden over alleen maar mooie paarden. Over alleen maar zware kanonnen. Alle officieren hadden schitterende pluimen. En dat kwam dus allemaal op de Republiek af. Maar gelukkig had de Nederlandse Republiek ook allerlei verdedigingslijnes die dit leger moesten tegenhouden. Johan de Witt en zijn regenten zeiden dat die Fransen eerst maar eens Maastricht moesten zien te veroveren. En dan hadden ze ook nog zes forten langs de Rijn. Daar zouden ze nooit voorbij komen. Als dat wel zou lukken, dan hadden ze altijd nog de IJssellinie. Margaretha rekende zich net als die Hollandse regenten rijk aan de verdedigingskracht van deze Nederlandse linies. Toch maakte zij zich in haar kasteel in Amerongen natuurlijk ook grote zorgen. In een brief aan haar

haar kleinkinderen

man vroeg ze hem bang wanneer ze nu eigenlijk weg moest gaan. Haar mooie kostbare tapijten waren al opgerold en samen met al haar wijn in een schip naar Amsterdam gebracht. Maar wanneer moest ze nu zelf vertrekken? Want ze hield zo van haar kasteel en van haar kleinkinderen. En reizen met kleinkinderen was niet goed... Dus ze bleef maar zitten.'

12 juni 1672

'Wanneer het Franse leger Maastricht naderde, steeg bij haar de spanning. De vraag was wat de Fransen met die vestingstad zouden gaan doen. Want Maastricht was toen de sterkste vesting van heel West-Europa. Er waren 11.000 soldaten gelegerd; zo'n beetje de helft van het totale Nederlandse leger zat in Maastricht. Margaretha volgde de geruchten en las de kranten. Toen bleek dat het Franse leger om de Zuidelijke Nederlanden heen trok en Maastricht passeerde, sloeg de paniek weer toe. Want dat betekende dat ze er veel sneller aankwamen! Margaretha schreef weer een bange brief naar haar man: 'Help, help, Godard Adriaan! Wat moet ik nu doen?!' Godard Adriaan zei dat ze zo snel mogelijk moest vertrekken, want de Fransen kwamen eraan. Toch bleef Margaretha op het kasteel. Ze las vervolgens dat de Fransen in een week tijd de zes forten langs de Rijn verschalkten. Weer vroeg ze wat ze moest doen, en weer bleef ze tegen het advies van Godard Adriaan in gewoon

zitten. Al had ze, voor het geval dat, wel haar koets startklaar staan. Met haar dienstmaagd, de dochter van de dienstmaagd, de koetsier, en met haar schoondochter en haar min, want adellijke dames geven natuurlijk niet zelf hun kinderen de borst. Ondertussen was haar zoon bij de IJssellinie geprepels aan het graven. Want er moesten loopgraven komen om van die IJssellinie echt een onoverwinnelijke linie te maken. We weten nu natuurlijk dat de Fransen niet de IJssel overstaken, maar de Rijn. Maar op dat moment – 12 juni 1672 – was iedereen overrompeld. Zodra haar zoon Godard hoorde dat de Fransen bij het Tolhuis bij Lobith de Rijn waren overgestoken, en nu echt in de Republiek stonden, galoppeerde hij van de IJssel naar kasteel Amerongen. In alle vroegte rende hij de trappen van het kasteel op naar het slaapvertrek van zijn moeder. Daar riep hij tegen zijn moeder dat ze nu echt *moest* vertrekken, omdat de vijand in het land was. Even later sprong Margaretha met haar personeel en haar kleine hondje, Citroentje, in die gereedstaande koets en vertrokken ze. Bij het opkomende daglicht zag Margaretha dat alle wegen naar Amsterdam verstopt waren door massa's vluchtende mensen. Vrouwen met handbagage, mannen met handkar, geit aan de hand en kinderen op de schouders. Ze schreef aan haar echtgenoot in Berlijn dat mannen en vrouwen huilend langs de weg stonden en dat haar hart brak.' ■

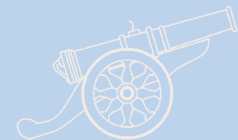
Op de rand van de afgrond

De zeeslag bij Solebay op 7 juni 1672

In de zomer van 1672 was de situatie weinig florissant voor Nederland. In het zuiden had het geoefende leger van de Franse koning Lodewijk XIV geen probleem met het omverwerpen van de verwaarloosde defensie van de Republiek. Ook de bisschop van Münster, die met zijn troepen vanuit het oosten het land binnendrong, ondervond weinig tegenstand. In het westen dreigde vanaf zee Engels gevaar. De Hollandse tuin, het ideaalbeeld van een onaantastbaar Nederland, en de verdediging op zee wankelden.

Na de brutale aanval op Chatham (19 tot 24 juni 1667) en de Vrede van Breda (31 juli 1667) was het een tijd rustig in de Republiek der Verenigde Nederlanden. Jaar na jaar was voorbijgegaan met een vergadering hier en iets organiseren daar. Het leek alsof de tijd even stilstond. De Republiek had in 1668 met Engeland en Zweden de Triple Alliantie gesloten, waarin was afgesproken dat de landen elkaar zouden steunen in het geval een van hen aangevallen zou worden. Maar in hoeverre waren de Engelsen daarin te vertrouwen? Een terecht vraagstuk, zo zou later blijken. Vooralsnog traden zij gezamenlijk op tegen de nimmer aflatende kaapvaart in de Middellandse Zee. Frankrijk was langzamerhand een groot probleem geworden. Van dit land ging veel dreiging uit. Lodewijk XIV had zijn oog op de Zuidelijke Nederlanden laten vallen en dat gaf voldoende reden om de oorlogsvloot op het ergste

voor te bereiden. Vol energie stortte luitenant-admiraal Michiel Adriaenszoon de Ruyter zich op zijn werk. Eind juni 1671 was hij met de vloot op zee en in juli kruiste hij, met luitenant-admiraal Willem Joseph van Ghent en admiraal Adriaen Banckert aan zijn zijde, over de Noordzee. Vier maanden van oefenen in manoeuvres volgden. Militair gezien was dat een juiste keuze, Engeland zou spoedig zijn ware gezicht tonen. Na een aantal incidenten over en weer verklaarden Lodewijk XIV en de Engelse koning Karel II, die sinds 1 juni 1670 in het geheim het Verdrag van Dover hadden gesloten, op 6 en 7 april 1672 de oorlog aan de Republiek. Om de eenheid te bewaren, had Johan de Witt op 25 februari met tegenzin de jonge prins Willem voor één veldtocht tot kapitein-generaal van de Unie benoemd. Dit deed hij op aandringen van Gelderland, Zeeland, Friesland en Oranjegezinde steden. De Witt liet soldaten in het buitenland werven, probeerde de vestingen in hoog tempo te versterken en vertrouwde op de afweer van de Hollandse Waterlinie. Aaneengesloten stukken laaggelegen polderland tussen Muiden en de Merwede stonden op het punt onder water gezet te worden.

Gereed voor de strijd

In het voorjaar van 1672 telde de Nederlandse vloot 75 schepen, 22 adviesjachten, 32 branders, 4484 kanonnen en 20738 bemanningsleden. De Ruyter, aan boord van de Zeven Provinciën, verzamelde op 29 april zijn schepen bij Texel. Ook raadspensionaris Johan de Witt was aanwezig. Hij hielp mee de vloot uit te rusten en moest vanuit een sloep de diepte meten, omdat de loodsen weigerden een veilige doorvaart door het Spanjaardsgat (Jan de Wittsgat) te verlenen. Zij meenden dat de grootste oorlogsschepen te zwaar waren om het zeegat te passeren.

Op verzoek van De Ruyter voegde Cornelis de Witt, de broer van de raadspensionaris, zich op 9 mei met oorlogsschepen van de Amsterdamse Admiraliteit bij hen. Cornelis de Witt was in april tot gevolmachtigde van de Staten-Generaal benoemd en genoot het volste vertrouwen van De Ruyter. Tot twee keer toe dacht de Nederlandse vloot te weten waar de vijand zich ophield en werd een nieuwe poging gedaan de Medway op te varen. Aangezien de Engelsen dit keer voorbereid waren op een dergelijke actie, konden De Ruyter en De Witt niet anders besluiten dan de Engels- ►

Graddy Boven is historicus, conservator bij het Marinemuseum in Den Helder en hoofdredacteur van *Scheepshistorie*.

Zeeslag bij Solebay. Olieverf op doek door Jan de Quelery, 2015.

Boven: Michiel de Ruyter. Olieverf op doek door Ferdinand Bol, 1667. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Onder: Adriaen Banckert. Olieverf op doek door Hendrick Berckman, 1673. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Franse vloot, die inmiddels ter hoogte van Solebay lag, op zee te benaderen. Niet aanvallen was geen optie. Het land was immers ernstig in gevaar. Er werd besloten het gevecht aan te gaan in de vroege ochtend van 7 juni 1672.

De Engels-Franse vloot stond onder bevel van James (Jacobus) Stuart, de hertog van York, vice-admiraal Jean II d'Estrées en Edward Montagu, de graaf van Sandwich. Stuart, die het rode eskader aanvoerde, was uit nood voor anker gegaan. Hij kon niet anders. Zieken moesten hoognodig van boord en nieuwe proviand was hard nodig. Bovendien maakte Stuart zich zorgen over de slechte voorbereiding van de Fransen, die verre van gevechtsklaar leken.

Met ongunstige westenwind in de zeilen, wist De Ruyter op 6 juni vanaf 9 uur enige vaart te maken en de Noordzee over te steken. Dankzij oplettendheid van de Franse kapitein Jacques de Cuers de Cogolin, die zich aan boord van de L'Éole bevond, kreeg Montagu het sein dat de Nederlandse vloot nabij was. Desondanks waren de Engelsen en de Fransen overrompeld. In allerijl probeerden zij te ontkomen door de ankers te kappen en de zeilen te hijsen, maar doordat de wind draaide, mislukte hun poging volledig.

De Ruyter aarzelde niet. Hij liet de bloedvlag hijsen, zette op 7 juni tussen 7 en 8 uur de aanval in en liet de vloot in linie opvaren: De Ruyter in het midden, Banckert links en Van Ghent rechts. De strijd barstte los en was hevig. Allereerst

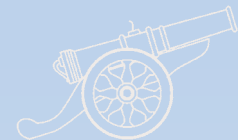
vuurden de Engelsen hun kanonnen af. Montagu, een dappere en geoefende bevelhebber, vormde met het blauwe eskader de voorhoede, Stuart nam het centrum voor zijn rekening en D'Estrées leidde de achterhoede. De Ruyter, die zag dat zijn schip de vijand op een pistoolschot was genaderd, viel Stuart in het centrum aan. Op de Zeven Provinciën deelde De Ruyter het kampanjedek met Cornelis de Witt.

Zware kruitdampen

De Witt, die werd geplaagd door pijnlijke aanvallen van jicht in zijn voeten, had een leunstoel met groene fluwelen kussens aan dek laten zetten van waaruit hij zijn orders gaf. De Ruyter en De Witt probeerden het overzicht te houden, maar hadden daar moeite mee. De wind was gaan liggen, waardoor zware kruitdampen het zicht belemmerden. Zoals verwacht was de inbreng van de Fransen minimaal. Op grote afstand hielden Nederlandse en Franse schepen elkaar onder vuur, waardoor grote schade ontstond en Banckert lichte verwondingen aan zijn been opliep. D'Estrées, die het witte eskader leidde, hield het al snel voor gezien. Hij onttrok zich aan het strijdtoneel en zeilde weg. Banckert zette met vijftien Friese en Zeeuwse schepen de achtervolging in en hield dat tot in de avond vol.

Nu de Fransen van het strijdtoneel waren verdwenen, mochten de Engelsen het vuile werk opknappen. Zij boden stevig tegenstand. Aert Jansse van Nes vocht als een leeuw met Edward Spragge, die zich aan dek van de Royal London bevond, en

kreeg ook salvo's vanaf de Royal Katherine onder kapitein John Chicheley te verwerken. Van Nes wist het Engelse fregat zwaar te beschadigen, waarna Chicheley besloot zijn vlag te strijken en zich over te geven. De Nederlanders betraden het dek van de Royal Katherine. Zij vierden de overwinning, lieten zich de rijkelijk aanwezige brandewijn goed smaken en werden massaal dronken. Door nalatigheden konden de Engelsen de Royal Katherine heroveren.

Aan boord van de Dolfijn raakte Van Ghent in de problemen tegen de Royal James van Montagu. De Groot Hollandia onder bevel van Jan van Brakel schoot hem te hulp. Tijdens het naderen kwam de tuigage van de Groot Hollandia in de knoop met het touwwerk van de Royal James, waarna het gevecht in alle hevigheid voortging. Van Ghent maakte gebruik van de verwarring en zocht met de Dolfijn Montagu op. Het zou zijn laatste daad zijn. Om 10 uur raakte Van Ghent, die met zijn schip nabij de Royal James lag, door toedoen van een kartets dodelijk gewond. Zijn linkerbeen werd tot boven de knie afgeschoten en vijf kogels doorboorden zijn borst en buik. Hij viel voorover op het dek en kwam op 46-jarige leeftijd om het leven.

Simon van Panhuys, kapitein der mariniers, nam zijn plaats in en ging kort daarna aan boord van de Zeven Provinciën om het slechte nieuws aan De Ruyter en De Witt mede te delen. Zij besloten dat Van Panhuys het bevel op de Dolfijn zou overnemen en dat de dood van Van Ghent geheim moest blijven om de rust te bewaren. Van Panhuys keerde terug naar de Dolfijn, zette met de admiraalsvlag in top de strijd voort en werd door een kanonskogel geraakt. Zijn ene been verbrijzelde en aan het andere raakte hij gewond. In een

Linksboven: Willem Joseph van Ghent. Olieverf op doek, toegeschreven aan Jan de Baen, 1667-1702. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Linksonder: Doodsportret uit terracotta van Willem Joseph van Ghent door Rombout Verhulst. Het betreft een voorstudie voor het grafmonument dat Verhulst in 1676 voltooide. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Hieronder: Zeeslag bij Solebay. Lithografie door Petrus Johannes Schotel. Particuliere collectie.

ongekend felle strijd liep Engel de Ruyter, de oudste zoon van Michiel de Ruyter, verwondingen op. Een rondslingerende houtsplinter raakte hem in de borst waardoor hij dagenlang geen woord kon uitbrengen. Zijn schip liep zware schade op. De grote steng en een ra aan de bezaansmast liepen averij op. Zes kanonschoten doorboorden het onderwaterschip en van drie kanonnen werden de trompen afgeschoten.

Dek vol Engelsen

Doordat Van Brakel meer dan een uur op de romp van de Royal James beukte, overwoog Montagu zich over te geven. Om zijn eer te redden liet hij een deel van zijn bemanning in sloepen naar de Groot Hollandia overvaren. Zij klommen aan boord, waardoor het aan dek al snel wemelde van de Engelsen. Van Brakel aarzelde niet. Hij liet touwen en enterkabels kappen en trok zich terug. Zodra het schip (weer) tussen Nederlandse schepen lag, werd het dek van de Groot Hollandia schoongeveegd en de orde hersteld.

‘De strijd was ongekend; rompen, koppen, mensen zonder armen en benen lagen her en der op het dek’

De Royal James dreef weg, maar kreeg te maken met een aanval van drie branders. Montagu was alert. Hij wist er twee tot zinken te brengen, maar de derde, de Vrede onder bevel van Jan Daniëlszoon van den Rijn, werd hem fataal. Onder bescherming van de Oliphant onder Isaac Sweers, wist de Vrede de Royal James in brand te zetten. Negenhonderd van de duizend opvarenden kwamen om in de vlammenzee. Montagu en zijn schoonzoon Philip Carteret, die tot het laatst op

post waren gebleven, probeerden een sloep te bereiken, maar die zonk omdat er te veel bemanningsleden aan boord waren. Montagu stierf de verdrinkingsdood en spoelde later aan op een zandplaat voor de Engelse kust. Zijn lichaam was gruwelijk verbrand en slechts herkenbaar aan het geschroeiende admiraalsuniform waarop de Orde van de Kousenband nog duidelijk zichtbaar was. Ondanks dat gevoelige verlies vochten de Engelsen door. Richard Haddock, de kapitein van de Royal James, wist zich, ondanks een diepe wond aan zijn dij, zwemmend in veiligheid te brengen. Een luitenant van Montagu werd gevangengenomen en aan boord van de Zeven Provinciën gebracht. Daar sprak hij met De Ruyter en zei: ‘Mijnheer, is dat vechten? ‘t Is noch geen middag, en daar is alreeds meer gedaan dan in het jaar 1666 in alle vier de dagen.’ (Hij refereerde aan de Vierdaagse Zeeslag, 11 tot 14 juni 1666.) De strijd was ongekend; rompen, koppen, mensen zonder armen en benen lagen her en der op het dek. Stuart moest, omdat de Royal Prince door het heftige vuur van de Zeven Provinciën onbestuurbaar was geworden en de grote steng en admiraalsvlag had verloren, het schip verlaten. Hij ging op de Saint Michael van Robert Holmes over, maar kwam, nadat die lek geschoten was, aan boord van de Royal London van Edward Spragge. Omdat de Dolfijn grotendeels uitgeschakeld was, omsingelden drie Engelse schepen de Zeven Provinciën. Schout-bij-nacht John Herman nam het vlaggenschip zwaar onder vuur. Cornelis de Witt bleef ternauwernood buiten schot. Zijn lijfwacht, die uit twaalf in rode pakken met gele voering geklede hellebaardiers bestond, moest het ontgelden. Drie van hen sneuvelden en twee, waaronder een sergeant uit het vendel van de heer Van Ruitenbergh, raakten gruwelijk verminkt door rondvliegende kanonskogels. Een van hen verloor beide benen.

Zeeslag bij Solebay. Ets met tekst in boekdruk, anoniem, 1672. Na de Slag bij Solebay verspreidde het nieuws zich via pamfletten door het land. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

noteerde in zijn journaal dat de zeeslag bij Solebay zwaarder en langduriger was geweest dan welke slag ooit tot dan toe. Uit voorzorg liet De Ruyter op 9 juni voor de Zeeuwse kust ter hoogte van Walcheren de ankers vallen en bleef alert. Even daarvoor had de Engelse vloot hem nog een tijd achtervolgd, maar die was op het laatst naar Solebay uitgeweken. De Ruyter liet gewonden aan wal brengen en sloeg nieuwe proviand en munitie in. Kruit was erg schaars en moest zelfs via de Verenigde Oost-Indische Compagnie aangevoerd worden. Voor anker liggend bereikten De Ruyter berichten over de sombere ontwikkelingen aan land. De Fransen trokken zonder noemenswaardige tegenstand steeds verder landinwaarts, waardoor het volk meer en meer in paniek raakte. Desondanks had de Republiek een strategische overwinning op de Engelsen behaald en een blokkade van de havens voorkomen. De actie bij Solebay was weliswaar geen echte overwinning, maar zorgde er wél voor dat de vijand voor even zijn zelfvertrouwen kwijt was. Met een zwakkere vloot had de Republiek der Verenigde Nederlanden een veel sterkere Engels-Franse vloot weerstaan en dat was een prestatie op zich. ■

Links: Engel de Ruyter. Olieverf op doek door Jan Andrea Lievens, 1667. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.
Onder: Een brander zet de Royal James in vuur en vlam tijdens de zeeslag bij Solebay. Olieverf op doek door Willem van de Velde de Jonge, 1675. Collectie Het Scheepvaartmuseum.

De strijd is over

Even dreigde de Zeven Provinciën door toedoen van twee Engelse branders in vlammen op te gaan, maar door daadkrachtig optreden van luitenant-admiraal Philips van Almonde werd dat gevaar afgewend. Het Engelse fregat Henry onder kapitein Francis Digby vloog in brand, werd veroverd, maar viel kort daarna terug in Engelse handen. Tegen 21 uur, de vloot was voorbij Lowestoft tot bij Aldborough afgedreven, was de strijd over en trokken de Nederlanders zich terug. Formeel was er geen sprake van winst of verlies, maar voor een Engelse landing of blokkade hoefde De Ruyter niet meer te vrezen. Gezien de moeilijke omstandigheden waarin de Republiek zich bevond, was dat een hele geruststelling. De strategische overwinning was zeer welkom en uitstekend voor de moraal.

Nederland had drie schepen vernietigd, één geënterd en telde een paar honderd doden. De Engelsen hadden de Jozua onder kapitein Jan Dick tot zinken gebracht en een ander schip laten ontploffen. De Stavoren onder kapitein Daniel Elsevier was geënterd en 3500 manschappen waren verloren gegaan. Aan Franse zijde raakten enkele schepen zwaar beschadigd, ging een brander ten onder en sneuvelden 450 bemanningsleden. De dag daarop, om 18 uur, maakten de Engelsen duidelijk geen slag meer te willen leveren. Zij weken naar het zuiden uit. Aan het begin van de middag hadden de Engelsen bij de Galloperbank nog de aanvalsvlag gehesen, maar door opkomende mist kon van een aanval geen sprake meer zijn. De strijd was definitief ten einde.

De Ruyter had zijn kanonnen 3500 keer laten afvuren en 20.000 pond kruit verschoten. Hij

Verder lezen

Boven, W.G. en Staller, J., *Michiel Adriaenszoon de Ruyter. De admiraal (Zaltbommel 2007).*

Doedens, A. en Mulder, L., *Engels-Nederlandse oorlogen. Door een zee van bloed in de Gouden Eeuw, 1652-1674 (Zutphen 2016).*

Prud'homme van Reine, R., *Opkomst en ondergang van Nederlands gouden vloot door de ogen van de zeeschilders Willem van de Velde de Oude en de Jonge (Amsterdam 2009).*

Prud'homme van Reine, R., *Rechterhand van Nederland. Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter (Amsterdam 1996).*

Sigmond, P. en Kloek, W., *Hollands glorie. Zeeslagen in de Gouden Eeuw (Zwolle 2014).*

De moord op duizenden moslims echoot na

Quo vadis, Aida? vertelt het schurende verhaal over Srebrenica

Het is een van de zwartste bladzijden van de naoorlogse Nederlandse geschiedenis en een hardnekkige vlek op het Nederlandse zelfbeeld. Het Nederlandse VN-bataljon Dutchbat III dat de 'veilige enclave' Srebrenica moest beschermen, kon niet voorkomen dat duizenden moslimmannen en -jongens door de troepen van Ratko Mladic werden weggevoerd en vermoord. De Bosnische film *Quo vadis, Aida?* toont het perspectief van hun nabestaanden op deze tragedie.

Nicole van der Steen
is redacteur van *Kleio*.

De aanloop naar de val van Srebrenica begon al met het uiteenvallen van Joegoslavië. Toen na 1989 een einde kwam aan de communistische regimes in het Oostblok, bleek het ook gedaan met de eenheid tussen de verschillende bevolkingsgroepen in Joegoslavië, die onder het autoritaire bewind van Tito en zijn opvolgers was afgedwongen. Lange tijd leek het of het op de Balkan traditionele nationalisme in de zes deelrepublieken van de federatie ook werkelijk geen factor meer was. Tito, die voorvoeld moet hebben dat de onuitroeibare etnische sentimenten na zijn dood (in 1980) de kop op zouden steken, had de republieken Kosovo en Vojvodina meer autonomie gegeven, als tegenwicht tegen de dreigende dominantie van Servië. Dat de leefwijzen van de Servisch-orthodoxen, de Kroatische katholieken en de Bosnische moslims, zeker na decennia communistische dictatuur, weinig van elkaar verschilden, maakte samenleven gemakkelijker; in

het Joegoslavië van Tito golden de veelal seculiere Bosnische moslims bovendien niet als religieuze groep maar als nationaliteit. Daarbij komt nog dat de volken van Bosnië dezelfde taal spraken en door eeuwenlange migratie en vermenging ook in uiterlijk niet van elkaar te onderscheiden waren.

Servisch nationalisme

Al in de jaren tachtig van de vorige eeuw begon de idylle af te brokkelen: de Serviërs, onder leiding van Slobodan Milosevic, trokken de regeringen van Kosovo en Vojvodina naar zich toe en besloten in 1988 dat beide provincies zich bij Servië moesten aansluiten. Milosevic' toespraak bij de herdenking van de Slag op het Merelveld in 1989, het jaar dat hij president van Servië werd, gaf een volgende impuls aan het Servische nationalisme. Als reactie riepen Slovenië en Kroatië in 1991 hun onafhankelijkheid uit. De Servische regering was echter niet van plan die afscheidingen zonder

Het dorp Srebrenica in 1995. Foto: Koninklijke Landmacht. Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

Quo vadis, Aida? (2020)

Regie: Jasmila Zbanic

Duur: 1 uur, 40 minuten

Acteurs: Jasna Duricic, Izudin Bajrovic, Johan Heldenbergh, Raymond Thiry e.a.

slag of stoot te laten passeren: zij hechtte aan het voortbestaan van een Joegoslavië waarin Serviërs in alle provincies een overmacht zouden hebben. Naar Slovenië en Kroatië werden dus troepen gestuurd, die echter al snel elders moesten worden ingezet. Einde 1991 verklaarden de Kroaten in Bosnië-Herzegovina zich onafhankelijk, waarna in januari 1992 de Bosnische Serviërs zich afscheidden, gevolgd (in april) door de Bosniakken. In de burgeroorlog die uitbrak, wisten de Serviërs zich gesteund door de republiek Servië in hun strijd tegen de unie van Kroaten en Bosnische moslims (die slechts standhield tot september 1992). De Serviërs veroverden steeds meer terrein en toonden zich ongevoelig voor bemiddeling door de Europese Unie. De enige optie bleek uiteindelijk om 'veilige gebieden' in te richten, die door soldaten van de internationale vredesmacht UNPROFOR zouden worden beschermd. Srebrenica werd in 1993 de eerste van die veilige gebieden. Intussen keerden Serviërs in heel Bosnië zich tegen hun voormalige burens, uit overtuiging of uit angst voor de Servische troepen. Moskeeën werden op last van Servische burgemeesters gesloten en opgeblazen, moslims werden uit hun huizen en dorpen verjaagd. De Servische propaganda tegen

deze 'Turken', die een verborgen agenda zouden hebben om het Ottomaanse Rijk te herstellen, bleek doel te treffen. Daarbij voelden velen zich geroepen om alsnog wraak te nemen voor de moorden op Servische boeren in de Tweede Wereldoorlog door de Kroatische Ustasa-beweging, die zich bij de nazi's had aangesloten en waarin rond Srebrenica ook veel moslims optrokken. Net als in de Tweede Wereldoorlog noemde de paramilitaire afdeling van de Serviërs zichzelf Četniks, een naam die in de Joegoslavische Burgeroorlog door Kroaten en moslims gebruikt werd voor alle Serviërs.

Gebarricadeerde wegen

Ook in Srebrenica stonden Serviërs en moslims vanaf begin 1991 tegenover elkaar: voormalige vrienden en collega's begonnen elkaar te wantrouwen en te ontlopen. Nadat de Serviërs aankondigden de besluiten van de gemeenteraad niet meer te erkennen, werd de gemeente opgedeeld. De moslims bestuurden de stad, terwijl de Serviërs het in de omliggende Servische dorpen voor het zeggen kregen. Bewapende Serviërs controleerden nu op de gebarricadeerde wegen alle voertuigen van moslims. Na de dood van drie moslimjongens net buiten de stad besloten steeds meer families het gebied te verlaten. In april 1992 erkenden de VN en de EU de onafhankelijkheid van Bosnië-Herzegovina. Dat bericht gaf de moslims even lucht, maar overtuigde de Serviërs ervan dat ze in levensgevaar verkeerden. Rond Srebrenica waren inmiddels legertjes van moslims ontstaan, waaronder dat van de charismatische Naser Oric, die een bloedige guerrilla voerde tegen de (veel beter bewapende) Serviërs. Die eisten vervolgens dat alle moslims hun wapens inleverden. De

'Intussen keerden Serviërs in heel Bosnië zich tegen hun voormalige burens, uit overtuiging of uit angst voor de Servische troepen'

moslims namen het zekere voor het onzekere en vluchtten massaal de stad uit, naar de bergen rond de stad. In de maanden daarna richtten gewapende Serviërs bloedbaden aan onder de moslims in de Drinavallei, terwijl moslimmilities hardnekkig terugvochten en Servische dorpen plunderden. Naser Oric werkte zich op tot leider van de milities en zou later vervolgd worden voor oorlogsmisdaden.

In de winter van 1992 leden de moslims in en rond Srebrenica ernstige honger. Er kwam geen voedsel meer de stad in, terwijl vluchtelingen massaal toestroomden en de akkers plunderden. VN-konvoeien met voedsel werden door Serviërs tegengehouden. Na een bombardement door ►

Oric bij de grens met Servië, waarbij een stad op Servisch grondgebied was geraakt, had president Milosevic een excuus om de volksgenoten in Bosnië militair te steunen. De vallei werd hermetisch afgegrensd voor VN-waarnemers en hulpgoederen. Pas in maart 1993 lukte het de Franse generaal Philippe Morillon tot in Srebrenica door te dringen, waar de wanhopige bevolking hem niet meer wilde laten gaan. Ter plekke verklaarde hij dat de stad voortaan onder bescherming van de VN zou staan en zelfs hoofdkwartier van UNPROFOR werd. In de twee maanden daarna werden de moslimmilities ontwapend en kwam een stroom hulpgoederen op gang, maar de opmars van de Serviërs werd niet gestuit.

Scène uit *Quo vadis, Aida?*

Bruikbare scènes

- Aida klimt op een barak om de gigantische mensenmassa te overzien die zich buiten het hek van de compound heeft verzameld: ze zoekt haar man en zoon. Daarna de botte weigering van de Nederlanders om hen binnen te laten: niemand mag worden voorgetrokken.
- Tijdens de bespreking met Mladic wordt Karremans geïntimideerd en vernederd. Karremans dwingt Franken aan de telefoon de Serviërs binnen te laten. Hij geeft Mladic een vuurtje. Later is hij oprecht woedend als Mladic op de compound staat.
- Aida probeert Karremans en Franken te overtuigen dat buiten de compound moslimmannen worden vermoord, een soldaat heeft het gezien. Franken verbiedt haar geruchten te verspreiden; als ze vertrekt, wisselen hij en Ron Rutten (van het fotorolletje) een blik van verstandhouding.
- Aida verliest haar zelfbeheersing als elke poging haar familie te redden mislukt: ze valt zelfs op haar knieën voor Franken, die vindt dat hij genoeg heeft gedaan en bot wegloupt.
- Bij de scheiding van de mannen en de vrouwen die in de bussen worden geladen zet een Serviër een afgepakte blauwe helm op. Een jonge Nederlandse soldaat verraadt een als vrouw verklede jongen. Hij wordt door zijn collega's hard aangepakt.
- De slotscènes, als Aida jaren later terugkeert naar haar huis, een Servische beul herkent, haar dode zoons moet identificeren en weer gaat lesgeven in het nieuwe Srebrenica, zijn pijnlijk en ontroerend.

Geen luchtsteun

Op 6 juli 1995 naderden de Servische troepen Srebrenica en vroeg overste Karremans om luchtsteun, op 8 juli nog eens; beide verzoeken werden niet doorgegeven aan het VN-hoofdkwartier, omdat er nog geen sprake was van directe gevechtshandelingen. Op 8 juli braken de Serviërs bij een VN-observatiepost door de moslimlijnen. De aanwezige Dutchbatters kregen tien minuten om de post 'Foxtrot' te verlaten. Toen zij door een door moslimstrijders opgeworpen barricade reden, raakte de Nederlandse tankchauffeur Raviv van Rensen dodelijk gewond door een handgranaat. De 'blocking position' die Dutchbat met pantserwagens op 10 juli innam, bleek zinloos: een dag later reden de Servische troepen door een verlaten Srebrenica. Van Karremans' wanhopige verzoeken om luchtsteun op deze dag werd alleen het laatste gehonoreerd: twee Nederlandse F-16's bombardeerden twee Servische tanks, Amerikaanse bommenwerpers keerden onverrichterzake om. Verdere luchtaanvallen moesten worden afgebroken, omdat Mladic dreigde 55 Nederlandse gijzelaars te executeren. Intussen hadden Karremans en enkele vertegenwoordigers van de moslimbevolking zich op diens bevel bij Mladic gemeld om te 'onderhandelen' over het vertrek van Dutchbat en de tienduizenden vluchtelingen. In de praktijk liet de Dutchbat-delegatie zich volkomen overrompelen door de intimiderende houding van de Servische generaal. Vijftienduizend moslimmannen en -jongens wisten uit de enclave de bergen in te vluchten en probeerden te voet het veilige Tuzla te bereiken, zonder proviand en opgejaagd door de Serviërs. Zo'n twintigduizend vluchtelingen probeerden de Dutchbat-compound in Potočari binnen te komen, wat slechts enkele duizenden lukte. Op 13 juli begonnen de Serviërs, die inmiddels de basis waren binnengedrongen, de mensen in bussen te laden, daarbij volgens afspraak geholpen door de Nederlandse militairen. De vrouwen en kinderen werden naar Tuzla gebracht; de mannen en jongens zouden daar 'na verhoor' met hen herenigd worden, maar kwamen er nooit aan. Jaren later werden de eerste massagraven gevonden. Inmiddels zijn van de meer dan 8.000 vermoorde mannen en jongens ongeveer 7.000 lichamen geïdentificeerd.

Het verhaal van de film

De film begint op 11 juli 1995, als de Servische troepen Srebrenica innemen en de compound van Dutchbat naderen. Aida Selmanagic is lerares Engels en werkt als tolk voor Dutchbat in Potočari. Haar man en twee zoons verlaten, net als de andere inwoners van de stad, in grote haast hun huis en melden zich bij de compound. Daar heeft zich een gigantische mensenmassa verzameld, waarvan slechts een klein deel op de compound

MOVIC HASO HASIB 1946	IBRAHIMOVIĆ HASAN REUF 1943	IKANOVIĆ HAZIF HEDIM 1944	ISAKOVIĆ
MOVIC ZUNDO HASIB 1968	IBRAHIMOVIĆ HASAN REUF 1942	IKANOVIĆ ZUNDOJA ILIJAZ 1961	ISAKOVIĆ
MOVIC OMER HASO 1944	IBRAHIMOVIĆ ADO SABID 1974	IKANOVIĆ MEDO KEMAL	ISAKOVIĆ
MOVIC ADIN HAZIF 1965	IBRAHIMOVIĆ MUJAN SABIR 1976	IKANOVIĆ MUMARIB MIRALEM 1967	ISAKOVIĆ
MOVIC IBRAHIM HUSO 1965	IBRAHIMOVIĆ ADO SADIK 1942	IKANOVIĆ AHMO MUSA 1975	ISAKOVIĆ
MOVIC ANMET IBRAHIM 1940	IBRAHIMOVIĆ MEND SADIK 1966	IKANOVIĆ SINAN NEZIR	ISAKOVIĆ
MOVIC HAMID IBRAN 1977	IBRAHIMOVIĆ OSMAN SAFET 1938	IKANOVIĆ ZUNDOJA OMER 1963	ISAKOVIĆ
MOVIC OMER IBRO 1941	IBRAHIMOVIĆ HANO SAFET 1977	IKANOVIĆ OMER RAHMAN 1943	IZMIR
MOVIC HASIB IBRO 1946	IBRAHIMOVIĆ SALIH SAFET 1944	IKANOVIĆ HIFET REFIK 1967	IZMI
MOVIC SABAN IBRO	IBRAHIMOVIĆ SADIK SAIB 1971	IKANOVIĆ HAZIF RIFET 1941	IZMI
MOVIC NURIK IDRIZ 1945	IBRAHIMOVIĆ SAKIB SAIB 1970	IKANOVIĆ OMER SALIH 1946	IZM
MOVIC SMAJIL JUSO 1929	IBRAHIMOVIĆ SALIH SAKIB 1948	IKANOVIĆ HASIB SALKO	IZM
MOVIC MUSA JUSUF 1949	IBRAHIMOVIĆ SALIH SAKIB 1976	IKANOVIĆ ABDOURAHMAN SINAN 1951	
MOVIC SALGIN JUSUF 1949	IBRAHIMOVIĆ AVDO SALCIN 1929	IKANOVIĆ IBRAHIM ŠABAN 1960	
MOVIC SABAN JUSUF 1931	IBRAHIMOVIĆ SAKIB SALIH 1976	IKANOVIĆ MUSTAFA ZUNDOJA 1924	
MOVIC ZULFO KADIR 1976	IBRAHIMOVIĆ MUJID SAMIR 1975	IMAMOVIĆ OMER AMER 1976	
MOVIC OSMAN KEMAL 1976	IBRAHIMOVIĆ SADIK SAMIR 1976	IMAMOVIĆ MEHMED AMIR 1956	
MOVIC LUTVO MEHMED 1972	IBRAHIMOVIĆ OSMAN SENAD 1979	IMAMOVIĆ MUHAMED JUSUF 1952	
MOVIC MEHMED 1941	IBRAHIMOVIĆ OSMAN SENAD 1980	IMAMOVIĆ SINAN MUHAMED 1971	
MOVIC MEND 1948	IBRAHIMOVIĆ OSMAN SENAHID 1976	IMAMOVIĆ SALIH NEVZET 1976	

wordt toegelaten; daarna gaat de poort dicht. Aida vecht vanaf dat moment om haar man en zoons de compound binnen te brengen, hen vervolgens daar te verbergen en hen uiteindelijk op de medewerkerslijst van Dutchbat te krijgen. En dat is werkelijk een strijd: ze loopt voortdurend tegen een muur van regels, bevelen van hogerhand en rigide machtsvertoon op. De enige manier om haar familie binnen de poort te krijgen, is om haar man voor de delegatie naar Mladic aan te melden en haar jongvolwassen zoons achter hem aan te smokkelen. Zodra gewapende Serviërs, tegen de regels in, zich in de grote hal van de basis vertonen om de vluchtelingen te controleren op 'strijders' (waarmee alle jonge en middelbare mannen worden bedoeld), probeert ze hen wanhopig te verbergen in de basis. Alle pogingen die ze in toenemende wanhoop doet om hen op een lijst met te evacueren medewerkers te laten zetten stranden. De belofte van majoor Franken om hen in veiligheid te brengen, blijkt waardeloos. Ook Aida ziet haar geliefden in een bus met moslimmannen stappen.

Aida's personage is fictief, maar wat zij in de dagen rond de val van de enclave meemaakt, vertoont opvallende overeenkomsten met het verhaal van de Dutchbat-tolk Hasan Nuhanovic, die er een boek over schreef. Dezelfde majoor Franken stond hem niet toe zijn ouders en broer op de compound te verbergen. Later is van nog honderden mannen komen vast te staan dat zij de genocide hadden kunnen overleven als Dutchbat hen niet had uitgeleverd: de Serviërs hebben op de dag van ontruiming de compound niet doorzocht.

Ook in de film zijn het keer op keer de Nederlanders die de mannen uit hun schuilplaatsen halen en naar de bussen brengen.

Overigens zijn veel personages in de film wel degelijk gebaseerd op bestaande personen: naast de beroemde hoofdrolspelers Karremans en Mladic komen officieren, soldaten en Bosnische burgers die door hun optreden of hun getuigenissen uit de anonimiteit traden voorbij. Bijvoorbeeld luitenant-kolonel Ron Rutten, die nog voor de val van de enclave foto's maakte van de lijken van negen moslimmannen die werden aangetroffen bij de Dutchbat-basis in Potočari: de foto's bevonden zich op het beroemde fotorolletje waarvan het

Het Srebrenica-monument in Potočari. Foto: Adnan Vejzovic.

'Dat de Nederlandse militairen met eigen naam opgevoerd worden, betekent niet dat de filmmaker uit is op wraak'

ontwikkelen mislukt zou zijn. De Bosnische vrouw Camila Omanovic, die als lid van de delegatie van de moslimbevolking met Karremans en Mladic aan de onderhandelingstafel zat, heeft in de film haar eigen naam, maar de plaats van het mannelijke schoolhoofd uit Srebrenica dat haar vergezelde is ingenomen door Aida's echtgenoot. Hun rol in de laatste dagen van de enclave is minutieus naar de werkelijkheid vormgegeven. Dat de Nederlandse militairen met eigen naam opgevoerd worden, betekent niet dat de filmmaker uit is op wraak of haat tegen Nederland wil uitdragen: de Dutchbat-ters worden juist gelaagder en diverser in beeld ▶

De commandant van Dutchbat III, T.J.P. Karremans, spreekt de mannen toe na de val van Srebrenica. Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

gebracht dan je zou verwachten. Niet elke militair is laf of bot, er is ook medeleven en klein verzet. Maar er valt niet aan te ontkomen dat de film, met gefictionaliseerde personen en al, het ware, schurende verhaal vertelt. In dat verhaal was de rol van Dutchbat III er niet een om trots op te zijn, of daar nu onverschilligheid of machteloosheid aan ten grondslag lag. De film brengt vooral ongevoeligheid in beeld, maar er is ruimte voor twijfel: de geplaaide overste Karremans, symbool van het falen van Dutchbat III, is hier eerder een wanhopige roepende in de woestijn dan de ruggengraatloze angsthaas die de beeldvorming van hem maakte.

Verder lezen en kijken

Frank Westerman, *De brug over de Tara* (1994/2006, over de eerste jaren van de burgeroorlog).

Frank Westerman & Bart Rijs, *Het zwartste scenario* (1997, over de aanloop naar de val van Srebrenica).

Frank Westerman, *De slag om Srebrenica* (2015, een bundeling van artikelen die eerder in beide bovengenoemde boeken verschenen).

Hasan Nuhanovic, *De tolk van Srebrenica* (2020).

Joris Voorhoeve, *Veilige Gebieden. Falen en slagen bij het beschermen van burgers in oorlogstijd* (2015).

■ tinyurl.com/NRCSREB1 – De affaire Srebrenica in het archief van *NRC Handelsblad*, met chronologische reconstructie en krantenartikelen per onderwerp.

■ tinyurl.com/PESR2002 – Parlement.com, over de parlementaire enquête uit 2002.

■ tinyurl.com/RCS09 – Het rapport van de parlementaire enquête op parlementairemonitor.nl.

■ www.niod.nl/nl/publicaties/srebrenica-een-veilig-gebied – Het NIOD-rapport uit 2002.

■ npokennis.nl/collectie/81/srebrenica – Een heldere reconstructie van de gebeurtenissen op NPO Kennis.

■ www.npostart.nl/BV_101399454 – De driedelige documentaire van Coen Verbraak is terug te zien op NPO Start.

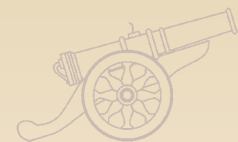
■ www.npostart.nl/NOSSrebrenica – De zeven NOS Srebrenica-journaals en een documentaire, gemaakt om '25 jaar na de val van de enclave' te gedenken.

Srebrenica in de klas

Lesgeven over de val van Srebrenica kan een uitdaging zijn. In veel klassen zitten inmiddels leerlingen met wortels in voormalig Joegoslavië, vaak met getraumatiseerde ouders. Islamitische leerlingen hebben soms de neiging de Nederlandse militairen van bewuste hulp bij de genocide te beschuldigen, terwijl niet-islamitische leerlingen zich in een hoek gedrongen kunnen voelen. Er gaan geruchten rond over anti-islamitische of zelfs pro-Servische sentimenten onder de Dutchbatmilitairen, die in de officiële onderzoeken niet konden worden bewezen; evenmin als een vermeend vooropgezet plan van de Verenigde Naties om de enclave (en duizenden mensenlevens) uit tactische overwegingen op te offeren. Aandacht voor de aantoonbare loop van de gebeurtenissen en besluitvorming is belangrijk; maar dat neemt niet weg dat veel achteraf gezien fatale besluiten moeilijk uit te leggen zijn.

‘Lesgeven over de val van Srebrenica kan een uitdaging zijn. In veel klassen zitten inmiddels leerlingen met wortels in voormalig Joegoslavië’

Het helpt om andere perspectieven (dan alleen het Bosnische in de hierboven besproken film) te laten zien en ruimte te maken om deze met de leerlingen te bespreken. Daarvoor is veel uitstekend beeldmateriaal voorhanden, zoals de Srebrenicajournaals van de NOS en de driedelige documentaire van Coen Verbraak (*De machteloze missie van Dutchbat*), beide uit 2020. In de laatste komen individuele Dutchbatveteranen én Thom Karremans een kwart eeuw later uitgebreid aan het woord. Leerlingen kunnen met hun docent nadenken over de objectiviteit van al deze visies op ‘Srebrenica’. ■

Verloren zonder Michiel de Ruyter

Rol van de admiraal in het Rampjaar was groter dan gedacht

Nadat de Nederlanden in 1672 van alle kanten werden aangevallen, was de bevolking in blinde paniek. Frits de Ruyter de Wildt, afstammeling van de grote vaderlandse admiraal, beschrijft hoe de Engelsen zich op deze aanval voorbereidden en hoe zijn voorvader de Republiek hielp om haar hoofd boven water te houden.

Het volk was redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos.' Zo kennen we het Rampjaar 1672 uit de boeken. De bisschoppen van Münster en Keulen vielen ons land vanuit het oosten binnen en belegerden enige tijd Groningen en de ommelanden. Franse troepen kwamen over land vanuit het zuiden, na enkele omtrekkende bewegingen rond Maastricht, tot aan Muiden. Met 5.000 man trokken zij zelfs heel even over het ijs, tot dicht bij Den Haag. Alleen de plotselinge dooi maakte het voor hen noodzakelijk zich terug te trekken en redde zodoende onze soevereiniteit. Minder bekend is dat die Fransen op zee samenwerkten met de Engelse vloot en dat ze diverse pogingen ondernamen om op de kusten van de Nederlanden te landen. Ook de inzet van personeel van onze vloot op de ondergelopen weilanden van de waterlinie is geen algemene kennis. Engelse spionnen en onze vlootvoogd

Michiel de Ruyter speelden een belangrijkere rol dan de gangbare geschiedschrijving doet vermoeden.

Zeeslag zonder winnaar

Op 7 juni 1672 zocht Michiel de Ruyter de Engelse vloot op nabij Solebay. Hij had niet afgewacht tot zij de Nederlandse kust zouden naderen en had door deze keuze het voordeel van de wind. Veel andere voordelen had hij niet. De Engelsen hadden tweemaal zoveel manschappen en meer schepen. Solebay is tot op de dag van vandaag een zeeslag zonder duidelijke winnaar. Beide partijen claimen de overwinning. De Engelsen gaan ervan uit dat zij onze vloot meer schade hebben toegebracht, wat ook zo is. Daartegenover staat dat zij hun doel, de invasie van de Lage Landen, niet hebben kunnen realiseren. Dat is voor ons uiteindelijk cruciaal, aangezien het anders in één keer over was geweest. Binnenkort wordt deze zeeslag

herdacht (gevierd?) met nazaten van de Engelse admiraal Sandwich en ondergetekende namens De Ruyter. Al vanaf het eerste contact hierover is duidelijk dat die strijd nog steeds niet beslist is, al vloeit er inmiddels geen bloed meer. Toch is het verrassend te constateren dat het de Engelsen niet lukte ons eronder te krijgen. Aan informatie ontbrak het hun namelijk niet.

Engelse spionage

In de National Archives in het Londense Kew is de correspondentie tussen de spionnen, ook wel agenten genoemd, en de Engelse regering terug te vinden. Silas Taylor, havenmeester van Harwich, speelde een centrale rol in dit netwerk. Hij verzamelde van diverse contacten in de Republiek informatie over de vloot, de oorlogsvoorbereidingen, troepensterkte en -paraatheid, die hij vervolgens doorgaf aan Joseph Williamson, lid van het Lagerhuis. Die wist zijn invloed aan te

Frits de Ruyter de Wildt is voorzitter van Stichting Michiel de Ruyter en geeft regelmatig lezingen over zijn beroemde voorvader. De stichting heeft tot doel de nagedachtenis van Luitenant-Admiraal Generaal Michiel Adriaenszoon de Ruyter te bevorderen. Zie deruyter.org.

Het gevecht van Michiel de Ruyter tegen de hertog van York tijdens de zeeslag bij Solebay. Schilderij door Willem van de Velde de Jonge, 1691. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

wenden om andere invloedrijke politici rond de Engelse koning Karel en de admiraliteit te informeren.

Nu deze bron is ontsloten door Anne Doedens en Liek Mulder, gesecondeerd door ondergetekende, vormt zich in *Agenten voor de koning, Engelse spionage tijdens het Rampjaar 1672* een kleurrijk beeld over besluitvorming aan Engelse zijde en de toestand in de Republiek zoals die door de spionnen werd ingeschat.

‘De lage waterstand in de rivieren en de sabotage aan de waterlinie waren bijna tegelijkertijd in Londen en Den Haag bekend’

Economische belangen blijken tijdens oorlogsvoering gewoon door te gaan. De veerdienst en postboten tussen de Republiek en Engeland bleven gedurende de derde Engelse Oorlog normaal varen. Mensen, goederen en post gingen over en weer.

Deze kostbare beker was een cadeau van de Staten van Holland aan Michiel de Ruyter na de aanval op de Engelse vloot bij Chatham.

Thomas Langley, commandant van de postboten, was een belangrijke partner voor Taylor. Soms gingen zij persoonlijk naar Den Briel om poolshoogte te nemen, contacten uit te vragen of uit de eerste hand de aantallen schepen en bemanningen te noteren.

Boodschappenlijstjes

Wat opvalt, is dat de zaken die zij constateren van alle dag zijn. Tekorten in munitie, trage werking van bemanningen en ongevoelzaamheid van de vloot komen regelmatig in hun brieven terug. Er zijn voldoende geweren, maar niemand blijkt ermee om te kunnen gaan door gebrek aan kruit en dus oefening.

Ook contraspionage komt aan bod. Zo melden de Engelse agenten dat een complot om de Nederlandse schepen in de haven van Rotterdam in brand te steken wordt verijdeld. Twee samenzweerders zijn opgepakt en nog eens vijftien anderen zouden betrokken zijn. Het detail waarin Taylor over de vloot rapporteert doet soms denken aan een boodschappenlijstje. Hoeveel kanons (marinejargon, red.), naam en toenaam van de kapitein, diepgang, aantal masten, aantal bemanningsleden en hun nationaliteit. Daarbij valt ook op dat een groot percentage huurlingen uit andere Europese landen komt. Zelfs uit Engeland, Ierland en Schotland. Taylor bezoekt op enig moment de provincie Zeeland en adviseert een landing daar. Langley gaat helemaal naar Texel (beschreven in 1666: *Het Vlie brandt* door Anne Doedens en Jan Houter) en geeft nauwgezet de omvang en status van de aanwezige vloot weer. Daar blijkt het personeelstekort vooral door Engelse en Schotse inzet gecompenseerd te worden.

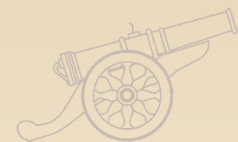
Een door Taylor gerekruteerde Engelsman in Rotterdam neemt een veerpont op het IJ en noteert de schepen bij Pampus (3.000 stilliggende koopvaarders) terwijl een ander op

de pakketboot ongegeneerd de post van de Nederlandse ambassadeur inkijkt. Maar ook de Nederlandse trucs worden gemeld: een grote brander die is uitgedost alsof het een volwaardig oorlogsschip zou zijn. Al deze informatie moet een goede indruk hebben gegeven van de verwarring en angst die in de Republiek heerste. De inval van de Fransen, de lage waterstand in de rivieren en de sabotage aan de waterlinie waren bijna tegelijkertijd in Londen en Den Haag bekend. Ook de opstand van het volk tegen vluchtende notabelen en het in beslag nemen van hun goederen gaan razendsnel het Kanaal over. Markant is de vermelding dat ‘heren van de Staten-Generaal zo over hun toeren waren, dat ze boeken naar elkaars hoofd gooiden’. Tegenwoordig zijn het woorden, maar veel lijkt er in dit opzicht niet veranderd.

Geniale tactiek

Al die tijd was Michiel de Ruyter druk bezig zijn vloot en bemanningen voor te bereiden en in te zetten om deze crisis het hoofd te bieden. Zoals gemeld, beschrijft onze geschiedschrijving vooral de inspanningen van prins Willem op het land. De vier zeeslagen (Solebay, twee keer op het Schoneveld en bij Kijkduin) worden nauwelijks genoemd, laat staan de waterlinie. Over de zeeslagen kunnen we kort zijn: die werden gewonnen of De Ruyter wist erger te voorkomen. Bij Solebay is het voordeel van verrassing en de wind bepalend geweest. Op en met name tussen de banken van Schoneveld wist De Ruyter door geniaal gebruik te maken van de beperkte diepgang en het getij de tegenstander vast te laten lopen en als ‘sitting ducks’ uit te schakelen.

Kijkduin, nabij Den Helder, was eveneens een titanenstrijd vlak onder de kust. De kogels landden bij deze slag op het strand en worden zelfs nu nog

De Ruyters tegenstrever Robert Holmes aan het werk. *Holmes's Bonfire*, waarbij ruim honderdvijftig handelschepen bij Vlieland en Terschelling in brand werden gestoken. Schilderij door Willem van de Velde de Oude, 1676. Royal Collection Trust.

in de tuinen van het opgespoten Julianadorp teruggevonden. Het leidde tot het afhouden van een landing, waarna oorlogsmoedigheid en toenemend wantrouwen tussen Fransen en Engelsen op zee de inspanningen deden afnemen. De vrede zou nog enkele jaren op zich laten wachten, maar de strijd op zee bleek hierna over.

Matrozen op uitleggers

Dan de waterlinie tijdens het Rampjaar. Dat is tot op de dag van vandaag een grotendeels onbekend verhaal. Het deel van wat we nu de Oude Hollandse Waterlinie rond Amsterdam noemen, viel onder de verantwoordelijkheid van de Admiraliteit van Amsterdam en diens hoogste admiraal, Michiel de Ruyter. Onderzoek naar zijn persoonlijke inbreng is nog gaande, maar de inzet van manschappen op zogenaamde uitleggers is daarbij al aangetoond. Deze platbodems waren in staat door de ondergelopen polders te manoeuvreren zonder vast te lopen. Voorzien van een enkel scheepskanon en bediend door matrozen en mariniers van de vloot konden

zij de Franse troepen voldoende dicht naderen om hun het leven zuur te maken. Dit moet verrassend voor de tegenstander zijn geweest en het was een totaal nieuwe manier van opereren voor het vlootpersoneel. In lijn met de inzet van zeesoldaten (later Korps Mariniers), die vanaf de schepen op de kust werden ingezet, was dit een modus om op de ondergelopen akkers te varen waar de grote schepen niet konden gaan, en militaire acties uit te voeren waar legers door het water niet konden manoeuvreren.

De genialiteit van De Ruyter als maritiem militair strateeg zal hieraan ten grondslag hebben gelegen. De omstandigheden en het vertrouwen dat hij van de politiek kreeg, zullen hierbij een belangrijke rol hebben gespeeld. Hij heeft tijdens het Rampjaar zowel onder de gebroeders De Witt als onder prins Willem gediend. Daarbij was hij bovenal een loyaal en dienstbaar militair. Maar wel eentje met een sterke wil, doorzettingsvermogen en overtuigingskracht. Zowel Johan de Witt als Willem III schatte zijn adviezen hoog in en gaf hem de vrijheid en middelen

ernaar te handelen. Zijn inzet ter land en ter zee heeft door die vrijheid van handelen een cruciale rol gespeeld in het doorstaan van het Rampjaar. Sindsdien is onze soevereiniteit alleen nog in 1795 (wederom de Fransen) en 1940 (Duitsers) in het geding geweest. Nooit meer heeft één man zo'n belangrijke bijdrage geleverd aan de uitkomst van een oorlog. ■

Agenten voor de koning. Engelse spionage tijdens het Rampjaar 1672. Anne Doedens, Liek Mulder, Frits de Ruyter de Wildt (Waanders, Zwolle 2022), 192 blz., € 22,50

De Slag bij Tolhuis

Hoe Lodewijk XIV bij Lobith de Republiek binnentrok

In de vroege ochtend van 12 juni 1672 lopen de eerste leden van de Franse cavalerie het water in. Ze steken bij een doorwaadbare plaats de Rijn over en dringen de Nederlandse Republiek binnen. Een regiment van veldmaarschalk Wirtz moet het grote Franse leger bij deze plek, waar de Rijn de Republiek binnenkomt, tegenhouden. De Slag bij Tolhuis nabij Lobith begint.

Pieter Kamp is projectleider vastgoed bij de gemeente Goeree-Overflakkee. Hij heeft een creatieve achtergrond in de architectenbranche met werkervaring in 3D-modeling, grafische vormgeving en fotografie. In zijn vrije tijd maakt hij Lego MOC's van historische voorstellingen, die hij op Instagram post onder de naam *Bricks by Pidy*. **Daan van Leeuwen** is hoofdredacteur van *Kleio*.

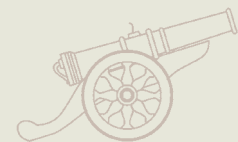
MOC van de Slag bij Tolhuis. Gemaakt door Pieter Kamp.

Aan het einde van 1671 is de dreiging van een oorlog met Frankrijk al voelbaar in de Republiek. Er klinken voorzichtige geluiden om de jonge prins van Oranje Willem III als bevelhebber te benoemen om het verzwakte Staatse leger weer op te bouwen. Graaf Johan Maurits van Oranje, verre oom van de prins, slijt zijn nadagen als veldmaarschalk aan de oostgrens van de Republiek. Hij schrijft begin 10 december een alarmerende brief aan het stadsbestuur van Arnhem over de dreiging die van de bondgenoten van Frankrijk uitgaat. [...] Daarom heb ik het nodig gevonden u bekend te maken dat ik door een vertrouwd en geloofwaardig persoon, tot tweemaal toe, en ook door verschillende andere lieden, gewaarschuwd ben dat bij vorst of laag water een zekere plaats aan de IJssel, die niet nader genoemd wordt, aangevallen zal worden. De plaats wordt

als onveilig beschouwd, omdat ze er over bepaalde contacten en spionnen beschikken. De veertigduizend ijssporen, en vele andere instrumenten die tijdens een vorstperiode gebruikt kunnen worden, en die de bisschop van Munster klaar heeft liggen, zouden ons moeten alarmeren en op tegenmaatregelen moeten doen zinnen.[...]'¹ Komt de dreiging uit het oosten? En over water?

De oorlogsdreiging neemt verder toe na de jaarwisseling. De legers van de bisschoppen van Munster en Keulen, de Franse landstrijdkrachten van de Zonnekoning en de vloot van de Engelsen mobiliseren zich om vanuit meerdere windstreken de Republiek te kunnen bestoken. Willem III wordt in februari, tegen de wil van raadpensionaris Johan de Witt, al tot kapitein-generaal benoemd. Het begint in maart 1672 met een aanval van de Engelse vloot op een Nederlands konvooi dat uit

MOC's van historische diorama's

Pieter Kamp maakte voor *Kleio* dit historische diorama van de Slag bij Tolhuis (12 juni 1672). Dit heet een Lego MOC. Pieter vertelt: 'MOC staat voor My Own Creation, oftewel mijn eigen creatie met Lego. Een diorama is een miniatuurnabootsing van een bepaalde gebeurtenis. Een diorama kan bestaan uit meerdere MOC's, maar er kunnen ook elementen in zitten die ontworpen zijn door iemand anders. Eind 2019 ben ik gestart met digitaal bouwen met Lego met de gratis software *Bricklink Stud.io*. In het begin lag de focus met name op de Tweede Wereldoorlog. Na ongeveer een jaar heb ik de focus verbreed naar andere thema's. Inmiddels heb ik ook diorama's gemaakt van onder andere de Eerste Wereldoorlog, de Vietnamoorlog, de Golfoorlog, het Romeinse Rijk, de Amerikaanse Burgeroorlog en de napoleontische oorlogen. In het begin lag de nadruk op kwantiteit, nu probeer ik historisch diorama's te creëren die zo goed mogelijk de gebeurtenis of een bepaald tijdvak weergeven.'

Inspiratie

Pieter vertelt dat hij bij zijn onderzoek gebruikmaakt van bestaand beeldmateriaal over het onderwerp. 'Voor inspiratie ga ik met name op zoek naar historische afbeeldingen: hoe ziet een bepaalde omgeving eruit (landschap, gebouwen) en hoe zien figuren eruit (figuranten, kleding, haardracht)? Daarnaast

is een historische beschrijving van de gebeurtenis ook zeker van toegevoegde waarde: wat is er precies gebeurd, wie waren er bij betrokken? Over de Slag bij Tolhuis was weinig beeldmateriaal te vinden. Ik heb me bij het maken van dit diorama laten inspireren door het schilderij van Adam Frans van der Meulen. Een gebeurtenis zoals de Slag bij Tolhuis wordt niet uitvoerig beschreven of uitgebeeld, maar ik probeer altijd de sfeer weer te geven die past bij de tijd. Daarnaast ben ik ook afhankelijk van de beschikbaarheid van Lego-onderdelen en de mogelijkheden van de software. Met name het creëren van *mini-figures*, passend bij de tijd en gebeurtenis, is soms best een uitdaging.'

AFOL

Als ik Pieter vraag naar de reden van de toenemende populariteit van Lego de afgelopen jaren, zeker bij jongeren en volwassenen, antwoordt hij: 'Ik denk dat met name door de populariteit van het tv-programma *Lego Masters*, maar ook doordat men door covid-19 meer is aangewezen op ontspanning binnenshuis, er een toename is van het aantal AFOL's (Adult Fan Of Lego) en TFOL's (Teen Fan of Lego). Het creëren van een bouwwerk met Lego werkt ontspannend, het is tof om een bouwwerk te zien groeien naar een gewenst eindresultaat.'

Daan van Leeuwen

de Levant terugkeert. De 'Hollandse Oorlog' is begonnen (1672-1679). In de daaropvolgende maand marcheert het grote Franse leger onder leiding van koning Lodewijk XIV en de bekwame veldheer Lodewijk II van Bourbon-Condé via Namen en Luik naar het noorden; op 22 mei 1672 verschijnen zij voor de grens bij Maastricht. Ze krijgen aldaar de steun van de legers van de bisschop van Münster en het prinsbisdom Keulen.

Rugdekking

De Zonnekoning verrast de regenten op 22 mei door wel de Republiek binnen te dringen maar Maastricht links te laten liggen. Een beleg op deze vestingstad zou hoogstwaarschijnlijk op dat moment voor te veel oponthoud zorgen.² Wel blijven er zo'n 10.000 Franse militairen achter bij de stad om het doortrekkende leger rugdekking te geven in geval van nood. Via voornamelijk de Limburgse heuvels en het Keulse grondgebied trekt het Franse leger – dat naar verluidt uit nog zo'n 100.000 tot 130.000 manschappen bestaat –

richting Arnhem en houdt daarbij de stroomrichting van de Rijn als koers aan. De Franse troepen nemen onderweg een aantal Rijnforten in die in het bezit waren van Holland en naderen de plek waar de Rijn de Republiek binnenkomt.

De Franse veldtocht door het Maas- en Rijndal geeft Willem III de tijd om troepen te mobiliseren en naar de oostgrens te laten marcheren. De prins stuurt begin juni, nadat hij heeft vernomen waar de Franse troepen ongeveer de Rijn zouden oversteken, veldmaarschalk Paulus Wirtz met zijn regiment naar de Rijnsoever in de buurt van kasteel Tolhuis bij Lobith, ongeveer een halve dagmars lopen (circa 25 kilometer) ten zuiden van Arnhem. Zelf blijft de prins in Arnhem. Wirtz moet met ruim 2.000 man cavalerie en infanterie de Franse overtocht van honderdduizenden zoveel mogelijk vertragen. De Duitse veldmaarschalk in Nederlandse dienst is geen onbekende in dit gebied, omdat hij eerder als tweede maarschalk onder graaf Johan Maurits van Oranje in het IJsselgebied heeft gediend.

¹ 'Oorlogsdreiging: bisschop van Munster bewapent zich' (uit brief van graaf Johan Maurits van Nassau, Wesel 10 december 1671), in: René van Stipriaan, *Ooggetuigen van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2007), 205-206.

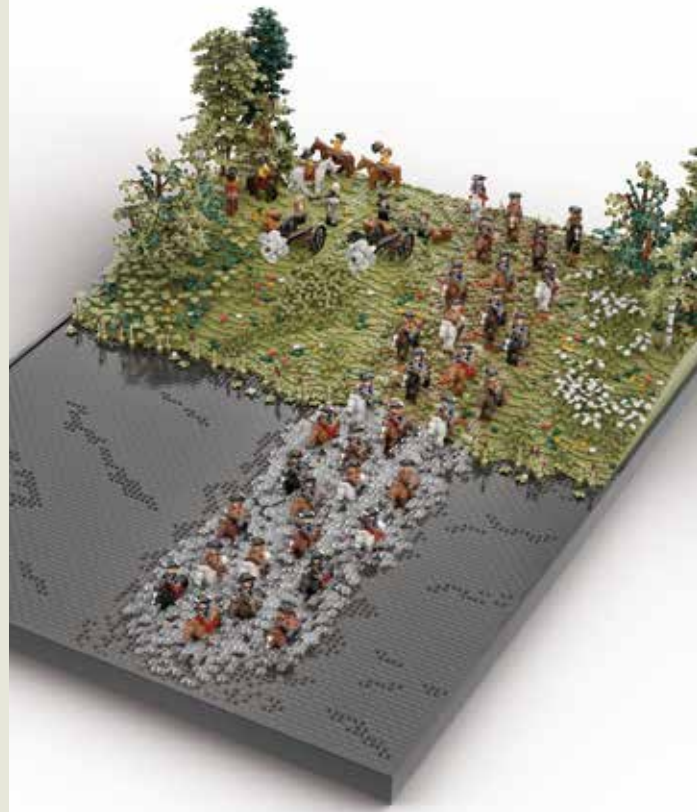
² Een jaar later zou Lodewijk XIV alsnog besluiten om Maastricht aan te vallen om de stad in te nemen. Tijdens dit beleg sneuvelt Charles de Batz de Castelmorie, graaf van Artagnan (1611-1673). Alexandre Dumas baseerde zijn fictieve vierde muskietier in zijn wereldberoemde boek *De drie muskietiers* (1844) op het leven van deze *comte d'Artagnan*.

Door de ogen van de hofschilder

Adam Frans van der Meulen (1632-1690) wordt begin jaren 1660 'ontdekt' door Jean-Baptist Colbert, minister van Financiën onder Lodewijk XIV. Hij gaat in Parijs in de *Manufacture des Gobelins* werken en wordt *peintre des batailles du Roy*. Hij wordt al snel een van de gunstelingen van de Zonnekoning en moet steeds vaker mee op diens reizen om belangrijke momenten vast te leggen. Ook steeds vaker gevechtshandelingen. Het gaat niet zozeer om de exacte weergave van de handelingen in deze slagen, maar om het herkennen van belangrijke personen *tijdens* de gevechten en om de topografische juistheid van herkenningspunten: een stad, een citadel of een burcht. Toch probeert de Zuid-Nederlandse baropschilder wel sfeer, ambiance en detail in zijn tekeningen en schilderijen aan te brengen.

Ook in de veldtocht naar de Republiek tijdens de 'Hollandse Oorlog' reist Van der Meulen achter de Zonnekoning aan. Hij maakt tekeningen en schilderijen van steden, vestingen, stadsprofielen en veldslagen. In de ruim twee jaar dat de hofschilder in het gezelschap van de koning reist, maakt hij 76 tekeningen en schilderijen. Een van de bekendste is het werk waarin hij een voorstelling maakt van de Slag bij Tolhuis. Hierin is te zien hoe de Franse cavalerie bij Lobith de Rijn probeert over te steken, terwijl de artillerie de overkant bestookt met kanonvuur. De gehele (militaire) elite, waaronder de Zonnekoning zelf, is hier op de voorgrond afgebeeld.

COLLECTIE RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

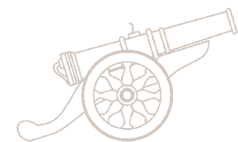
Aan een aantal details is te zien dat dit schilderij geen realistische weergave is van de daadwerkelijke slag. De koning is bij de gevechtshandelingen helemaal niet aanwezig. Hij zou zich in een nabijgelegen klooster hebben opgehouden tijdens de nacht en tijdens de slag tussen de troepen van Condé en Wirtz. Ook is onwaarschijnlijk dat hij de veldtocht op zijn beroemde witte paard heeft gedaan. Het is aannemelijker dat het dier nog in Versailles of in Parijs was tijdens de gehele campagne.

In de nacht van 10 op 11 juni benaderen mannen in dienst van legeraanvoerder Condé ene Jan Peterszoon uit Elten met de vraag waar de Rijn het ondiepst is, om vanuit het achterland de rivier over te steken. De veerman of boer – bronnen zijn het daar over oneens – vertelt de vreemde mannen waar de Rijn doorwaadbaar is. De ondiepe strook in de rivier ligt vlak bij het Tolhuis, een burcht waar de laatste vier eeuw schepen tol moeten betalen als zij de Nederlands-Duitse grens passeren. De 'Dikke Toren', die op luttele tientallen meters van de burcht staat, kijkt over de rivier uit en heeft goed zicht op de 'Duitse' oever aan de overkant. De Franse troepen verzamelen zich op 11 juni in de uiterwaarden achter de natuurlijke dijken, met de ambitie in de vroege ochtend van de volgende dag de rivier over te steken en de Republiek binnen te vallen.

Hofschilder

Achter in de gelederen houdt zich een bijzondere persoon op. Hofschilder Adam Frans van der Meulen maakt tijdens Lodewijks veldtocht door de Republiek schilderijen van oorlogstaferelen. Deze in Brussel geboren baropschilder krijgt de opdracht om veroverde gebieden of steden op

doek te vereeuwigen, zodat het na de campagne opgehangen kan worden in *château Versailles*. Vaak is op deze werken de koning te zien. Zo'n schilderij houdt het midden tussen het realistisch verbeelden van de hoofdrolspelers en het daadwerkelijke decor van de slag of belegering en propaganda van de oorlogsdaden van de Zonnekoning. Dat laatste past natuurlijk goed bij het absolutisme. Het is om deze reden moeilijk om het waarheidsgehalte van het schilderij in te schatten. Andere (geschreven) bronnen over de Slag bij Tolhuis zijn schaars. Het is aannemelijk dat de strijd rondom de doorwaadbare plaats in de Rijn en de burcht heeft plaatsgevonden.

Vanaf de zuidoever van de Rijn spelen de Franse *artilleurs* een belangrijke rol in de slag. De kanonniers bestoken vanaf hier de noordoever waar de schutters van maarschalk Wirtz zich ophouden. Het numerieke overwicht van het Franse leger in combinatie met het kanonvuur van de Franse artillerie legt voldoende gewicht in de schaal. Het vuurgevecht valt in het voordeel uit van de *armée*. Het grootste deel van het Franse leger onder Condé kan de Rijn bij de burcht oversteken. Er zijn maar een paar Fransen gesneuveld door de Hollandse musketten. De Staatse schutters onder leiding van maarschalk Wirtz trekken zich terug naar Arnhem, waar ook de prins zich ophoudt.

Burcht in brand

In de uren na de overtocht steken enekele lieden van het Franse leger de burcht in brand. Ook de 'Dikke Toren' deelt mee in de malaise. De burcht wordt als een ruïne door de Fransen achtergelaten. Het Schipperspoortje is het enige wat overeind blijft staan. Het is tot op de dag van vandaag het laatste deel dat nog overeind staat van de burcht in Lobith. De tolheffing wordt voortaan gedaan door de 'Tolkamer' en deze blijft dit doen tot het moment dat in de vorige eeuw de Europese grenzen opengaan.

De rampspoed is geboren. Lodewijk XIV trekt verder de Betuwe in en belegert strategische steden als Nijmegen en Arnhem. Zijn broer trekt door naar Zutphen. In dezelfde periode, begin juni, is ook de bisschop van Münster Christoph Bernhard Freiherr von Galen de Republiek binnengevallen en hij trekt ietwat noordelijker over de IJssel de Republiek in. Aan het einde van de maand heeft de bisschop met de bijnaam

'Bommen Berend', het oosten van de Republiek in handen. De waarschuwing van graaf Johan Maurits van Oranje in december 1671 is waarheid geworden.

De Zonnekoning trekt verder westwaarts. Willem III heeft zich inmiddels teruggetrokken achter de Hollandse Waterlinie, een brede watervlakte van ondergelopen landen tussen de Zuiderzee en de Biesbosch. Binnen dit gebied liggen negen vestingsteden. Het mag niet baten. Niet alleen de oostgrens van de Republiek, maar ook haar belangrijkste verdedigingslinie wordt in een paar dagen tijd overlopen door de Franse troepenmacht. Het Rampjaar zal in een stroomversnelling komen na een politieke rel in Den Haag, ver weg van Lobith. In tijden van nood is er een zondebok nodig. Misschien wel twee. ■

Linkerpagina: Boven-aanzicht van de MOC De Slag bij Tolhuis door Pieter Kamp. Hieronder: Scène met Lodewijk XIV. Onderaan, van links naar rechts: Twee kanonniers, adellijke ruiter uit de Franse cavalerie, Lodewijk XIV met zijn witte paard, boodschapper, twee ruiters uit de Franse cavalerie en vier kanonniers.

Instagram

Pieter heeft een eigen Instagram-account met daarop zijn laatste MOC's: *Bricks by Pidy*. Daar heeft hij meer dan tweehonderd verschillende diorama's bij verschillende tijdvakken. Scan de QR-code voor een link naar het account.

Literatuur

- A. Aarsbergen**, 'Het Rampjaar 1672', *Historia NG* 6 (2021), 46-57.
- J.C.H. Blom en E. Lamberts (red.)**, *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn 2007).
- L. Panhuysen**, *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam 2009).
- R. van Stipriaan**, *Ooggetuigen van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2007).
- S. de Vries**, 'Adam-Frans van der Meulen (1632-1690), hofschilder van Lodewijk XIV, in de Republiek: 1672-1673', *Jaarboek Monumentenzorg* (1990), 134-147.

De geboorte van Nederland

Een interview met Jos Wiene over de betekenis van 1572

450 jaar geleden veroverden de watergeuzen Den Briel. Daarna kreeg de Nederlandse Opstand vleugels. Waarom kozen verschillende steden toen voor de opstand? En waarom is 1572 het herdenken waard? Deze vragen bespreken we met Jos Wiene, historicus en burgemeester van Haarlem. De stad is een van de gemeenten die 1572 dit jaar wil herdenken onder de noemer 'de geboorte van Nederland'.

Bart den Uyl is
redacteur van Kleio.

Begin 1572 leek er nog maar weinig hoop voor de opstandelingen. Alva, de landvoogd in Brussel, zat stevig in het zadel. Al een jaar na zijn komst in de Nederlanden had hij orde op zaken gesteld en de beeldenstormers gestraft. De door hem ingestelde Raad van Beroerten had tal van opstandige edelen en protestanten vervolgd en hun bezittingen verbeurdverklaard. Sommigen werden op last van de Raad geëxecuteerd, vele anderen waren uit angst gevlucht naar het buitenland. Pogingen om Alva weg te krijgen waren afgeslagen. De invasie van Willem van Oranje was in 1568 gestrand in de Slag bij Jemmingen. De prins was daarna, berooid en verslagen, het land uit gevlucht.

Was de opstand in de kiem gesmoord? 'Ja, maar met drie uitzonderingen,' zegt Jos Wiene. 'Willem van Oranje had een uitzonderlijk soort hardnekkigheid. Hij bleef proberen medestanders te vinden. Ook was er een hele groep ontheemde ballingen die op zee rond schuimden, de watergeuzen. In Frankrijk leek het bovendien juist enorm mee te zitten, begin 1572. Lodewijk, de broer van Willem van Oranje had er goede contacten. Hij was druk bezig een coalitie te smeden voor Franse hulp aan de opstandelingen.'

We zitten in de burgemeesterskamer van het stadhuis in Haarlem. Een ruimte met veel

geschiedenis. Filips II dineerde er tijdens zijn Blijde Inkomst en ook Willem van Oranje is er geweest. De burgemeester van Haarlem weet veel over deze geschiedenis: 'Ik vond dit al boeiend toen ik nog een jochie was. Ik kan me nog herinneren dat ik over het beleg van Haarlem las op de middelbare school.' Jos Wiene (geboren in 1960) studeerde geschiedenis en theologie in Utrecht en schreef een scriptie over de bijeenkomst van de Staten-Generaal in 1576. Vooral het leven van Willem van Oranje heeft zijn interesse. In andere media vertelde hij eens vierentwintig dozen met boeken over Willem van Oranje te bezitten. Op de werkkamer van de burgenmeester is de prins prominent aanwezig. Er staat een borstbeeld en een portret van Willem van Oranje.

Dubbeltje op zijn kant

Op 1 april namen de watergeuzen Den Briel in. Een bescheiden overwinning voor de opstandelingen. 'No es nada,' zou Alva erover hebben gezegd. 'Een klein onbelangrijk stadje. Die watergeuzen zijn wel vaker aan land gegaan. Die geef je een paar fikse klappen en dan vertrekken ze weer.' Wiene kan zich de positie van Alva wel voorstellen. 'Alva had een op zichzelf niet onlogische gedachte: Ik concentreer me op wat strategisch het belangrijkste is. Als er vanuit Frankrijk inderdaad een

leger komt, dan bedreigt dat regelrecht het bestaan van de Nederlanden.' Alva hield zijn leger dus in het zuiden en had daarmee weinig controle over de gebeurtenissen in Holland. Voor de Hollandse steden die na de inname van Den Briel de kant van Willem van Oranje kozen, was die beslissing niet vanzelfsprekend. 'In een bekend artikel van J.C. Boogman wordt beschreven hoe dat ging. Het lijkt een grote, sterke beweging, maar als je gedetailleerd gaat kijken was het een dubbeltje op zijn kant,' zegt Wiene.¹ Stadsbesturen moesten bepalen of ze soldaten van de koningsgezinde statushouder of soldaten van Willem van Oranje zouden binnenvoeren. 'De vraag was dan: welke kant valt het uit?' Een stad als Haarlem had geen Spaans garnizoen. Terugkerende ballingen werden in 1572 feestelijk door de bevolking ontvangen. Het stadsbestuur aarzelde. Volgens Wiene ontstond er toen een proces dat vaker te zien is tijdens opstanden. 'Als het

Jos Wiene, burgemeester van Haarlem.
Foto: Bart den Uyl.

Jos Wiene doelt hier op 'De overgang van Gouda, Dordrecht, Leiden en Delft in de zomer van het jaar 1572', door J.C. Boogman. *Tijdschrift voor geschiedenis* 57 (1942), 81-112.

bestuur in verwarring is kan een kleine vastbesloten groep op een aantal beslissende momenten de leiding nemen.' Bovendien leek het leger van de landvoogd ver weg in het zuiden. Alva kon met dat leger snel reageren toen Lodewijk van Nassau de stad Bergen innam. Lodewijk verwachtte dat er met de inname grote steun zou komen uit Frankrijk. Maar in augustus werd de leiding van de hugenoten, bondgenoten van Oranje, afgemaakt tijdens de Bloedbruiloft.

Spaanse terreur

'Als Alva eenmaal Bergen (Mons) heeft heroverd, dan worden achter elkaar steden als Mechelen, Diest, Roermond, Zutphen en Naarden ingenomen. Iedereen siddert van angst. Het stort in elkaar. Steden in Gelderland en Overijssel geven zich zonder slag of stoot over,' vertelt Wienen. Het Haarlemse stadsbestuur zat inmiddels in de rats. Het had de troepen van Oranje binnengelaten en had zich in de Statenvergadering in Dordrecht uitgesproken voor Oranje als stadhouder. De Spaanse terreur liet echter ook Haarlem niet koud. Zutphen en Naarden waren door de Spaanse troepen uitgemoord. Een aantal Haarlemse burgemeesters reisde naar Amsterdam om over overgave te onderhandelen. 'In zekere zin had het Haarlemse stadsbestuur zich er al bij neergelegd: wij gaan ons ook overgeven. Maar

toen de burgemeesters weg waren, hield Ripperda, de bevelhebber van het garnizoen van de prins, een toespraak: wij laten ons niet afslachten.' Toen de bestuurders terugkwamen, bleek Haarlem vastbesloten zich te verdedigen. Het beleg van Haarlem zou uiteindelijk zeven maanden duren, en eindigen in de overgave van de stad.

Pas in 1576 verenigden de gehele Nederlanden zich achter de opstand. Na het plotselinge overlijden van landvoogd Luis Requesens trokken de Spaanse troepen plunderend door Zeeland. Al tijdens hadden de soldaten geen soldij ontvangen. Uiteindelijk werd in november ook Antwerpen, de grootste handelsstad van de Nederlanden geplunderd. 'In de Nederlanden ontstaat een golf van afgrijzen. De Raad van Staten wordt gevangengenomen en de Staten-Generaal wordt in Brussel bijeengeroepen, min of meer illegaal. De Staten-Generaal gaan het bestuur overnemen, terwijl ze daar helemaal niet voor bedoeld waren. Het was een standenvetegenwoordiging die afspraken maakte over belastingen.' Het was het hoogtepunt van de politiek van Willem van Oranje. Op 8 november werd de Pacificatie van Gent gesloten, waarin bijna de gehele Nederlanden zich verenigden. 'Als Willem van Oranje in 1577 terugkeert in Brussel is dat zijn grootste triomf in de opstand. Hij krijgt er een ongekende heldenontvangst.' Ook de door Oranje gewenste godsdienstvrede

lijkt dan dichterbij dan ooit. Wienen: 'Het blijft ongekennd jammer dat het toen niet gelukt is.' In de latere Republiek was er vrijheid van geweten, maar niet van erediens.

Jubileum met een knipoog

Terug naar 1572. Het 450-jarige jubileum moet dit jaar groots worden herdacht, met onder andere tentoonstellingen, lezingen en een onderwijspakket. Daarvoor is het Samenwerkingsverband 1572-gemeenten opgericht. Inmiddels hebben zich achtendertig gemeenten aangesloten bij het herdenkingsinitiatief, onder de noemer 'geboorte van Nederland'. 'Dat laatste is een beetje met een knipoog,' zegt Wienen. 'Het is duidelijk dat Nederland als zelfstandig land ergens in deze periode is ontstaan, is gegroeid.

'Het Haarlemse stadsbestuur zat in de rats. Het had de troepen van Oranje binnengelaten en zich in de Statenvergadering uitgesproken voor Oranje als stadhouder'

Maar wanneer dan precies, daar kun je over twisten. Was dat bij de Slag bij Heiligerlee of bij de Unie van Utrecht? Bij het afzweven van Filips II of bij het ontstaan van de Republiek?' Toch is er wel een zaak te maken voor 1572 als geboortjaar. 'Als je terug gaat kijken, kun je ook zeggen: de eerste keer dat er

Het beleg van Haarlem 1572-1573. Prent van Antonio Lafreri, 1573-1602. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

een zelfstandig bovenplaatselijk bestuur bestaat dat in opstand is en dat zich keert tegen het eigenlijke bestuur, is in 1572 wanneer de vertegenwoordigers van Hollandse steden bij elkaar komen in Dordrecht.' Het initiatief voor het samenwerkingsverband kwam dan ook van Brielle en Dordrecht. Ze zochten naar een manier om hun lokale initiatieven een meer nationaal karakter te geven. Jos Wiene werd toen, als burgemeester van een grotere gemeente, gevraagd om voorzitter te worden. 'Die groep gemeenten is steeds groter geworden. In 1572 was er natuurlijk meer aan de hand dan wat er in Holland speelde. Er zitten nu ook gemeenten bij uit Friesland, Overijssel en Utrecht.' De meeste activiteiten gebeuren lokaal. Gemeenten hebben aandacht voor wat er in hun plaats 450 jaar geleden gebeurde. Het samenwerkingsverband speelt vooral een verbindende rol. 'In de eerste plaats door te laten zien dat het een historisch interessant jaar betreft. Er ontstond tenslotte een nieuw land.' Volgens Wiene is dat ongekend spannend geweest: 'Je hebt natuurlijk het simpele historische beeld van een land dat in opstand komt en zichzelf bevrijdt, maar in werkelijkheid is de

geschiedenis enorm divers. Het was een burgeroorlog van allerlei groepen.' Hoe complex de situatie was, is te zien aan de rol van graaf Willem van den Bergh, de zwager van Willem van Oranje. 'In Gelderland was hij de opstandelingenleider en later ook de stadhouder. Uiteindelijk besluit hij zich te verzoenen met de koning en de katholieke kerk. Zijn zonen zijn generaals in dienst van het Spaanse leger. Dit is maar een voorbeeld, maar het laat de veelkleurigheid zien.'

De vier V's

Volgens Wiene heeft de herdenking nog een doel: 'Er waren in 1572 thema's aan de orde die ook in onze tijd de moeite waard zijn om over na te denken en over te discussiëren.' De thema's waar de burgemeester op doelt, zijn de vier V's: vrijheid, verdraagzaamheid, verscheidenheid en verbondenheid. Zo komt het thema van vrijheid in 1572 terug bij het idee dat er een vreemdelingenbestuur was. 'Wat dat betreft doen die motieven heel modern aan. Er speelden sentimenten mee als: de Spanjaarden delen hier de lakens uit en wij hebben te

weinig te vertellen.' Het thema verdraagzaamheid is terug te zien in de godsdiensttwisten van die tijd. 'Die waren ongekend heftig. Er waren bloedige vervolgingen van protestanten en later ook van katholieken.' Tegelijk waren er pogingen van Willem van Oranje om tot godsdienstvrede te komen. 'Men worstelde daarmee. In onze tijd hebben we lang gedacht dat het iets was van lang geleden. Wij vonden ons zeer verdraagzaam. Tot er een andere godsdienst kwam die we niet goed kenden. Dan blijkt dat verdraagzaamheid toch best ingewikkeld is.' Volgens Wiene laat de polarisatie van vandaag zien hoe belangrijk het is om deze thema's te bespreken. 'We zeggen niet dat wat toen gebeurde een lichtend voorbeeld is, want dat was het helemaal niet. Het was een gruwelijke oorlog. Maar het laat wel zien hoe belangrijk het is om erover na te denken. Neem de polarisatie in Amerika, met twee partijen die elkaar zo langzamerhand haten. Dat is enorm bedreigend. Als je niet uitkijkt, valt zo'n land uit elkaar. Nu kan je denken, dat is overdreven. Maar zaken die een paar jaar geleden niet voor mogelijk werden

De Grote Markt te Haarlem met de Grote of St. Bavokerk. Schilderij door Gerrit Berckheyde, 1696. Frans Hals Museum Haarlem.

gehouden zien we nu gebeuren: de president van de Verenigde Staten die een menigte opjut om naar het Congres te trekken om een democratische beslissing terug te draaien. De bestorming van het Congres is mislukt, maar je kunt je afvragen wat er met de democratie was gebeurd als het wel was gelukt.

Lesmateriaal

Rond deze thema's en de geschiedenis van 1572 is ook lesmateriaal gemaakt. De VGN heeft dit samen met andere partners ontwikkeld. VGN-voorzitter Ton van der Schans coördineerde het project. Er zijn lessen ontwikkeld voor de basisschool (tien tot twaalf jaar) en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. De lessen zijn historisch ingestoken, maar sluiten ook aan bij het burgerschapsonderwijs. In vier lessen moeten leerlingen een mysterie zien op te lossen. Ook het lokale erfgoed heeft daarin een rol. In de lessen maken de leerlingen kennis met de geschiedenis van 1572 en discussiëren ze over de vier thema's. Voor het historische gedeelte is een stripboek met lesmateriaal ontwikkeld, voor de thema's zijn video's gemaakt. In april gaan het project van start bij een aantal pilotscholen (mits corona geen roet in het eten gooit). Na de zomer gaat het project landelijk van start. Waarom zouden scholieren eigenlijk iets moeten weten van deze geschiedenis? Volgens Wienen is het voor elke samenleving belangrijk dat je een idee hebt waar je vandaan komt. Maar er speelt meer: 'Er zijn zaken en momenten waar het erop aankomt. Vaak verbinden we dat met de Tweede Wereldoorlog. Als we in Haarlem een Hannie Schaft-herdenking hebben, dan probeer je ook na te denken over de betekenis van wat hier bijna tachtig jaar geleden is gebeurd. Er werden mensen weggevoerd en een gewoon meisje als Hannie Schaft kwam daartegen in opstand.' Voor

Haarlemse kinderen is het goed om ook de geschiedenis van 1572 te kennen. 'Deze stad werd zeven maanden lang belegerd. Er zijn daarbij duizenden doden gevallen. De bewoners van de stad hadden de overtuiging dat sommige zaken zo belangrijk zijn dat je het gewone leven laat liggen en je moet staan voor je zaak. Dat hangt samen met dezelfde zaken die in de Tweede Wereldoorlog belangrijk waren. De vrijheid om te kunnen denken wat je wilt, maar ook om je eigen bestuur te kunnen hebben.'

Tragiek en heroïek

De geschiedenis laat volgens Wienen aan de ene kant de heroïek zien, soms is het nodig om ergens voor te vechten, maar ook de tragiek. Het laat zien hoe makkelijk je kunt wegglijden in een verschrikkelijke oorlog. 'Hoe is het mogelijk dat je begint aan een strijd met het idee dat iedereen vrij moet kunnen zijn, maar dat het eindigt in een situatie waarbij de katholieke meerderheid de vrijheid niet meer heeft om haar eigen geloof te volgen? Dat komt omdat partijen tegen elkaar komen te staan, en dat polariseert.' Burgers die eerst nog vreedzaam samen vergaderden, staan tijdens het beleg tegenover elkaar. Een katholieke burgemeester wordt het hoofd afgehakt en over de stadsmuur naar de belegeraars geworpen. Wienen wijst erop dat het niet in een land ver weg gebeurde, maar hier in de stad. 'De oorlog haalt het beestachtige in de mens naar boven. Er

zijn 10.402 kanonskogels op Haarlem afgevuurd. Een deel daarvan hebben we nog.' Het beleg was een zo heftige gebeurtenis, dat het niet gek is dat er naderhand allerlei mythes zijn ontstaan, zoals over de rol van Kenau Simonsdochter Hasselaar in de verdediging van de stad. 'Het beleg van Haarlem was natuurlijk een ongekend spannende periode in de geschiedenis van deze stad. Waarschijnlijk de meest dramatische. In de zin dat zoveel mensen tijdens het beleg zijn omgekomen en ook duizenden naderhand geëxecuteerd. De stad lag grotendeels in puin. Ik snap dat het vraagt om epische verbeelding.' Volgens Wienen moeten we de geschiedenis echter niet eenzijdig opdelen in helden en schurken. Maar Kenau is wel een goed voorbeeld van hoe vrouwen ook in een andere tijd een belangrijke rol konden spelen. 'Dat is toch wel bijzonder, dat er in de zestiende eeuw vrouwen, terwijl ze maatschappelijk veel minder mogelijkheden hadden, een eigen rol speelden in de verdediging van de stad.'

'De bewoners van de stad hadden de overtuiging dat sommige zaken zo belangrijk zijn dat je het gewone leven laat liggen en je moet staan voor je zaak'

Het is de identificatie met het verleden dat geschiedenis zo fascinerend maakt. 'Uiteindelijk zijn het toch mensen zoals wij en heeft het ook de wereld opgeleverd waarin we nu leven.' Dat maakt geschiedenis volgens Wienen zo ongekend boeiend. 'Het is lang geleden en toch kan het nog steeds emoties oproepen.' ■

Herdenking van 1572

Op de website geboortevannederland.nl zijn tentoonstellingen en activiteiten te vinden die te maken hebben met de herdenking van 1572.

Portret van Kenau Simonsdochter Hasselaar. Toegeschreven aan Adam Willaerts, circa 1573-1600. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

PRO DEO, PATRIA ET LIBERTATE

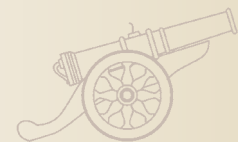
Unita

Seller, Rob. Supl. no. 11. Jussif. Flaga Om.

his res par... me reserunt

Discordia... me Alabuntur

De redder van het vaderland

Willem III en de Oranjemythe ten tijde van het Rampjaar 1672

Het is bekend dat de militaire inval in het Rampjaar 1672 ertoe heeft geleid dat Willem III (1650-1702) de macht wist te grijpen in de Republiek. Minder bekend is dat de Oranjemythe, waarin de prinsen van Oranje steevast als redders en bevrijders van het vaderland werden omschreven, van groot belang was voor deze omwenteling. Deze Oranjemythe was ontstaan tijdens de opstand, doordat Willem van Oranje werd herinnerd als 'vader des vaderlands', en zou ten tijde van de Republiek vooral in momenten van crisis en dreiging een belangrijke rol spelen.

Toen Willem III in november 1650 werd geboren, lagen de politieke verhoudingen in de Republiek heel anders dan toen hij in maart 1702 als koning van Engeland en stadhouder van de meeste provincies in Nederland overleed. In 1650 had zijn vader, stadhouder Willem II (1626-1650), het delicate evenwicht tussen de vele spelers op het politieke veld in de Republiek verstoord. Na de wegvoering van een aantal politieke kopstukken naar het slot Loevestein, de militaire aanval op Amsterdam, gevolgd door Willems plotselinge dood in 1650, besloten de Hollandse regenten voorlopig geen nieuwe stadhouder aan te stellen. Ook niet nadat de vrouw van Willem II, Mary Stuart, in december dat jaar het leven schonk aan een zoon, Willem Hendrik, de latere stadhouder-koning Willem III. Het stadhouderlijke ambt was immers niet erfelijk, dat zou volgens de regenten ook in strijd zijn met de republikeinse staatsvorm. De staatsgreep van Willem II had de Hollandse regenten in de armen van een nieuwe, krachtige republikeinse ideologie gedreven: de Ware Vrijheid.

Water en vuur

Volgens de ideologie van de Ware Vrijheid die tijdens het Eerste Stadhouderloze Tijdperk (1650-1672) hoogtij vierde, was er in de Republiek geen plaats voor een stadhouder. In de Deductie van Johan de Witt, opgesteld ter rechtvaardiging van de Akte van Seclusie in 1654 (een afspraak met Engeland, waarin afgesproken werd de vierjarige Willem III nooit als stadhouder in Holland aan te stellen), zette de machtige raadpensionaris uiteen dat in een vrije republiek niemand door afkomst enig recht op hoge ambten had. Republikanisme en erfelijkheid van politieke ambten waren als water en vuur. De Rechters in de Bijbel hadden toch ook geen erfelijk ambt gekend? De Rechter Gideon had een erfelijke positie voor zijn geslacht afgeslagen, aldus De Witt. Sommige staatsgezinden gingen verder dan de Hollandse raadpensionaris. Om Hollands Ware Vrijheid te garanderen diende volgens deze radicale staatsgezinden de

prins van Oranje resoluut uit het politieke bestel van de Republiek te worden geweerd. Daarom pleitten zij voor de totale afschaffing van het stadhouderschap. Uiteindelijk zou het stadhouderschap inderdaad afgeschaft worden, in de provincie Holland althans. De Hollandse regenten hadden voorgesteld Willem III het kapitein-generaalschap – het opperbevelhebberschap over leger en vloot – te vergeven als hij 23 jaar zou worden. Daarbij diende de prins wel af te zien van het stadhouderschap in andere provincies en tevens zou het ambt van stadhouder in het gewest Holland worden afgeschaft. Dit Eeuwig Edict werd in 1667 door de Staten van Holland aangenomen. De Witt was aanvankelijk tegenstander van dit edict. De raadpensionaris had een toekomstige politieke en militaire rol van Willem III liever in het ongewisse gelaten. Toch werd enkele jaren later De Witt een van de vurigste verdedigers van het Eeuwig Edict, totdat het in het Rampjaar 1672 met voeten zou worden getreden, toen Willem III eerst werd benoemd tot kapitein-generaal en vervolgens tot stadhouder.

‘De orangisten waren van mening dat de staatsgezinde republikeinen een onbegrijpelijke taal spraken’

De orangisten waren van mening dat de staatsgezinde republikeinen een onbegrijpelijke taal spraken. Volgens de orangisten waren de Rechters uit de Bijbel juist een goed voorbeeld van het monarchale element in een verder aristocratisch-republikeins bestel. Zij waren van mening dat uit voorbeelden zoals die van Gideon bleek dat niet de radicaal-republikeinse, maar de gemengde staatsvorm verreweg de beste was. De Republiek had een ‘eminent hoofd’ nodig, een leider die de boel bij elkaar wist te houden. Alleen een sterke leider zou immers in de Republiek de eenheid tussen de zeven provincies kunnen handhaven en de door twist en partijchap hopeloos verdeelde ►

Matthijs Wieldraaijer is lerarenopleider aan de Hogeschool Rotterdam en oud-redacteur van *Kleio*.

Links: Allegorie ter ere van prins Willem III. Medaillonportret van de prins op een triomfwagen boven een wereldbol met een kaart van de Republiek, gedragen door de zeven provincies. Links Mars, rechts Rechtvaardigheid. Onderaan een eeuwigdurende kalender. In de lucht engelen met de wapens van de Republiek en de prins. Prent van Johann Georg Seiller, 1686. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Portret van Willem III door Godfried Schalcken, ca. 1692-1697. De stadhouder is hier slechts verlicht door een kaars. Daarmee laat de schilder zien dat Willem met zijn licht anderen dient, terwijl hijzelf opbrandt. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

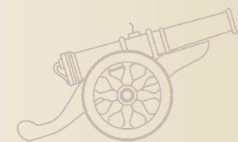
regenten in toom kunnen houden. Wie anders dan de prinsen van Oranje, die de deugden van hun voorouders geërfd hadden, waren machtig genoeg de door eigenbelang gedreven regenten te temmen? De prinsen van Oranje vormden daarom geen bedreiging voor de vrijheid, zoals de staatsgezinden stelden, maar waren juist de handhavers en beschermers ervan.

Gemengde constitutie

Het is een misvatting de orangisten als halve monarchisten weer te geven. Zij waren zoals gezegd voorstanders van een gemengde constitutie: een *respublica mixta*. In dit gemengde staatsbestel vertegenwoordigden de Statenvergaderingen en de stedelijke raden het aristocratische en democratische principe en de stadhouder het monarchale element. Orangisten waren net als staatsgezinden republikeinen. Zij waren van mening dat de soevereiniteit bij de provinciale Statenvergaderingen lag. De stadhouder werd in dat licht door hen als een dienaar van de Staten en als een uitvoerder van de besluiten van de soevereinen beschouwd. Toen stadhouder Willem III in 1675 door Gelre de hertogstitel werd aangeboden, ongetwijfeld op instigatie van de prins zelf, reageerden daarom zelfs orangisten afwijzend. Zo waren de Staten van Zeeland van mening dat de prins er beter aan deed het voorstel van Gelderland af te wijzen, zoals ook de Rechter Gideon uit de Bijbel de soevereiniteit

had afgewezen. Vanwege het hevige verzet dat Willem in Holland en Zeeland ontmoette, achtte hij het beter het aanbod van Gelre af te slaan en niet meer te proberen de soevereiniteit over enige provincie te verwerven.

De orangistische ideologie was zo krachtig en aantrekkelijk omdat Willem van Oranje (1533-1584) algemeen werd beschouwd als de grondlegger van de Republiek. De meeste Nederlanders waren er in de zeventiende eeuw van overtuigd dat hij zijn leven had gegeven voor hun vrijheid. Het in 1622 voltooide grafmonument van de prins van Oranje is een van de uitdrukkingen van de Oranjemythe. Het monument van de 'vader des vaderlands', dat nog steeds te bewonderen is in de Nieuwe Kerk te Delft, is geplaatst in het gedeelte van de kerk waar vroeger het hoofdaltaar had gestaan. Het bevat twee afbeeldingen van de prins. In het centrum van de overhuifde ruimte is hij als overledene in marmer afgebeeld en aan de voorzijde als levend persoon in brons. De levende Oranje werd afgebeeld als een tronende veldheer met in zijn handen de commandostaf. Op de vier hoeken van het monument zijn vier vrouwenfiguren geplaatst die de deugden van de prins voorstellen: Aurea Libertas (Gouden Vrijheid), Justitia (Rechtvaardigheid), Religio (Godsdienst) en Fortitudo (Moed). Deze deugden keren ook terug in het begeleidende grafschrift van Constantijn Huygens. De dichter roemt Willems (militaire) inspanningen ter herstelling van de wetten, vrijheden en de ware godsdienst. Vanwege het charisma van de overleden Willem van Oranje moest zelfs Johan de Witt in zijn *Deductie* (1654) erkennen dat de 'vader des vaderlands' degene was geweest die naast God en de Staten van Holland en Zeeland de 'fondamenten van de vryheydt van desen Staedt' gelegd had. In vergelijking met het staatsgezinde republikanisme, dat vooral de ideologie van een Hollandse elite lijkt te zijn geweest, kon het orangisme de harten en hoofden van vele Nederlanders winnen door telkens te verwijzen naar het heldhaftige optreden van Willem van Oranje tijdens de Nederlandse Opstand en het martelaarschap dat een gevolg was van zijn belangeloze inzet voor de vrijheid. Anders dan de Hollandse regenten konden de Oranjes zich beroepen op het charisma van de 'vader des vaderlands'. Dit leidde tot de befaamde Oranjemythe. Die Oranjemythe speelde tijdens crisismomenten in de Republiek een belangrijke rol. Een belangrijk onderdeel van deze mythe was dat God Oranjestadhouders gebruikte als instrumenten in zijn hand om de religie en vrijheid van de Republiek te beschermen in tijden van gevaar. Dat moment van gevaar zou opnieuw komen, in 1672, toen de Franse legers de Republiek binnenvielen. Als gevolg daarvan wist Willem III de macht te grijpen en een einde te maken aan de dominantie van de staatsgezinde regenten tijdens het Eerste Stadhouderloze Tijdperk.

Ingrijpen van God

Orangisten zagen de politieke omwenteling die in 1672 plaatsvond natuurlijk als een teken dat God met de Oranjes was. De onderwijzer van Willem III, de predikant Trigland, had in een brief aan zijn voormalige leerling diens aanstelling tot stadhouder in 1672 als een 'wonderlijke en subite veranderinge van Gods Almachtig' genoemd. In lijn met de Oranjemythe werd de aanstelling van Willem III dus als een ingrijpen van God zelf gezien. Het is de vraag of zonder de inval van de Fransen in 1672 en zonder de Oranjemythe Willem III ooit aan de macht zou zijn gekomen in de Republiek. Frankrijk en Engeland hadden reeds in 1670 een geheim verdrag met elkaar gesloten met als doel de Republiek aan te vallen. De oorlogsdreiging werd de jaren daarna steeds groter en onder deze omstandigheden was De Witt bereid Willem III in februari 1672 tot kapitein-generaal te benoemen. In april 1672 verklaarden Frankrijk en Engeland de Republiek de oorlog. Het Staatse leger was in de zomer van dat jaar geen partij voor de Fransen, die met een enorm leger de Republiek binnentrokken. Zij wisten op 23 juni de stad Utrecht in te nemen en op dezelfde dag namen de Münsterse en Franse troepen Zwolle en Kampen in. Admiraal De Ruyter kon een gecombineerde Engels-Franse vloot ternauwernood beletten een landing op de Nederlandse kust te maken. De inname van Holland en Zeeland leek slechts een kwestie van tijd. Als gevolg daarvan brak er in de steden van deze provincies grote paniek uit. De volkswoede in de Hollandse en Zeeuwse steden richtte zich op de staatsgezinde regenten en onder druk van de bevolking en de schutterijen werd het Eeuwig Edict verbroken. In juli 1672 werd de prins van Oranje tot stadhouder van Zeeland en Holland

benoemd. Op 20 augustus werden De Witt en zijn broer door een woedende menigte gelyncht. Een nieuw oproer barstte daarop los. Na zijn benoeming lukte het Willem III een einde te maken aan de onrust in de steden, onder andere door nieuwe (orangistische) stadsbestuurders aan te stellen en in enkele steden het gezag te herstellen.

'Het is de vraag of zonder de inval van de Fransen in 1672 en zonder de Oranjemythe Willem III ooit aan de macht zou zijn gekomen'

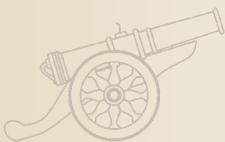
Willems belangrijkste tegenstrever tijdens het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk, Johan de Witt, was nu vermoord, maar een nieuwe vijand had zich al aangediend. De grote aartsvijand van de prins gedurende zijn politieke loopbaan was Lodewijk XIV (1638-1715). Willems buitenlandse politiek stond tot aan zijn dood in 1702 geheel in het teken van de beteugeling van de Franse koning, die volgens hem met zijn agressieve imperialisme een bedreiging vormde voor de vrijheid van Europa en de Republiek. De Frans-Nederlandse oorlog (1672-1678) was slechts een van de vele confrontaties van de elkaar bestrijdende vorsten, die de Europese politiek in de tweede helft van de zeventiende eeuw domineerden.

Forse vredeseisen

In 1672, een paar maanden na zijn inval, dacht Lodewijk de Republiek eronder te kunnen krijgen. Zijn vredeseisen in dat jaar waren fors: onder andere een schadeloosstelling van 20 miljoen livres, handelsvoordelen voor Frankrijk en openlijke vrijheid voor de katholieke godsdienst in de hele ►

De intocht van Willem III in Den Haag, 1691. Voor de triomftocht werden speciale bogen opgericht. Prent van Jan Luyken, 1691. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Spotprent over Lodewijk XIV bij het vernemen dat de dood van Willem III vals is. Prent naar een tekening van Guindeau, toegeschreven aan Romeyn de Hooghe, 1690. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Republiek. Maar in de winter van 1672-1673 had het Staatse leger onder leiding van Willem III langzamerhand aan kracht gewonnen en de in 1672 getekende allianties met Brandenburg en Oostenrijk wierpen hun vruchten af. De Ruyter wist met zijn successen op zee een vrede met Engeland af te dwingen, die in 1674 gesloten werd. Een aantal maanden later volgde Münster, dat gedwongen werd de oorlog te beëindigen.

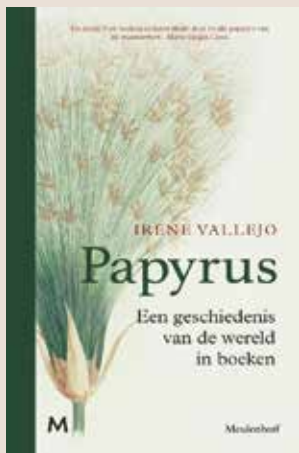
‘Willem was vastbesloten Lodewijks agressieve buitenlandse politiek met gelijke munt terug te betalen’

De oorlog met Frankrijk duurde voort, maar in juni 1674 had Lodewijk van al zijn veroveringen slechts de versterkte steden Grave en Maastricht nog in handen. Willem was vastbesloten Lodewijks agressieve buitenlandse politiek met gelijke munt terug te betalen. Om de Franse expansiedrang te kunnen keren, achtte hij een inval in Frankrijk noodzakelijk. Aan het hoofd van een Nederlands-Spaans-Oostenrijks leger was hij van plan in 1674 een doorbraak te forceren, maar het eigenzinnige optreden van de Oostenrijkse bevelhebber belette dat. De jaren daarna waren in militair opzicht weinig succesvol voor Willem III en hij gaf uiteindelijk toe aan het verlangen van de Hollandse vredesfactie om de oorlog met Frankrijk te beëindigen. De vrede tussen de Republiek en Frankrijk werd ten slotte op 10 augustus 1678 in Nijmegen gesloten.

Een schoolboekje uit 1674, met als titel ‘De Fransche tyrannie’, waarin een vader zijn zoon vertelt over de gruwelijkheden die de Fransen in de jaren 1672-1673 hadden begaan, laat zien

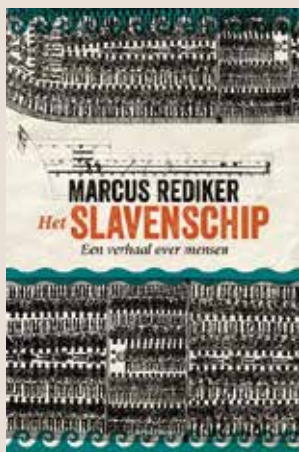
hoe traumatisch de grootschalige militaire inval en de daaropvolgende Franse bezetting moet zijn geweest. Tijdgenoten wisten wel aan wie zij hun redding te danken hadden: aan God en aan stadhouder Willem III. God had de stadhouder gebruikt als instrument in zijn handen om de Nederlanders te bevrijden van de Franse tirannie. In 1672 zaten de Nederlanders vanwege de militaire inval van de Fransen in een volstrekt uitzichtloze situatie. De vijand stond voor de deur en het land was in rep en roer. Maar toen de nood het hoogst was, was de verlossing nabij. Niet alleen orangisten zagen in Willem III een sterke held, een bevrijder en een redder. Hij had zich volgens velen net als zijn voorvader Willem van Oranje belangeloos opgeworpen als verdediger van de vrijheid van de Nederlanders. Een tijdgenoot schreef dat Willem III zich liever ‘in stukken’ wilde laten ‘kappen’ dan ‘zig aan Vrankrijk overgeven’. Door deze nadruk op de militaire overwinningen van de prins, hoefden lastige vragen over de legitimiteit van zijn verheffing tot stadhouder – hij was immers door volksoproeren aan de macht gekomen – niet gesteld te worden. De stadhouder had met Gods hulp de Nederlanders gered. Door de gebeurtenissen rondom het Rampjaar was de Oranjemythe alleen maar versterkt. En 75 jaar later, in 1747, zou de Oranjemythe er wederom voor zorgen dat ‘het volk’ om een Oranje als stadhouder zou roepen toen de Franse legers het land binnentrokken. ■

Dit artikel is hoofdzakelijk gebaseerd op: Matthijs Wieldraaijer, *Oranje op de kansel. De beeldvorming van Oranjestadhouders en hun vrouwen in preken 1584-1795* (proefschrift VU Amsterdam 2014).

Papyrus. Een geschiedenis van de wereld in boeken

Irene Vallejo
Een prachtig boek boordevol informatie over het ontstaan van geletterdheid en de verandering die er in en door boeken (of boekrollen) is ontstaan. Door de vele invloedrijke titels die genoemd worden, raak je vanzelf getriggerd om meer te lezen.
Meulenhoff | € 29,99

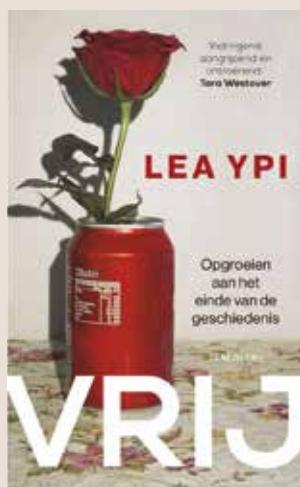

Het slavenchip. Een verhaal over mensen

Marcus Rediker
We weten inmiddels veel over slaven, slaafgemaakten, slavernij, abolitionisme en ook over een enkel slavenchip. Dit boek maakt duidelijk waarom een van de acht slaafgemaakten de Middenpassage niet overleefde.
Spectrum | € 32,99

Vrij. Opgroeien aan het einde van de geschiedenis

Lea Ypi
De auteur van het boek is tien jaar oud wanneer de Muur valt en het communisme langzaam afbrokkelt, ook in Albanië. Hoe zij de veranderende samenleving ervaart en wat er allemaal in haar land verandert, wordt mooi beschreven in dit boek.
De Bezige Bij | € 24,99

Het Vierde Rijk. Wat als Hitler WOII overleeft?

Michiel Janzen
Het vierde rijk? Jawel! Boeiende *what if-history* uit de reeks die door een mix van feiten en fictie zorgt voor wederom een spannend verhaal over Otto Skorzeny, Hitlers favoriete SS-commandant.
Lannoo | € 20,99

De roaring fifties. De vernieuwers van de jaren vijftig

Ad van Liempt
Aan de hand van elf portretten van 'andersdenkenden' schetst Van Liempt een beeld van de jaren vijftig dat weleens een metamorfose in de geschiedschrijving en ons collectieve geheugen teweeg kan brengen.
Balans | € 21,99

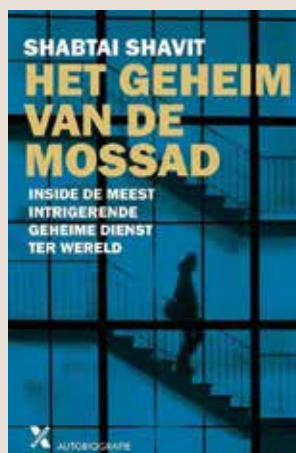

Ontsnapping uit het getto

John Carr
Een zeer spannend, waar gebeurd verhaal over een dertienjarige die uit het getto van Łódź ontsnapt en allerlei spectaculaire avonturen meemaakt gedurende zijn vlucht door Europa.
Atlas Contact | € 22,99

Het geheim van de Mossad. Inside de meest intrigerende geheime dienst ter wereld

Shabtai Shavit
De Mossad, wellicht de beste geheime dienst ter wereld, heeft overal tentakels om de veiligheid van Israël te garanderen. Maar hoe ze dat doen? Zeven jaar lang was de auteur van dit boek, Shabtai Shavit, directeur van de Mossad. Hij weet dus precies hoe het eraan toe gaat.
Xander | € 24,99

De strijd om Bali. Imperialisme, verzet en onafhankelijkheid 1846-1950

Anne-Lot Hoek
Oral history van de bovenste plank. Met behulp van meer dan honderd interviews wordt duidelijk gemaakt op welke wijze Bali door Nederland onder controle werd gehouden, maar vooral hoe we het eiland eerst langzaam, maar vervolgens plotseling kwijtraakten.
De Bezige Bij | € 39,99

Schaduwleven. De tijd van Constantijn Huygens jr.

Jan Paul Schutten
Als secretaris van stadhouder-koning Willem III hield Huygens een dagboek bij dat gaat over de periode 1688-1696: nogal spectaculaire jaren in de Nederlandse geschiedenis (met onder andere de *Glorious Revolution* en de *Battle of the Boyne*). Een prachtig historisch document waarin vele bronnen staan die ook goed te gebruiken zijn in de klas.
Atlas Contact | € 39,99 ■

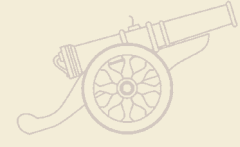
Onder redactie van **Ben Vriesema**.

‘Ick schrijve met grooten haest’

Brieven van en naar De Witt over het Rampjaar

Hoe beleefde Johan de Witt de maanden voor hij zo dramatisch aan zijn einde kwam? Het zojuist verschenen *Johan de Witt en het Rampjaar 1672*, met daarin een bloemlezing uit zijn correspondentie van 350 jaar geleden, geeft ons een idee. Ineke Huysman is een van de samenstellers en legt uit hoe de bundel tot stand is gekomen.

Ick schrijve met grooten haest sonder noch eene maeltijt huyden te hebben gehouden, alhoewel het nu is ontrent negen uyren in den avondt ende bidde dat Uw Ed. aen den heer prince van Oraigne mijne excuse gelieve te doen over het manquement van mijn plicht ontrent Sijne Hoocheyt in 't adviseren ende beantwoorden van desselfs missiven.¹

Dat schreef raadpensionaris Johan de Witt op 4 juni 1672 aan Hiëronymus van Beverningk, die als gedeputeerde naar het leger was gezonden. Het citaat is illustratief voor de gespannen situatie waarin De Witt op dat moment verkeerde. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd van verschillende kanten aangevallen; De Witt had steeds meer moeite het overzicht te houden en de kalmte te bewaren. Zijn woorden aan Van Beverningk zeggen genoeg: het was al 9 uur 's avonds, hij had nog niets gegeten en ook had hij nog geen tijd gehad om Willem III, de prins van Oranje, te schrijven. Deze brief en vierentwintig

andere van en aan Johan de Witt maken deel uit van de bundel *Johan de Witt en het Rampjaar 1672*, die verschijnt ter gelegenheid van de 350-jarige herdenking van het Rampjaar in 2022. Net als in de twee eerdere bundels – *Johan de Witt en Engeland* en *Johan de Witt en Frankrijk* – is een selectie gemaakt uit de correspondentie die De Witt over dit thema voerde. Wat deze bundel vooral laat zien, is waarover en hoe de raadpensionaris in dit rampzalige jaar zoal correspondeerde in de aanloop naar zijn dramatische einde. Bij de selectie is rekening gehouden met de belangrijkste gebeurtenissen uit het Rampjaar, met de chronologie daarvan en met de hoofdrolspelers. Tegelijkertijd is er ook aandacht voor wat minder bekende correspondenten en voorvallen uit het Rampjaar waarmee De Witt werd geconfronteerd. Eveneens zijn er anonieme brieven gericht aan De Witt opgenomen, waarover later meer. Het corpus van brieven uit 1672 waaruit is geput, bestaat uit ongeveer 750 brieven, waarvan 620 aan De Witt zijn gericht en 130 door De Witt zijn geschre-

Johan de Witt en het Rampjaar. Een bloemlezing uit zijn correspondentie. Ineke Huysman en Roosje Peeters (red.) (Catullus, Soest 2022), 272 blz., € 24,99

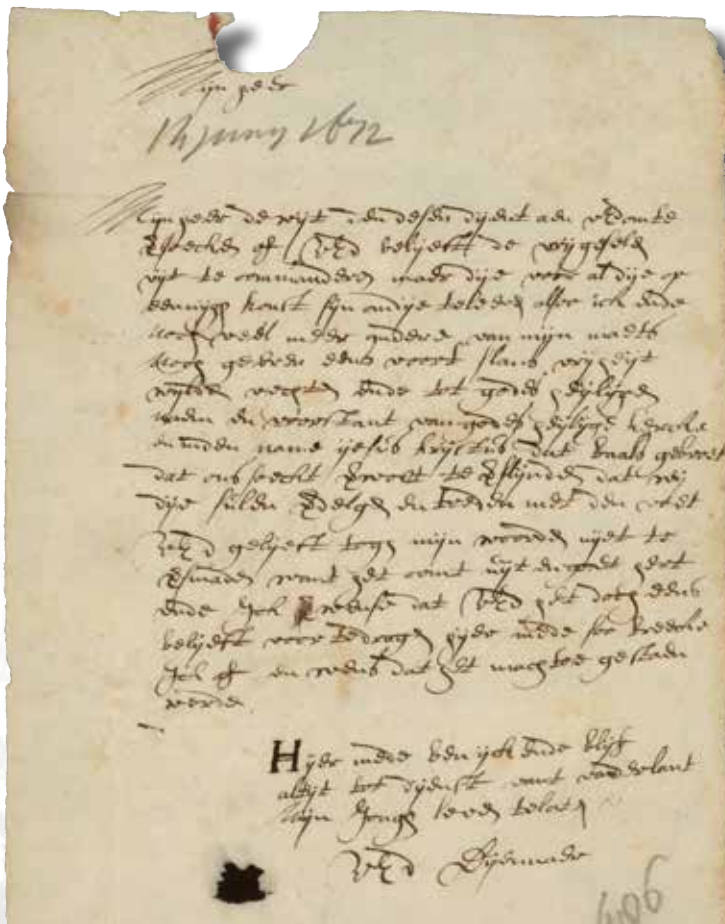

Ineke Huysman is onderzoeker aan het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis/NL Lab.

ven. De meeste van deze brieven staan op het moment van verschijnen van deze bundel online op de website Early Modern Letters Online (EMLO), een project dat deel uitmaakt van Oxford University en de Bodleian Library. Het portaal van EMLO heeft als doel alle nog bestaande vroegmoderne correspondenties digitaal weer bij elkaar te brengen.² De brieven in deze bundel zijn door experts getranscribeerd, toegelicht, geannoteerd en hertaald. Daarnaast heeft Jean-Marc van Tol de brieven van tekeningen voorzien, waarbij hij zich heeft laten inspireren door bestaande zeventiende-eeuwse afbeeldingen.

Verzwakte verdediging

In 1672, het jaar dat in de vaderlandse geschiedenis 'het Rampjaar' zou gaan heten, werd de Republiek van drie kanten aangevallen: Lodewijk XIV van Frankrijk, Karel II van Engeland, de bisschop van Münster en de aartsbisschop van Keulen spanden samen. Bijna twintig jaar van behendige diplomatie en vaardig uitgevochten zeeoorlogen onder leiding van De Witt kwamen tot een eind: nu zouden de wapens spreken en een landoorlog worden uitgevochten. Die oorlog leidde tot chaos. Het was De Witt geweest die in de vijftien jaar na de Vrede van Westminster in 1654 de oorlogsvloot had uitgebouwd, waardoor de Republiek rond 1670 met Michiel de Ruyter als admiraal de sterkste zeemacht ter wereld was. Het landleger en de verdedigingswerken waren echter verzwakt. Sinds de Vrede van Münster in 1648 had de Republiek geen

¹ Nationaal Archief, archief Johan de Witt, 3.017.17, 28.

² Alle tot nu toe gedigitaliseerde correspondentie van Johan de Witt is raadpleegbaar via EMLO: tinyurl.com/KEMLO2.

Linkerpagina: De moord op de broeders De Witt, 1672. Prent van Jan Luyken, 1698. Collectie Rijksmuseum Amsterdam. Hiernaast: Brief van een anonieme schrijver aan Johan de Witt, 14 mei 1672. Nationaal Archief.

Het beleg van Rhein-berg door de Fransen, 6 juni 1672. Schilderij door Lambert de Hondt (II). Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

landoorlog meer uit hoeven vechten. Dat was iets wat De Witt werd verweten, ook al had hij er vanaf 1670 meermaals op aangedrongen het landleger te versterken. Daarbij had echter eerst Amsterdam dwarsgelegen en toen die stad eindelijk met de plannen akkoord ging, stemde Zeeland onverwacht niet in met de defensiebegroting. In het voorjaar van 1672 werd de Republiek in het oosten onder de voet gelopen door de legers van Lodewijk XIV en die van de bisschoppen van Münster en Keulen. De gecombineerde vloot van Frankrijk en Engeland maakte zich op voor een confrontatie met De Ruyter met de bedoeling de belangrijkste havens te blokkeren en de weg vrij te maken voor een invasie op de Hollandse kust.

‘Men zou verwachten dat deze anonieme brieven bedreigingen bevatten, maar meestal zijn het juist goedbedoelde adviezen’

De zittende macht, de ‘regentenklied’ onder leiding van de gebroeders De Witt, kreeg de schuld van alle ellende. Door de penibele positie van de Republiek die van alle kanten werd aangevallen, klonk onder het volk de roep om een Oranje die het leger zou leiden luider en luider. Tegen de zin van De Witt werd Willem III in februari 1672 tot kapitein-generaal van het leger benoemd, voor de duur van één veldtocht.

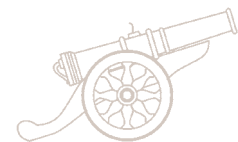
Aanslag

De Engelse aanval eind maart op de naar de Republiek terugkerende handelsvloot uit Smyrna luidde het begin van de oorlog met de Engelsen in. Op 6 april volgde de Franse oorlogsverklaring en eind mei die van de bisdommen Keulen en Münster. Op 12 juni vielen de Fransen, hoogstpersoonlijk aangevoerd door Lodewijk XIV, de Republiek binnen door bij

Lobith de Rijn over te steken. Op 21 juni 1672 verliet Johan de Witt laat in de avond het Binnenhof en wandelde hij, vergezeld door twee dienaren naar huis. Tussen de Gevangenpoort en het Groene Zoodje werden zij aangevallen door vier mannen. Het was een gerichte aanslag op het leven van De Witt. Met diverse messteken stortte hij hevig bloedend op de grond. Zijn belagers moeten hebben gedacht dat zij hem hadden gedood, maar de raadpensionaris overleefde wonderwel. Op 25 juli 1672 werd Cornelis de Witt gearresteerd uit naam van het Hof van Holland, op beschuldiging van het beramen van een aanslag op het leven van Willem III. Belangrijkste getuige was Willem Tichelaer, een barbier die bij Cornelis thuis was geweest, waarschijnlijk om hem erin te luizen.

Tichelaer zou uiteindelijk ook gearresteerd worden, maar nooit vervolgd. Sterker nog: uiteindelijk zou hij door Willem III met een aanzienlijk jaargeld worden beloofd. Cornelis, die in de Gevangenpoort vastzat, weigerde, zelfs nadat hij zwaar gemarteld was, te bekennen dat hij had samengespannen om de prins van Oranje te laten vermoorden. Op 20 augustus 1672 werd Johan de Witt waarschijnlijk met een smoes naar de Gevangenpoort gelokt. Rond het gebouw verzamelde zich een massa mannen, veelal afkomstig uit de schutterijen van de stad. Uiteindelijk werden de gebroeders De Witt naar buiten gevoerd en op beestachtige wijze vermoord – het leek een spontaan volksgericht, maar de lynchpartij was zeer waarschijnlijk een geregiseerde actie, waarvan Willem

III weet moet hebben gehad. Met deze zwarte bladzijde uit de vaderlandse geschiedenis kwam op oneervolle wijze een eind aan het leven van een van de grootste staatslieden die ons land ooit heeft gekend en aan dat van zijn oudere broer.³

Anonieme brieven

In het archief met de correspondentie van Johan de Witt bevinden zich ook een behoorlijk aantal anonieme brieven. Soms is de afzender helemaal weggelaten, dan weer is er alleen met initialen ondertekend. Men zou verwachten dat deze brieven bedreigingen bevatten, maar meestal zijn het juist goedbedoelde waarschuwingen of adviezen. Voor het jaar 1672 zijn er van deze categorie veertien brieven in het archief van De Witt gevonden, waarvan er drie zijn opgenomen in de Rampjaar-bundel. Vaak gaat het om korte inlichtingen over de vijand. Zo ontving de raadpensionaris een brief uit Luik van 19 april waarin hem de locatie van de Franse troepen werd doorgespeeld. Ook kreeg hij een brief van een spion uit Londen, ondertekend met 'beminde vrund' met informatie over de samenstelling van de Franse en Engelse vloot.⁴

Op 26 mei 1672 werd De Witt een brief toegestuurd met een in een bibberig handschrift opgesteld advies hoe hij de Republiek tegen de op handen zijnde inval van de Fransen moest verdedigen. Wellicht was de afzender een oud-militair die om veiligheidsredenen niet ondertekende en wist De Witt met wie hij te maken had. De schrijver adviseert De Witt troepen bij Rheinberg, strategisch gelegen aan de Rijn, te legeren. Dan zouden niet alleen alle steden die stroomafwaarts aan de Rijn, Waal en IJssel lagen beschermd zijn, maar ook heel Twente, Drenthe, Overijssel, Friesland en Groningen. Dat kleine mobiele leger zou ter plekke de bevoorrading van de Franse

troepen kunnen verhinderen, zodat deze zouden verhongeren en 'self in haer eygen swaert vallen'. Het is bekend dat De Witt Rheinberg als een cruciaal punt beschouwde voor de verdediging van de Republiek; hij meende dat wanneer Rheinberg zou vallen, het land al half verloren zou zijn. En dat gebeurde ook: op 6 juni werd Rheinberg na een korte belegering door de Fransen ingenomen, waarna Lodewijk XIV om de verdedigingslinie heen trok en op 12 juni bij Lobith de Rijn overstak.

Hart onder de riem

'Hyermede ben yck end blijf altijd tot dyenst vant vaderlant mijn jongh leven te laten': dat belooft een onbekend gebleven jongeman op 14 juni aan de raadpensionaris. De auteur ondertekent zijn brief slechts met de initialen A.L. In zijn brief stelt hij voor om iedere ongehuwde man voor het vaderland te laten vechten om 'het Waals gebroed' (de Fransen) het land uit te jagen. Het idee om naast het voornamelijk uit buitenlanders bestaande beroepsleger ook kloeke en robuuste mannen tussen de twintig en vijfentwintig jaar onder te brengen in burgermilities was eind 1671 al door de Staten-Generaal geopperd. Waarom de schrijver De Witt deze ontboezeming wilde doen, is onduidelijk, wellicht wilde hij de raadpensionaris een hart onder riem steken in een periode dat hij het steeds lastiger kreeg.

Van de derde opgenomen anonieme brief in de bundel bleek de afzender bij nader inzien wél identificeerbaar. De opzettelijk niet ondertekende brief aan De Witt is afkomstig van Cornelia de Groot (1611-1687), dochter van Hugo de Groot en echtgenote van Jean Barton (1613-1696), burggraaf van Montbas. De eerdere vier brieven die zij in de jaren zestig aan Johan de Witt schreef, bevestigden dit, zij bevatten eenzelfde handschrift en spelling. De Witt moet dat

beslist herkend hebben. In haar brief verdedigt Cornelia haar echtgenoot en benadrukt ze zijn trouwe dienst aan het land en aan De Witt in het bijzonder. Wat was er gebeurd? De Franse Montbas werd als generaal-majoor in het Staatse leger belast met de verdediging van het strategische fort Schenkenschans aan de Rijn. Hij zag al snel in dat hij het fort nooit zou kunnen behouden tegen de Franse overmacht aan de overkant van de rivier, en hij liet het fort onbeschermd achter. Hierna staken de Franse troepen de Rijn over, waarna Willem III zich met zijn leger halsoverkop moest terugtrekken. De prins liet Montbas onmiddellijk arresteren en voor de krijgsraad brengen, die hem zijn militaire functies ontnam. De prins had verwacht dat de verrader ter dood veroordeeld zou worden, en liet een nieuwe krijgsraad benoemen. Montbas wist echter te ontsnappen en werd vervolgens symbolisch terechtgesteld: op het schavot bewerkte een beul zijn portret. ■

³ Uit: *Johan de Witt en het Rampjaar* (2022), inleidend artikel door Bert Natter, p. 26.

⁴ Nationaal Archief, 3.01.17 inventaris van het archief van Johan de Witt, 3352.

Tekening van Cornelia de Groot, naar Johannes Mijntens, door Jean-Marc van Tol.

Verder lezen

Dreiskämper, P., *'Redeloos, radeloos, reddeloos'*. *De geschiedenis van het rampjaar 1672* (Hilversum 1998).

Panhuysen, L., *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam 2022).

Staatsgezinden versus Oranjegezinden

Het jaar 1672 luidde het einde in van de Gouden Eeuw. In de Republiek leidde dit ertoe dat de al lang aanwezige wrijving tussen de staatsgezinden en Oranjegezinden tot uitbarsting kwam. Johan de Witt moest als raadpensionaris, de belangrijkste staatsman op dat moment, plaatsmaken voor stadhouder Willem III. Leerlingen verplaatsen zich in een staatsgezinde en Oranjegezinde en geven aan hoe zij op specifieke gebeurtenissen vanaf 1648 zouden hebben gereageerd.

Owen Lammertink is docent geschiedenis en beheerder van de website geschiedenisdidactiek.nl.

Wat?

Leerlingen krijgen in de werkvorm 'levenslijn' een bepaalde historische rol: ze moeten zich inleven in een historisch personage, in dit geval een staats- of een Oranjegezinde. De leerlingen krijgen een reeks van jaartallen met bijbehorende gebeurtenissen. Ze moeten aangeven en beargumenteren wat de historische personages van die gebeurtenissen vinden. Dit doen ze door op een tijdbalk in de vorm van een assenstelsel voor beide personages (dus met twee kleuren) een waardering aan die gebeurtenis te geven. Ze plaatsen hiervoor twee markeringen per jaartal in het assenstelsel. Uiteindelijk verbinden de leerlingen alle markeringen voor beide historische personages en zo ontstaan er twee levenslijnen.

Waarom?

De werkvorm is geschikt om de laatste jaren van de historische context 'Steden en burgers in de Lage Landen, 1050-1700' (vwo) te verduidelijken.

Voor wie?

Leerlingen uit vwo 6.

Wanneer?

De tweede helft van de zeventiende eeuw, met nadruk op het laatste deel van de historische context 'Steden en burgers in de Lage Landen, 1050-1700'.

Hoe lang?

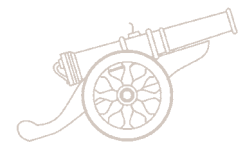
Een vol lesuur van 50-60 minuten, inclusief nabespreken.

Hoe werkt het?

In de klas is er aandacht geweest voor de zeventiende eeuw en daarmee de laatste deelvraag van de historische context 'Steden en burgers in de Lage Landen, 1050-1700'. Daar waar het gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw economisch steeds beter ging in de Republiek, zien we dat het na het sluiten van de Vrede van Münster (1648) economisch geleidelijk aan steeds minder

ging. Engeland en Frankrijk voerden een mercantilistisch beleid en steeds meer regenten investeerden in de handel in de Republiek. Tegelijkertijd bestond er in de Republiek een tweedeling tussen de zogeheten staatsgezinden en Oranjegezinden. De staatsgezinden, veelal regenten, stonden achter raadpensionaris Johan de Witt. De Witt was uit op vrede, wat de handel van vooral het gewest Holland zou bevorderen. Bovendien wilden de staatsgezinden geen stadhouder en legden ze de nadruk op de soevereiniteit van de Gewestelijke Staten. De Oranjegezinden daarentegen, waarvan de aanhang bestond uit edelen, ambachtslieden en het volk, wilden een stadhouder uit het huis van Oranje. Volgens hen moest de macht bij de Staten-Generaal liggen. Nadat Frankrijk, Engeland en enkele Duitse bisdommen in 1672 de Republiek over land en water aanvielen, ontpopte de wrijving tussen beide groepen zich tot een vijandige strijd. Volgens de Oranjegezinden was De Witt namelijk verantwoordelijk voor de teloorgang van de Republiek.

Met deze kennis bestuderen de leerlingen de in de opdracht beschreven zeventien gebeurtenissen. De gebeurtenissen laten allemaal op een eigen manier de situatie in de Republiek zien. Bij ieder gebeurtenis moet een leerling zich inleven en zichzelf afvragen: hoe zou een Oranjegezinde hierop reageren? En een staatsgezinde? Laat de leerlingen de werkvorm in tweetallen uitvoeren. Leerlingen moeten worden aangemoedigd om keuzes goed te beargumenteren: Waarom reageerde een Oranjegezinde blij op deze gebeurtenis? Waarom stelde een staatsgezinde dit niet op prijs? Leerlingen plaatsen dus per gebeurtenis twee markeringen bij een jaartal: oranje voor de Oranjegezinden en blauw voor de staatsgezinden. Het is aan te raden om de eerste twee gebeurtenissen samen te doen, zodat leerlingen begrijpen hoe de werkvorm in elkaar steekt. Laat de leerlingen vervolgens de overige gebeurtenissen in tweetallen zelf doen. Als alle zeventien gebeurtenissen in het assenstelsel voorzien zijn van twee markeringen,

kunnen de markeringen van dezelfde kleur (alle oranje markeringen en blauwe markeringen) met elkaar worden verbonden. Op die manier ontstaan er twee levenslijnen: één voor een Oranjegezinde en één voor een staatsgezinde.

Nadat de leerlingen de levenslijnen hebben getekend, beantwoorden ze individueel een aantal vragen. Hiermee worden ze gedwongen nogmaals naar hun levenslijnen te kijken en hun argumentaties op papier te verwoorden. Daarna is het aan de docent om de opdracht samen met de klas te bespreken. Bij een levenslijn zijn er niet per se hapklare juiste antwoorden: een leerling kan een gebeurtenis met +5 of +3 classificeren en dat kan beide goed zijn. Heeft een leerling de Oranjegezinde of staatsgezinde negatief op een gebeurtenis laten reageren, terwijl jij als docent dat juist als positief hebt aangemerkt, is dat natuurlijk een mooi startpunt voor een klassengesprek. Het is niet aan te raden om alle zeventien gebeurtenissen na te lopen: laat de leerlingen er drie of vier uitkiezen. Bij welke gebeurtenissen vonden zij het lastig om zich in te leven? Vervolgens kunnen de vragen worden besproken.

Wat levert het op?

Activerende didactiek in het algemeen draagt bij aan het stimuleren van het denken van leerlingen. Stofinhoud krijgt daardoor standaard meer betekenis, omdat de werkvormen een onderzoekende houding van leerlingen vragen. Daarbij krijgen

leerlingen instrumenten in handen om hun denkvaardigheden te verbeteren. Bovendien worden de werkvormen door leerlingen vaak als uitdagend en leuk ervaren, waardoor ze enthousiaster met de stofinhoud aan de slag gaan. Hierdoor is het leerresultaat over het algemeen hoger, want leerlingen voelen zich immers uitgedaagd.

Naast dat deze werkvorm leerlingen inhoudelijk helpt bij het beter begrijpen van de historische context 'Steden en burgers in de Lage Landen, 1050-1700', stelt de levenslijn leerlingen ook in staat betekenis te geven aan historische gebeurtenissen en abstracte jaartallen, informatie samen te brengen en causaliteit te ontdekken, gebeurtenissen vanuit verschillende gezichtspunten te interpreteren, standpunten te beargumenteren en meningen en argumenten van anderen te wegen in relatie tot eigen opvattingen en kennis. ■

Moord op de gebroeders De Witt, door Pieter Frits, zeventiende eeuw. Collectie Haags Historisch Museum.

Op vgnkleio.nl vindt u de volledige werkvorm.

Verder lezen

Havekes, H. (red.), *Geschiedenis doordacht: Actief Historisch Denken 2* (Boxmeer 2005).

Fisher, P. (red.), *Thinking Through History* (Londen 2000).

Vries, J. de (red.), *Actief Historisch Denken:*

Opdrachten voor activerend geschiedenisonderwijs (Boxmeer 2004).

FORUM

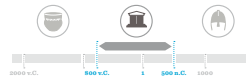
GESCHIEDENIS ONDERBOUW EN BOVENBOUW

B Tijdvakken

2 **Grieken & Romeinen**
800 v.C. – 500 n.C.

- De klassieke stijl
- Jodendom en christendom

Het vorige leerjaar heb je geleerd over steden in het Romeinse Rijk, grote landgoederen en slavernij. Dit leerjaar kijken we naar godsdiensten en wetenschap in het Romeinse Rijk. Twee groepen bewoners van het rijk hebben daar veel invloed op gehad: Grieken en christenen. Wat leerden de Romeinen van de Grieken? Waar geloofden Grieken en Romeinen in? Waarom was het christendom zo anders dan het Grieks-Romeinse geloof?

A – Van de Grieken geleerd: de klassieke stijl

1 Het Forum Romanum was het belangrijkste plein van Rome. Links op de heuveltop staat de tempel van Jupiter, de Romeinse oppergod. Beneden aan het plein staan tempels van andere goden. Er staan veel standbeelden op het plein. De Romeinen hadden van de Grieken geleerd hoe ze tempels en standbeelden het best konden maken. De Romeinen namen nog veel meer van de Grieken over. Waarom deden ze dat? Laten we eens kijken naar de Griekse beeldhouwkunst.

30

2 **Grieken & Romeinen** 800 v.C. – 500 n.C.

Egyptisch, 2350 v.C.

Grieks, 530 v.C.

Grieks, 450 v.C.

Grieks, 350 v.C.

2 De oudste Griekse beelden leken op Egyptische beelden: een beetje stijfjes, de armen strak tegen het lichaam. Later werden de beelden meer zoals echte mensen: beweeglijker, het hoofd kijkend naar links of rechts. De Grieken dachten overal *britisch* over na. Zij hielden niet zo vast aan de regels en gewoonten van hun voorouders, zoals Egyptenaren. Hoe kan ik een mens nog beter uitbeelden? Hoe kan ik het mooiste gebouw van de wereld maken? Dat was de Griekse manier van denken.

3 Het mooiste gebouw had volgens de Grieken de vorm van een tempel. Niet te hoog, niet te breed, met een dak dat een beetje schuin loopt, alles precies in evenwicht. Toen de Romeinen in 146 v.C. Griekenland veroverden, zagen ze de Griekse kunst. Zulke mooie beelden en gebouwen wilden ze zelf ook wel. Daarom gingen ze de Grieken nadoen. Van sommige Griekse beelden maakten ze zelfs kopieën.

Iets wat zo mooi is dat het vaak wordt nagedaan, noem je *klassiek*. De stijl van de Grieken, en later dus ook van de Romeinen, is nu het Romeinse Rijk door de Europeanen nog vaak nagedaan, tot in de twintigste eeuw. Daarom noem je die stijl 'klassiek'.

31

PAGINAS UIT HET LEERBOEK HAVO/VWO ONDERBOUW, TWEEDE LEERJAAR

Motiverend in de onderbouw

- **Betekenisvol** — Leerlingen leren inzien dat geschiedenis te maken heeft met hun wereld
- **Toegankelijk** — Duidelijke uitleg en aandacht voor taalontwikkeling
- **Leerbaar** — Ordening leerstof naar de ontwikkelingsstadia van leerlingen

OOK VOOR VMBO-THEORETISCH/HAVO

Denkvak in de bovenbouw

- Alle examenonderdelen in één leer- en opdrachtenboek
- Beknopt overzicht van kenmerkende aspecten en leerbare historische contexten
- De historisch-actuele thema's tonen dat geschiedenis niet alleen met het verleden te maken heeft, maar een vak is van verleden, heden en toekomst
- Eenvoudig arrangeren

‘Kijk naar overeenkomsten tussen mensen’

Daan Krahmer deelt zijn ervaringen als beginnend docent én lerarenopleider

Uit de startblokken

Jaarlijks beginnen veel net afgestudeerde eerste- en tweedegraads studenten aan een carrière als geschiedenisleraar. Hoe bevalt het lesgeven hun in die eerste jaren? Wat zijn hun ambities? Heeft de opleiding hen goed voorbereid op de lespraktijk? Hoe geven zij modern geschiedsonderwijs vorm? In deze artikelenreeks gaan verschillende lerarenopleiders in gesprek met hun voormalige studenten.

Gijs van Gaans interviewt Daan Krahmer, docent aan het Stedelijk College Eindhoven en sinds kort ook lerarenopleider. Hij haalde in 2020 zijn masterdiploma aan de lerarenopleiding geschiedenis bij hogeschool Fontys. ‘Sinds ik ben begonnen met lesgeven wordt mijn aanbod steeds diverser en het lukt me steeds vaker om de ‘dode’ geschiedenis te koppelen aan ‘levende’ kennis.’ Daan wil het vak niet eurocentrisch benaderen, maar mondiaal. Hij pleit dan ook voor een modernisering van het vak geschiedenis.

Je bent sinds kort afgestudeerd als eerstegraads docent geschiedenis aan de Fontys Lerarenopleiding Tilburg (FLOT). Wat beviel jou aan de opleiding en wat beviel jou minder?

‘Dat klopt, in het weekend van de eerste Nederlandse coronabesmetting, in maart 2020, leverde ik mijn masterscriptie in. Dat was een maffe tijd: van een zelfgekozen ‘studie-lockdown’ naar een landelijke lockdown. Tijdens corona heb ik veel gereflecteerd op mijn studie. Ik weet zeker dat de master van mij een bewustere, doordachtere en betere docent heeft gemaakt. Mijn opvattingen zijn getoetst, mijn repertoire als leraar vergroot. Ik denk dat mijn leerlingen dat ook gaan zien: mijn lesaanbod is divers en het lukt me steeds vaker — mits we niet in lockdown zitten — om de ‘dode’ geschiedenis te koppelen aan ‘levende’ kennis. Wel vond ik de inhoudelijke verdieping eurocentrisch georiënteerd. Ik ben nu zelf aan het bijspijkeren, bijvoorbeeld over koloniale geschiedenis, de gedachten van Malcolm X en Martin Luther King en het slavernijverleden.’

Daan Krahmer.

Op de VGN-didactiekconferentie, die is afgelast vanwege corona, zou je een workshop geven. Waar zou die over gaan?

‘Tijdens mijn masterscriptie kwam ik oud-geschieddidacticus Gert Dressel tegen. Zijn werk stamt uit de jaren negentig. Dat is even geleden, maar zijn stelling voelt in tijden van polarisatie en tegenstelling ook decennia later relevant: mensen lijken op elkaar, meer dan we willen toegeven. In de politiek en het maatschappelijk debat wordt veel ingezoomd op tegenstellingen en verschillen, dat is een

keuze. Als je van een afstandje kijkt, lijken gevaccineerden en niet-gevaccineerden bijvoorbeeld veel op elkaar. Net als Democraten en Republikeinen, conservatieven en progressieven. Het is mogelijk om dit idee van overeenkomsten tussen mensen door te trekken naar de geschiedenis. Dat kan vrij schurend materiaal opleveren en inzichten geven in het menselijke denken. Het werken vanuit overeenkomsten is niet de norm binnen het geschiedsonderwijs, maar wel interessant. Met didactische toepassingen kun je het integreren in je geschiedenisles.’ ▶

Gijs van Gaans is lerarenopleider geschiedenis en levensbeschouwing aan hogeschool Fontys in Tilburg.

Waar liep jij als beginnend docent tegenaan?

'Mijn eerste baan in het onderwijs kreeg ik in de zomer van 2015. Die zomer zag ik Kendrick Lamar optreden tijdens Lowlands. Kendrick had met *To Pimp A Butterfly* een maatschappelijk relevant album uitgebracht. De teksten van die plaat zijn ijzersterk. Er wordt veel gebruikgemaakt van geschiedenis. De geschiedenis waar je dankzij muzikanten als Kendrick Lamar, Nas, Nina Simone en Solange mee in aanraking komt, is een andere geschiedenis dan de geschiedenis die in Nederlandse schoolboeken staat. Natuurlijk, geschiedenis is groot en omvattend, schoolboeken geven een versimpelde weergave van de werkelijkheid, maar inhoudelijk schieten de methodes soms te kort. Zo was er eigenlijk geen aandacht voor klimaatverandering, het slavernijverleden en emancipatieprocessen. Ik was ook verbaasd over de suggestieve zinnen waarbij 'wij' weggezet werd tegenover 'zij'. 'Nederlander' werd in de methode gedefinieerd tegenover 'niet-blank', 'de Arabier', 'de moslim' en 'de gastarbeider', met allerlei bijhorende stereotypen en generalisaties. Er zijn stappen te zetten wat betreft multi-perspectiviteit. De afgelopen jaren zijn er maatschappelijk dingen aan het verschuiven, maar we zijn daar in het onderwijs nog niet. Ik denk dat het Nederlandse geschiedenisonderwijs meer perspectieven nodig heeft.'

De illustraties in dit artikel zijn van Daan Kraemer.

Je bent sinds dit jaar ook leraaropleider aan de Fontys Lerarenopleiding Tilburg. Waarom heb je daarvoor gekozen en hoe bevalt het?

'Vorig jaar werd me gevraagd om wat vakken te geven bij de opleiding geschiedenis. Ik heb 'ja' gezegd omdat het me leuk leek om 'leraren in spe' te helpen om leraar te worden. Ik krijg vooral te maken met eerstejaarsstudenten. Dat vind ik een leuke doelgroep. De

studenten hebben sterke overtuigingen over goed onderwijs. Tijdens vakdidactiek vond ik het leuk om die overtuigingen uit te testen en je ziet, na een aantal maanden, dat studenten volop in ontwikkeling zijn. Veel studenten die leraar geschiedenis willen worden, hebben raakvlakken in interesses en je ziet vriendschappen ontstaan. Dat is anders in het voortgezet onderwijs. Een middelbare schoolklas is meer een afspiegeling van de maatschappij, je komt verschillende mensen met verschillende verhalen tegen. Dat geldt in ieder geval voor de middelbare school waar ik werkzaam ben. Vorig jaar had ik een mentorklas waarin twaalf talen gesproken werden. Dat zorgt voor een ander soort dynamiek. Maar zoals eerder gezegd, tussen mensen, en ook tussen leerlingen en studenten, zijn veel overeenkomsten te vinden!'

Hoe kijk jij aan tegen nieuwe ontwikkelingen in het onderwijs?

‘Ik ben vóór veranderingen, maar tegen de invulling van sommige veranderingen. Grofweg zie ik twee soorten veranderingen. Enerzijds zie ik didactische en inhoudelijke veranderingen, die het onderwijs kunnen verbeteren. Anderzijds zijn er veranderingen die kort en vluchtig lijken te zijn. Vorig jaar verscheen er in *NRC* een kritisch artikel. De titel was: ‘Het onderwijs gaat aan vaagtaal ten onder’ (door Japke-d. Bouma, 20 april 2021, red.) en het ging over woorden als eigenaarschap, blended learning, formatieve evaluatie, formatieve handelingen, leerdoeldenken, et cetera. Het zijn vaak terechte onderwerpen, maar uitgelegd met trendy termen, alsof het dan meer om het lijf heeft. Ik zie in het onderwijs te vaak mensen langs elkaar heen praten, zonder dat er echt naar de oorzaken

abstracte feiten onthouden en herhalen, zonder dat het enige betekenis krijgt. Als docent pleit ik voor een modernisering van het vak geschiedenis. Geschiedenis wordt in de praktijk vaak nog traditioneel aangeboden, waarbij leerlingen jaartallen en feiten moeten leren, zonder dat wat geleerd moet worden betekenis krijgt. Geschiedenis kan leerlingen helpen bij het beoordelen van betrouwbaarheid van (online) informatie en kan inzicht geven in hoe mensen denken en doen en helpen verklaren hoe de wereld is geworden zoals die nu is. Goed geschiedenisonderwijs kan leiden tot meer empathische mensen die doordachtere keuzes maken. Het maakt leerlingen meer alert op misleiding. In mijn mentorklas kunnen leerlingen zonder moeite aangeven welke thema's op dit moment spelen. Dat zijn onderwerpen waar het, in 2015, maatschappelijk minder overging: klimaat, wonen, discriminatie, racisme, gender, seksualiteit, ‘mental health’.

Wat vind jij de grootste uitdaging voor het onderwijs?

‘In het nieuws wordt, zolang ik me kan herinneren, melding gemaakt van de problemen in het onderwijs. Ik maak me daar (ook) zorgen over. De regering ziet vaak ‘geld’ als oplossing van de problemen. Geld is wat mij betreft een middel, geld is nodig, maar niet de oplossing voor de problemen. De afgelopen jaren heb ik een aantal absolute topleraren

met pensioen zien gaan. Deze leraren hebben tot hun laatste werkweek kwaliteit geleverd en oog gehad voor de leerlingen. Dat vind ik de grootste uitdaging voor iedere onderwijzer: echt goede lessen geven en echt goede lessen *blijven* geven. Dat is mijn ambitie in het onderwijs: zorgen dat leerlingen een fijne tijd hebben op school, bij mij in de klas, waarbij ze verwonderd raken en aangezet worden om te willen leren.’ ■

Links: Daan maakt zelf tekeningen en animaties voor zijn YouTube-kanaal, zoals deze tijdmachine. Onder: Daan Krahmer.

Daan Krahmer heeft een website waarin hij ideeën over onderwijs en muziek deelt: daankrahmer.nl. Hij maakt ook didactische filmpjes die op YouTube zijn te vinden onder de naam ‘KRD geschiedenis 3D’.

De gouden tip van Daan

Durf fouten te maken! We leven in een tijd van *cancel culture*, waarin mensen die fouten maken gecancelled worden. Natuurlijk is grensoverschrijdend gedrag onacceptabel, tegelijkertijd moeten we als maatschappij, zeker in het onderwijs, waken dat fouten maken geen ‘taboe’ wordt. Ik hoor mijn leerlingen vaak over prestatiedruk en faalangst. Die worden zeker versterkt door alle ‘perfecte plaatjes’ die hun op social media als Instagram en TikTok worden voorgehouden. Ik zou tegen net begonnen docenten in opleiding willen zeggen: ‘Het perfect plaatje is een mythe, het leven is geen perfect plaatje!’ Om een goede docent te kunnen worden moet je fouten maken, ga je fouten maken. Misschien is dat niet leuk, maar het is zeker niet erg. Leer ervan! Je kunt niet groeien zonder te knoeien.

van problemen gekeken wordt. Uiteindelijk verandert er weinig, terwijl de echte problemen — ongelijke kansen, het lerarentekort, racisme en discriminatie, de kelderende leesvaardigheid — serieus zijn. Persoonlijk denk ik dat de manier hoe we geschiedenis aanbieden moet en ook gaat veranderen. Ik gebruik altijd mijn opa als voorbeeld. Als je mijn opa in het holst van de nacht wakker maakt en vraagt: ‘Opa, Slag bij Nieuwpoort?’ buldert hij direct enthousiast ‘1600!’ Maar die vorm van kennisoverdracht is achterhaald en niet relevant. Het gaat om

De roep om een zondebok

Rampjaren 1672 en 2020 in het Haags Historisch Museum

Op het schilderij van Gerrit Berckheyde uit 1690 ziet het Stadhoudelijk Kwartier er vreedzaam uit. De regeringsgebouwen aan de Hofvijver en de Gevangenpoort baden in het warme avondlicht. Enkele ruiters steken de Plaats over. Een rijtuig doorkruist het tafereel. Het kan verkeren. Achttien jaar eerder was deze plek het epicentrum van het Rampjaar, plaats delict van een lynchpartij waarbij Johan en Cornelis de Witt het leven lieten. Slachtoffers van complottheorieën en fake news of...? In de tentoonstelling *Rampjaar* van het Haags Historisch Museum mogen scholieren die conclusie zelf trekken.

Robert van Herk is docent en projectmedewerker van het Haags Historisch Museum.

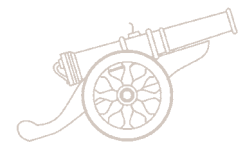
Waar kan het Rampjaar 1672 nu beter belicht worden dan in het Haags Historisch Museum? Weliswaar raakte het Rampjaar de gehele Republiek, maar de bestuurlijke paniek vond op de stoep van het museum plaats. Het monumentale Doelengebouw waarin het is gehuisvest, bevindt zich aan de Hofvijver, zo'n beetje tussen het voormalige woonhuis van raadspensionaris Johan de Witt en de Gevangenpoort, het gevangeniscomplex van het Hof van Holland waar Cornelis de Witt gevangen werd gehouden en waaruit de broers op die noodlottige 20 augustus naar buiten werden gesleept en werden afgemaakt. Die Gevangenispoort is overigens, net als het museum, onderdeel van de Stichting Haags Historisch Museum.

Driehonderdvijftig jaar na het Rampjaar vertelt het Haags Historisch Museum het verhaal opnieuw, met topstukken uit de eigen collectie en bruiklenen van musea en archieven uit het hele land. Daarbij doet het museum een poging

om orde te scheppen in de paniek en chaos, die de snel opeenvolgende gebeurtenissen van het Rampjaar veroorzaakten. Want hoe konden de broers De Witt, in 1667 na de vernedering van de Engelse vloot bij Chatham toch zo populair, in zo'n korte tijd worden meegeleurd in een maalstroom van tegenspoed en valse beschuldigingen. We maken kennis met de hoofdrolspelers. Johan en Cornelis natuurlijk, en hun tegenstrever, de prins van Oranje, de latere stadhouder Willem III. Trots staren ze ons aan vanaf hun contemporaine portretschilderijen. Johan en Cornelis geloofden in de Ware Vrijheid, een republiek geregeerd door regenten. Willem meende, gesteund door het volk, dat de Oranjes een leidende positie als stadhouder dienden te vervullen. Spanningen dus, maar de portretten stralen rust uit. Het ging in de jaren vijftig en zestig van de zeventiende eeuw immers goed met de Republiek, ook zonder stadhouder. De jonge Willem wachtte ogenschijnlijk geduldig zijn kans af.

Het Stadhoudelijk Kwartier en de Gevangenpoort gezien vanaf de Plaats. Schilderij door Gerrit Berckheyde, ca. 1690. Haags Historisch Museum.

Links: Portret van Cornelis de Witt. Museum de Gevangenpoort. Rechts: Portret van Johan de Witt door Adriaen Hanneman, ca. 1665. Museum de Gevangenpoort. Onder: Spotprent waarin de gebroeders De Witt worden voorgesteld als een wolf en een vos. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Donkere wolken

Uit allerlei tentoongestelde documenten blijkt dat het Rampjaar niet uit de lucht kwam vallen. In 1670 sloten de Franse koning Lodewijk XIV en zijn Engelse collega Karel II het geheime Verdrag van Dover. Hierin spraken ze af om in de nabije toekomst de Republiek aan te vallen. Daarmee ondermijnde Karel de Triple Alliantie die de Republiek twee jaar eerder met Engeland en Zweden had gesloten, die juist bedoeld was om het machtige Frankrijk in te tomen. Hoewel de Engelse koning ervoor zorgde dat het verdrag slechts bij enkele vertrouwelingen bekend was, lekte het toch uit. Raadspensionaris Johan de Witt kon het aanvankelijk nauwelijks geloven. Hij achtte een bondgenootschap tussen beide landen 'soo verre buyten de waarheydt als het Oosten is van het Westen'.¹ De troepenopbouw aan de Franse grens met de Spaanse Nederlanden sprak echter boekdelen. De Witt kwam in actie. Later zou hem van alles worden verweten, maar het lukte hem om de vloot van de Republiek tijdig in staat van paraatheid te brengen. Ook probeerde hij, met minder succes, de Staten-Generaal te bewegen om te investeren in het door bezuinigingen verzwakte landleger. En er kwam koortsachtig diplomatiek verkeer op gang: om Zweden aan boord van de Triple Alliantie te houden, om militaire steun te krijgen van de keurvorst van Brandenburg en zelfs om wederzijdse bijstand af te spreken met de voormalige aartsvijand in de Spaanse Nederlanden. Persoonlijke brieven van Johan de Witt zorgen dat we er met onze neus bovenop zitten.

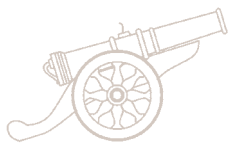
De wijzende vinger

De dreiging van een Franse inval was in zekere zin goed nieuws voor prins Willem. Tegen de zin van Johan de Witt werd Willem III in februari 1672

door de Staten-Generaal benoemd tot kapitein-generaal van het Staatse leger. Weliswaar gold de titel slechts voor één veldtocht, maar de rol van de prins was groeiende. Toch had Johan de Witt de touwtjes nog stevig in handen. Nadat Engeland en Frankrijk in april de Republiek de oorlog hadden verklaard, werd op 7 juni tijdens de Slag bij Solebay de gecombineerd Engels-Franse vloot bedwongen. Die triomf was echter van korte duur. Op 12 juni stak een formidabel Frans leger bij Lobith de Rijn over. Er was nauwelijks weerstand. Het landleger onder leiding van prins Willem moest zich ijlings terugtrekken. Stad na stad viel in handen van Lodewijk XIV en ondertussen hielden ook de bisschoppen van Münster en Keulen huis in Overijssel. Hoe kon dit gebeuren? Een deel van het volk riep ►

¹ Fruin et al. (red), *Brieven van de Witt, IV*, 59: Johan de Witt aan Coenraad van Beuningen, 26 augustus 1670.

om een zondebok... nee, twee zondebokken: Johan en Cornelis de Witt. In de tentoonstelling getuigt een explosie aan pamfletten uit het Rampjaar van deze lastercampagne. De over-

grote meerderheid is gericht tegen de broers De Witt. Zij zouden het land aan Frankrijk hebben verraden, geld achterover hebben gedrukt, het landleger verwaarloosd... Cornelis zou zelfs een aanslag op de prins hebben geraamd. Hoe dat afliep, is bekend en wordt met een veelvoud aan objecten, maar ook met filmbeelden opnieuw verbeeld. Dat het Haags Historisch Museum in het bezit is van twee macabere relikwieën, namelijk de tong van Johan de Witt en een vinger van broer Cornelis, maakt het verhaal alleen maar indringender.

De roep om een zondebok en de verwarrende stroom aan oprechte en verzonden berichten komen ons bekend voor. Dat is ook de reden waarom het Haags Historisch Museum besloten heeft om niet alleen het Rampjaar te belichten, maar ook een ander crisisjaar, namelijk 2020. Het jaar waarin corona de kop opstak. Een totaal andere indringer in een totaal andere tijd met een totaal andere regering, maar er zijn toch gebeurtenissen in beide jaren die vergelijkbaar zijn. In een tweede zaal worden 1672 en 2020 naast elkaar gezet met hun eigen objecten, feiten en

infographics. Anonieme tweets met laster, bedreigingen of complottheorieën naast pamfletten uit de zeventiende eeuw. Zo zijn er meer analogieën die de bezoekers zelf mogen ontdekken. Het museum trekt geen conclusies, maar zet wel aan het denken. Wat doet desinformatie met vertrouwen? Wat doet dreiging met bestuurders? En kan een crisis wel zonder zondebok? Zo wordt *Rampjaar* meer dan een hervertelling van de gebeurtenissen in 1672. Het biedt naast boeiende objecten vooral stof tot nadenken en een plek waar leerlingen uit het primair en voortgezet onderwijs via een 'rampzalig' schoolprogramma aan de slag kunnen met thema's als burgerschap en mediawijsheid. Er liggen immers nog genoeg rampen in het verschiet.

Anno 2022 ligt de Plaats er weer net zo vredig bij als op het schilderij van Gerrit Berckheyde. Vrediger zelfs, want de wipgalg waar de lijken van de broers De Witt aan hingen, is verdwenen. Winkelend publiek, dwalende toeristen en een enkele politicus passeren de Gevangenpoort. Na een bezoek aan *Rampjaar* besef je dat het kan verkeren. ■

Lesstof tot nadenken

Rampjaar zet scholieren van 2 juli tot en met 13 november aan het denken in het Haags Historisch Museum. Over het schoolprogramma vindt u op haagshistorischmuseum.nl meer informatie. En in het kader van mediawijsheid: volg op Twitter [@therealjohandewitt1672](https://twitter.com/therealjohandewitt1672) en zijn reagerende trollen.

Boven: Allegorie op Cornelis de Witt (1623-1672) als aanstichter van de overwinning bij Chatham in 1667, door Jan de Baen, voor 1672. Olieverf op doek. Mauritshuis, in langdurig bruikleen aan Haags Historisch Museum. Daaronder: De tong van Johan en de vinger van Cornelis. Haags Historisch Museum.

Aan geschiedenis heb je niets

De vraag ‘wat je aan geschiedenis hebt’ is van alle tijden. Menig collega in het onderwijs herkent de vraag van leerlingen die een vakkenpakket of profiel samenstellen. *History is bunk* (nutteloos), zei Henry Ford. Bij de bestrijding van het coronavirus heeft kennis van de geschiedenis niet veel geholpen. Aan historische kennis heb je ook niets bij de vraag wie de volgende president van Amerika wordt of wanneer er een oorlog gaat uitbreken. De vraag ‘wat je aan geschiedenis hebt’ is echter de verkeerde vraag. Als u er toch een antwoord op wilt hebben, zou ik zeggen dat je aan geschiedenis niet veel hebt. Je moet de vraag stellen: wie ben je zónder geschiedenis?

In het huidige debat over slavernij, kolonialisme en Indonesië worden met veel hartstocht misplaatste opvattingen over de schutting van het onderwijs gegoooid. Zo verkondigde de vanwege zijn boek *Revolusi!* bejubelde David Van Reybrouck op 13 februari in *Nieuwsuur* grote onzin over het geschiedenisonderwijs. Naar aanleiding van de vraag waarom het zo lang heeft geduurd voordat de regering opdracht gaf tot het grondig onderzoek naar de oorlogshandelingen van Nederland zei hij: ‘Dat heeft te maken met de rol van het onderwijs.’ Huh... Moet Barbertje hangen?

‘Op het moment dat ik dreigde weg te zinken in een poel van moedeloosheid, stak een van de studenten haar vinger op’

Schoenmaker blijf, met al je onkunde, bij je leest. Dinsdagmorgen 15 februari stapte een pabo 2-klas mijn geschiedenislokaal binnen. Altijd weer probeer ik in mijn lessen de relatie tussen verleden en heden de volle aandacht te geven, zonder er een soort DWDD-programma van te maken. Via het digibord liet ik de studenten (die in dit geval allemaal een havoachtergrond hebben) foto’s zien van Indonesië tussen 1945 en 1949. ‘Bersiap’ en ‘politieacties’ bleken niet tot het collectieve geheugen van de studenten te horen. Dit ondanks het feit dat 62,2 procent van de leerlingen sinds groep 6 van de basisschool afgerond 500 klokuren geschiedenisles gekregen heeft. (Op havo doet 62,2 procent van de leerlingen eindexamen in geschiedenis.)

Op het moment dat ik even dreigde weg te zinken in een poel van moedeloosheid, stak een van de studenten haar vinger op. ‘Mijn overleden opa is als soldaat naar Indië geweest.’ Er ontstond een geladen en diepgaand gesprek. ‘Opa heeft nooit wat verteld over die tijd, maar van een oom die ook in

Indië geweest is, zijn we meer te weten gekomen.’ Een andere student vertelde in de geladen sfeer in de klas over een opa die bij de NSB geweest was. Onze leerlingen hebben achter hun luikjes wel degelijk historische kennis en ervaring zitten. Het is en blijft heerlijk om nu al 42 jaar deze luikjes te openen. Ik ben van mening dat alle leerlingen geschiedenis leuk en relevant vinden. Omdat geschiedenis over de leerlingen zélf gaat. Terecht hebben politiek en samenleving hoge eisen en verwachtingen van ons vak. Dat vraagt erom dat wij niet ‘het boek doorwerken’, maar meer eigenaar worden van ons vak. Het (Cito-)toetskader maakt vooral in de bovenbouw van geschiedenis een ‘hoepeltje’ om door te springen. Dat heeft niet veel met geschiedenis en betekenisverlening te maken. Geschiedenis moet, zoals een bergwandeling en een feestje, ervaren en genoten worden. Daarom verdienen alle leerlingen in het héle voortgezet onderwijs dit vak. Dit is het laatste dat ik in mijn 61e en laatste column voor *Kleio* wilde zeggen. Ik zal jullie missen. ■

Ton van der Schans stopt in april als voorzitter van de VGN. Hij werkt als docent geschiedenis op de Driestar Hogeschool (pabo) in Gouda.

Een bezem als geweer

Stand-up history in het klaslokaal

Er komt geschreeuw, gehuil en gelach uit het geschiedenislokaal. De docente Nederlands die naast het lokaal een toets aan het afnemen is, ergert zich dood aan de vele geluiden en ziet dat haar leerlingen onrustig worden. Om haar toets te kunnen redden, stormt ze het geschiedenislokaal binnen. Bij binnenkomst ziet ze de docent in zijn theatrale outfit staan en begint ze te lachen.

Gijs Korenblik is docent geschiedenis en maatschappijleer op het Merletcollege in Mill en docent maatschappijleer op het Isendoorn College in Warnsveld.

De docente Nederlands en haar leerlingen waren getuigen van het spektakel dat een geschiedenisles met de vertelvorm 'stand-up history' kan geven. Met de nodige fantasie van de geschiedenisdocent was een bezem veranderd in een geweer, werd een oude jas een uniform, was het bureau verbouwd tot een loopgraaf en was het lokaal omgevormd tot een theaterzaal. Ook de docent was veranderd in een historisch personage genaamd Jacques Histoire. Hij was een jonge vaderlandslievende Franse soldaat van 27 jaar die zich had aangemeld bij het Franse Tweede Leger en hij werd ingezet om te vechten in de loopgraven van Verdun. Jacques nam met een flinke dosis humor, een theatraal spektakel en een levendige historische vertelling de leerlingen mee naar de ervaringen van de soldaten en de contouren van het slagveld ten tijde van de Eerste Wereldoorlog.

Stand-up history

Er bestaat geen officiële benaming voor het toepassen van theater in je geschiedenisles. Maar de vertelvorm stand-up history is zeer passend als benaming. De vertelvorm leent namelijk zich

perfect voor het geschiedenisonderwijs, omdat verhalen de geschiedenis dichtbij brengen. De term 'stand-up history' is door de media in 2010 ontstaan, naar aanleiding van de theatersolo's (zoals *Daar werd wat groots verricht*) van cabaretier Diederik van Vleuten. In de ogen van Van Vleuten is stand-up history een vertelvorm die zowel ernstig, serieus als met een humoristische ondertoon is, waarin de verhalen van de gewone 'kleine' mensen raken aan de grote geschiedenis.

Behapbaar en concreet

Het vak geschiedenis is bij onze vmbo-leerlingen vaak niet populair. Het vak is nogal theoretisch en bevat bijvoorbeeld een hoog abstractiegehalte. Ook vinden de leerlingen tijdsbesef erg lastig en vinden zij de schoolboeken vaak saai. Daarnaast zijn de geschiedismethodes door middel van een soort 'theezakjesmethode' vormgegeven. De vwo-stof is namelijk de standaard en daar wordt steeds meer vanaf gehaald tot er een soort vmbo-niveau overblijft. Als docent moet jij dus alles uit de kast halen om het vak enigszins behapbaar te maken.¹ Het vertellen van een verhaal

¹ Amsenga, J., 'Geschiedenis op het vmbo', *Historisch Nieuwsblad* (2004).

² Wilschut, A., *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent* (Bussum 2012).

op theatrale wijze is een perfecte manier om dat te bereiken. Met een theatraal verhaal kun je bijvoorbeeld abstracte begrippen, gebeurtenissen en ontwikkelingen concreet duiden. Begrippen zoals ideologie, fascisme, communisme of liberalisme krijgen namelijk door het theater een fysieke duiding.

De leerling doet mee

Tevens maakt de theatrale wijze het verhaal krachtiger. Zo wordt de leerling geëngageerd door het spektakel dat zich voor hem of haar afspeelt, want de leerling zit op de eerste rij van een theatervoorstelling. Verhalen kunnen onverwachte en onlogische momenten creëren en dit leidt voor de leerling tot spanningen en tot het stellen van vragen. Als er bijvoorbeeld vreemde of onbegrijpelijke zaken in het theaterstuk voorkomen, kunnen die aanleiding geven tot deze vragen. Zo zou de leerling erg betrokken kunnen zijn bij de hoofdpersoon van het verhaal en willen weten hoe het zal aflopen, waarom hij zo (vreemd) handelde of waarom hij op deze manier werd behandeld door andere personages. Bovendien verschilt stand-up history met het vertellen van een verhaal op een traditionele manier. Bij een traditioneel verhaal wordt er meestal een stuk tekst of historische bron door de docent voorgelezen, maar bij stand-up history zal de docent zelf het verhaal fysiek naspelen; de docent kruipt in de huid van een bekend of fictief historisch personage en plaatst dat in een historische context.²

Daarbij zorgt stand-up history ervoor dat je een les geeft die de leerlingen bijblijft. Zij zijn voornamelijk lessen gewend die een invulling

Linkerpagina: Het decor staat klaar voor een les met stand-up history. Hiernaast: Gijs Korenblik in actie.

BRICKS History

OPENING WINDOWS TO THE WORLD

BRICKS History is dé methode voor geschiedenis in de onderbouw van het tweetalig onderwijs (tto).

Key points

1. Strategische taalvaardigheidsontwikkeling
2. Wereldburgerschap en wereldgeschiedenis
3. Persoonsontwikkeling

Tell me more

Scan de QR-code voor een gratis proefhoofdstuk of maak een persoonlijke afspraak voor meer informatie.

3 Ankersmit, F., *De historische ervaring* (Groningen 1993).

4 Wilschut, A., *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent* (Bussum 2012).

hebben aan de hand van het directe instructie-model. Een les die de werkvorm stand-up history bevat, is daarentegen een uitzondering op het dagelijkse schoolritme. Bovendien zorgt het spelen van theater voor een betere band met je klas. Je laat als docent namelijk een andere kant van jezelf zien, waardoor de leerlingen je beter leren kennen.

Voorwerpen voor historische sensatie

Daarnaast is de werkvorm zeer veelzijdig. Als docent kun je bijvoorbeeld historische voorwerpen inzetten om het toneelstuk te ondersteunen. Met het gebruik van een historisch voorwerp kan er bij de leerlingen een historische sensatie gecreëerd worden. Een Franse bajonet kan bijvoorbeeld de leerlingen een kleine glimp geven van het leven

dienen als historisch materiaal voor het aanleren van historisch redeneren. Het theaterverhaal is namelijk een historische bron voor de leerling. De leerlingen zouden bijvoorbeeld tijdens een onderwijsleergesprek het verhaal ter discussie kunnen stellen of door middel van het stellen van historische vragen een historisch verantwoord beeld kunnen schetsen van het verleden. Verder kan stand-up history dienen als een lesonderdeel. Zo kan de vertelvorm worden ingezet ter inleiding van een nieuw hoofdstuk.

Randvoorwaarden

Om een goed historisch verhaal te vertellen, heeft vakdidacticus Arie Wilschut in zijn boek *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent* (2012) drie rubrieken opgesteld. Allereerst is er de rubriek 'concretisering': een verhaal dient concreet en levendig te zijn. In het verhaal moet bijvoorbeeld duidelijk zijn waar het zich afspeelt. Hierbij moeten er beeldende details worden gegeven, omdat die bij plaatsbeschrijvingen van groot belang zijn. 'Door de loopgraven liepen ratten, er hing een ondragelijke stank van lijken en de soldaten keken afgepeigerd.' Tevens moet het verhaal bestaan uit veel belangrijke, maar soms ook onbelangrijke details. Hierdoor wordt het verhaal levendig en spreekt het tot de verbeelding van de luisteraar. Daarnaast moet het verhaal niet abstract zijn en moeten historische abstracte begrippen verpakt worden in een concrete uitvoering. Het begrip fascisme krijgt bijvoorbeeld door middel van de kenmerken van de stroming (zoals geweldsverheerlijking, persoonsverheerlijking) een concrete uitvoering in het verhaal.

Ten tweede moet er worden voldaan aan de rubriek 'personifiëring'. Een verhaal dient te bestaan uit mensen die een naam, een karakter, gedachten en gevoelens hebben. Er moet bijvoorbeeld een hoofdpersoon zijn, waarin de toehoorders zich bovendien kunnen inleven. Hij of zij moet bijvoorbeeld een uitgewerkte karakterstructuur hebben, met eigenschappen die je kunt leren kennen en die zowel iets voorspelbaars als iets onvoorspelbaars in zich hebben. Verder moeten de personen in het verhaal denken en spreken, want hiermee wordt het verhaal verlevendigd.

Ten derde is er de rubriek 'vertelkunst'. Die gaat over de vormgeving van het verhaal. Het moet niet te lang duren. Ook moet het een gelijksoortige opbouw hebben. Daarbij dient een verhaal een plot te hebben en te werken naar een hoogtepunt. Verder moet een verhaal niet onderbroken worden door extra uitleg.⁴ ■

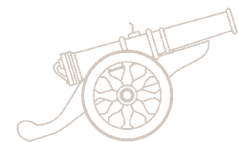
'Theater zorgt voor een betere band met je klas. Je laat als docent een andere kant van jezelf zien, waardoor de leerlingen je beter leren kennen'

van soldaten uit de Eerste Wereldoorlog.³ Daarnaast zijn verscheidene media goed bij stand-up history toe te passen. YouTube kan bijvoorbeeld de vertelvorm van video- en geluidseffecten voorzien en er kunnen ook historische films worden gebruikt om het stuk van meer context en spektakel te voorzien. Ook kan stand-up history

Historische voorwerpen die stand-up history kunnen ondersteunen in de klas.

Een stappenplan voor stand-up history in de les is te vinden op www.vgnkleio.nl.

Hollanderhaat in oorlogstijd

Het Nederlandse karakter in pamfletten tijdens de Engelse Zeeoorlogen

Wanneer in de zeventiende eeuw voor het eerst oorlog uitbreekt tussen Engeland en de Nederlandse Republiek, pakken Engelse pamfletschrijvers de pen op om het karakter van de nieuwe vijand te beschrijven, beledigen en bespotten. Zodra er nieuwe conflicten opklaaien tussen beide landen wordt deze negatieve karakterschets telkens weer van stal gehaald.

In de zeventiende eeuw raakten Engeland en de Nederlandse Republiek meerdere malen slaags met elkaar in diplomatieke en gewapende conflicten. Oorlog werd niet alleen gevoerd ter land en op de Noordzee, maar ook steeds vaker op de bladzijden van drukwerk. In honderden pamfletten beledigden en beschimpten Engelse schrijvers de vijandelijke Nederlanders als het slechtste volk dat in Europa en daarbuiten gevonden kon worden. De bewoners van de Lage Landen werden uitgemaakt voor dronkaards, boeren, kikkers, zwijnen en botervloten, en hun karakter werd omschreven als trots, hebzuchtig, verraderlijk, ondankbaar, goddeloos en ongemanierd. In hoeveelheid en woordgebruik deed deze historische lastercampagne niet onder voor een hedendaagse op sociale media gevoerde scheldkanonnade. Simon Schama, schrijver van het bekende werk *Overvloed en onbehagen*, noemde deze verzameling van anti-Nederlandse stereotiepe beelden die in vroegmodern drukwerk te vinden zijn: *Hollandofobie*. Deze angst, of haat, jegens Nederlanders geeft niet alleen een vermakelijk en ontvullend inkijkje in hoe buitenlanders in het verleden naar onze volksaard keken, maar laat tevens zien dat nationale stereotypen doelbewust gevormd en hervormd werden door de keuzes en belangen van de schrijvers die ze op papier zetten.

Ondankbare bondgenoot

De nauwe banden die de Republiek en Engeland vanouds onderhielden sinds de opstand tegen de Spanjaarden werden abrupt verbroken toen in 1652 voor het eerst oorlog uitbrak tussen beide buurlanden. Om oorlog tegen een andere protestantse republiek te legitimeren, waarschuwden

pamfletschrijvers in de Engelse Commonwealth op grote schaal voor de Hollandse volksaard. De karaktereigenschap die het meest werd beschreven tijdens de Eerste Engelse Zeeoorlog was die van een aangeboren ondankbaarheid tegenover bondgenoten. Schrijvers doelden daarmee natuurlijk vooral op Engeland zelf, aangezien het land de Nederlandse opstandelingen had gesteund in hun strijd voor onafhankelijkheid. In plaats van de Engelse bondgenoot te belonen met vriendschap en vrijgevigheid werden Engelse handelaren op gewelddadige wijze geweerd van de wereldhandel. 'If this be like the kisses of a friend,' vroeg de auteur van het gedicht *Brandy-wine, in the Hollanders ingratitude* zich af na het beschrijven van de schermutselingen tussen de twee landen, 'how shall embraces end?'¹

Daarnaast werden Nederlanders beschuldigd van het aanpappen met de vijanden van Engeland. In 1652 waren dit bovenal koningsgezinde bannelingen uit Engeland zelf; een decennium later, toen ►

Lars de Bruin is historicus en beleidsmedewerker bij NWO.

¹ J.W., *Brandy-wine, in the Hollanders ingratitude* (1652), p. 5.

Engels pamflet met daarop een afbeelding van de marteling van de Engelse handelaren door de Nederlanders, ca. 1700.

The Dutch Boare Dillected, or a Description of HOGG-LAND.

A Dutch man is a Lusty, Fat, two Legged Cheefe-Worm: A Creature, that is so addicted to Eating Butter, Drinking fat Drink, and Sliding, that all the VVorld knows him for a slippery Fellow. An Hollander is not an High-lander, but a Low-lander; for he loves to be down in the Dirt, and Boar-like, to wallow therein.

The Dutch at first,
When at the worst,
The English did relieve them:
They now for thanks,
Have play'd base Pranks
With Englishmen to grieve them.
A Those Spider-Imps,
As big as Shrimps,
Doe lively Reperient,
How that the States
Spin out their Fates
Out of their Bowels vent.
B The Indian Ratt
That runs in at
The Mouth of Crocodile,
Eates his way through,
And shews well how
All Nations they beguile.
C The Monstrous Pig,
With Vipers Big,
That Seven-headed Beast,
Shews how they still,
Pay good with ill
To th' English and the Rest.
The Vipers come
Forth of the Wombe,
With death of their own Mothers:
Such are that Nation,
A Generation,
That rise by fall of Other.
D One of the Rout
Was Whipt about
Our Streets for telling lyes:
More of that Nation
Serv'd in such Fashion
Might be for Forgeries.
E Their Compaſs is
An Holland Cheefe,
To steer a Cup of Ale-by:
The Knife points forth
Unto the North
The Needle these Worms sail-by.

F Their Quagmire Isle
('t would make one smile)
In Form lyes like a Custard:
A Land of Bogs
To breed up Hogs,
Good Pork with English Mustard.
G If any asks,
What mean the Casks?
'Tis Brandy, that is here:
And Pickle-Herring,
(Without all Erring:)
'Tis neither Ale nor Beere.
H Those Two you see,
That yonder bee
Upon the Bog-Land Walking;
Are Man and Wife,
At wofull Stric
About last Night's work talking:
He Drinks too long,
Shee gives him Tongue,
In Sharp hot-scolding Pickle,
With Oyle to glib
The same for Tib,
Her tipling man to Tickle.
I Spin all Day,
You Drink away
More then I get by Wheeling:
I dooily part,
Saves he, Sweet Heart,
For I doe come home Reeling.
I The Holland Boare,
Hath Stock-Fish store,
As good as can be eaten:
And such they are,
As is their Fare,
Scarce good till foundly beaten.
K Their State-House such is,
It stands on Crutches,
Or Stiles, like some old Creeple:
L Frogs in great Number
Their Land doth Cumber,
And such-like Croaking People.

Spottende tekst over de Hollanders uit Engeland, 1665. Beeld: Bridgeman Images.

de monarchie in Engeland was hersteld, werden de Nederlanden juist gezien als bolwerk van radicaal republicanisme dat Karel II en zijn volk bedreigde. Tegelijkertijd werd de historische steun van Engeland tot heroïsche proporties opgeblazen, met de Engelse lezers als beschermheiligen van alles wat de Nederlanders bezaten – van vrouwen en kinderen tot hun vrijheid. De beschuldiging van ondankbaarheid bleef ook in latere oorlogen een populaire stok om mee te slaan. Zo noemde de schrijver 'Poor Robin' het in zijn karakterschets van 1672 als de makkelijkste manier om een Hollander te herkennen: 'The first thing is, that tell him of any benefit received, and he has the art of forgetfulness at his fingers' ends. (...) To persuade a Dutchman to thankfulness is almost as hard a task as to dissuade him from his dearest delight brandy.'²

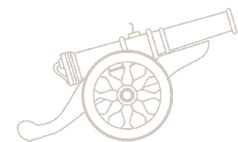
Onstilbare hebzucht

Waarom waren Nederlanders zo ondankbaar? Pamfletschrijvers hoefden niet ver te zoeken voor een verklaring. Al in de eerste helft van de

zeventiende eeuw werd in reisverslagen over de Republiek opgemerkt dat Nederlanders zich meer dan hun buurvölkeren bezighielden met het verdienen en verzamelen van geld, wat de grote welvaart in het land verklaarde. Aan het begin van de eeuw was dit nog een vrij onschuldig vooroordeel, vergelijkbaar met het hedendaagse beeld van Nederlanders als een zuinig volk. Naarmate het conflict echter toenam, werd het opgeblazen tot een ware bezetenheid, zeker als het ging om alles wat glom en glansde. Nederlanders werden in hun handelen telkens geleid door een onstilbare hebzucht naar winst, macht en heerschappij over de wereldhandel. Ze werden beschreven als sponzen die de welvaart van de wereld opzogen, en deze pas weer los zouden laten als er hard in ze geknepen zou worden.

Vanwege de vele commerciële en koloniale conflicten die na het herstel van de Engelse monarchie optraden, werd er gretig gebruikgemaakt van deze beschuldiging tijdens de Tweede en Derde Engelse Zeeoorlog. Zo beschreef een korte karakterschets in het pamflet *Hollands ingratitude*: 'He

² Poor Robins character of a Dutch-man, as also his predictions on the affairs of the United Provinces of Holland (1672), pp. 3-5.

is an unfinished man, or else one that nature made less than others. (...) A right Dutchman can never be a true friend, a loyal subject, or a good neighbour, for his trade carries away his heart, riches his allegiance, and thieving his soul.³ Of zoals een Engelsman samenvatte voor zijn Nederlandse kennis in een fictief gesprek dat in 1672 werd uitgebracht: 'When gain comes in competition, they do forgo not only all honour and honesty, but even all religion too.'⁴ Deze hebzucht sijpelde door in vrijwel alle karaktereigenschappen van de Nederlander, waardoor deze gerust gezien kon worden als allesbepalend gebrek.

Niet God, maar goud

We zagen al dat Nederlanders beschreven werden als slechte bondgenoten. Bijna net zo erg was het volgens pamfletschrijvers dat zij slechte christenen waren. Het was een vaak aangehaalde aantijging dat Nederlanders vanwege hun onnatuurlijke hebzucht niet God, maar goud aanbaden. De door contemporaine Nederlanders zo gevierde tolerantie jegens andere geloven die in de Republiek bestond, werd in de zeventiende eeuw door tegenstanders juist streng veroordeeld. Deze vrijzinnigheid was volgens hen namelijk niet ingegeven door morele principes, maar puur door economische overwegingen. Tolerantie vergrootte immers de mogelijkheid om met meer mensen te handelen. Het maakte de Hollanders daarbij niet uit dat zij het ware (protestantse) geloof in bepaalde gevallen even opzij moesten schuiven. 'As the chameleon changes into all colours but white,' schreef de anglicaanse essayist Owen Felltham in een zeer populair reisverslag, 'so they admit of all religions but the true.'⁵ Nederlanders werden consequent neergezet als goddeloze heidenen, en als een groter gevaar gezien voor christelijk Europa dan de Ottomaanse sultan. Mocht de duivel in eigen persoon de Republiek ooit bezoeken, zo stelde een andere pamfletschrijver in 1665, dan zouden de Nederlanders slechts een nieuwe klant zien om mee te handelen.⁶

Deze grote aandacht voor het gebrek aan religie in de Republiek vormde geen toeval. In werkelijkheid bestonden er juist grote religieuze overeenkomsten tussen beide landen, zeker toen Engeland een protestantse republiek was. Maar ook in het anglicaanse koninkrijk na 1660 waren de overeenkomsten groter dan de verschillen vergeleken met de katholieke buurlanden. Het was des te belangrijker om de Nederlandse vijand te distantiëren van het Engelse volk.

Ambonese moord

Omdat Nederlanders volgens Engelse schrijvers niet gebonden waren aan morele of religieuze principes in hun zoektocht naar welvaart, waren zij een verraderlijk volk, dat niet terugdeinsde voor de grootste wreedheden en uitingen van geweld.

'It is an old Dutch principal,' schreef een auteur in 1673, 'where the Hollanders cannot accomplish their designs by force, they will endeavor it by any sinister means.'⁷ Als gevolg verpandden de Staten-Generaal hun ziel en geloof in diplomatieke verdragen, zonder de intentie deze ooit na te leven. Het populairste voorbeeld van Hollandse wreedheid en onbetrouwbaarheid was voor pamfletschrijvers overduidelijk de Ambonese Moord: in 1623 werden tien Engelse handelaren op het Molukse eiland Ambon gemarteld en onthoofd door de Nederlandse gouverneur, omdat zij een coup zouden hebben beraamd om het fort op het eiland te veroveren. Bij elk nieuw conflict tussen beide landen werd de geest van Ambon opnieuw opgegraven als bewijs voor Hollandse onmenselijkheid; historische verslagen van het horrorverhaal werden herdrukt en verspreid, en in nieuw geschreven werk werd steevast verwezen naar deze gebeurtenis. Zo adresseerde een dichter in 1666 de Nederlanders direct toen hij klaagde: 'Your sea-rapes, and Amboyna's murders stand / The dire account of your perfidious land.'⁸ De boodschap van dergelijke verwijzingen was duidelijk: Hollanders waren een halve eeuw na dato nog steeds dezelfde wrede mensen, en dienden ook zo behandeld te worden.

Deze verraderlijkheid trad in 1672 op de voorgrond als belangrijkste karaktereigenschap in pamfletten die oorlog met de Republiek verdedigden. Op de gedrukte pagina's werd bijzonder veel aandacht besteed aan historische voorbeelden van Hollandse onbetrouwbaarheid, niet in het minst de donkere bladzijde van Ambon, om aan de lezers duidelijk te maken dat Hollanders zich nooit aan verdragen hielden en dat echte vrede daardoor nooit behaald kon worden. Deze focus op verraderlijkheid was nodig voor pamfletschrijvers om het ongunstige Verdrag van Breda van 1667, dat de vorige oorlog tussen beide landen beëindigde, te delegitimeren. Een hervatting

³ C. Molloy, *Hollands ingratitude: or, a serious expostulation with the Dutch* (1666), p. 44.

⁴ *A familiar discourse, between George, a true-hearted English gentleman: and Hans a Dutch merchant: concerning the present affairs of England* (1672), p. 10.

⁵ O. Felltham, *A brief character of the Low-Countries under the states* (1652), p. 46.

⁶ *Quaeries: or, a dish of pickled-herring shread, cut and prepared according to the Dutch fashion* (1665), pp. 3, 4.

⁷ E.W., *Severall remarkable passages concerning the Hollanders* (1673), p. 15.

⁸ E. Gayton, *The glorious and living cinque-ports of our fortunate island* (1666), p. 6.

Vrede van Breda, 1667. Prent van Romeyn de Hooghe. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

9 A. Marvell, *Essay: or, a narrative of the two great fights at sea between the English and the Dutch* (1666), p. 8.

10 Molloy, *Hollands ingratitude*, p. 45.

11 E. Settle, *Insignia Bataviae: or, the Dutch trophies display'd* (1688), p. 4.

van conflict kon alleen gerechtvaardigd worden door het Engelse publiek ervan te overtuigen dat Nederlanders zich niet aan gemaakte afspraken zouden houden. Dit was des te urgenter in 1672, omdat er weinig concrete overtredingen waren die de Nederlanders sinds de vrede daadwerkelijk hadden begaan. De redenen die Karel II aandroeg bij het verklaren van de oorlog waren oppervlakkig en algemeen, en hij kon dan ook iedere hulp gebruiken bij het ophitsen van het Engelse volk.

Ongepaste hoogmoed

Als zout in de wonden gedroegen de ondankbare, goddeloze en hebberige Hollanders zich alsof ze boven de rest van de wereld verheven voelden. De beschuldigingen van misplaatste trots werden al geuit in het puriteinse Engeland tijdens de Eerste Engelse Zeeoorlog, maar nadat Engeland in 1660 weer een koninkrijk was geworden, werden deze extra krachtig neergezet. Want, zo dachten Engelse royalisten, hoe konden de republikeinse Nederlanders hun hooghartige gedrag rechtvaardigen tegenover een echte koning? In tientallen gedichten werd de spot gedreven met de titel die de Staten-Generaal aan zichzelf hadden toebedeeld, de Hoogmogenden, in het Engels vaak verbasterd tot 'Hogan Mogan'.

De karaktereigenschappen van ondankbaarheid en goddeloosheid werden ook in deze teksten opgevoerd, aangezien de Engelsen de Nederlandse rebellen in de zestiende eeuw uit het slijk hadden getild, en omdat de titel die de Staten-Generaal gebruikten gewoonlijk voor God zelf werd gereserveerd. Maar schrijvers stelden hun publiek gerust: de machtige en arrogante Hollanders konden ook weer ten val gebracht worden. De dichter Andrew Marvell beloofde zijn lezers in 1666 dat de hemel 'will in time teach the proud Dutch to know / That those who raised them high, can lay them low'.⁹ In 1672 bleef het beeld van de hoogmogende Hollander onverminderd populair, aangezien de oorlog een sterk anti-republikeins karakter had waarin de regenten van Holland als grootste vijand werden gezien.

Kwakende kikkers

De misplaatste trots van de Nederlanders was volgens de Engelsen met name ironisch te noemen, omdat de Nederlanders in feite juist laag waren: door hun ongemanierde, dronken gedrag en simpelweg vanwege het laaggelegen moerasland waarin ze woonden. Nederlanders zelf werden beschreven als kwakende kikkers die in een moeras woonden, of als ongemanierde zwijnen die in de modder rolden. Nederlanders stonden in de zeventiende eeuw verder bekend als notoire dronkaards, die geen genoeg konden krijgen van hun brandewijn; in de achttiende eeuw maakte dit drankje plaats voor jenever. 'They hate drink as the parched earth does rain,' schreef een Engelse rechtenstudent in 1666. 'They are a living sponge soused in liquor.'¹⁰ Enkel met een stevige slok op durfden de Nederlandse soldaten ten strijde te trekken tegen de heldhaftige Engelsen. Niet voor niets staat jezelf moed indrinken in Engeland nog steeds bekend als 'Dutch courage'.

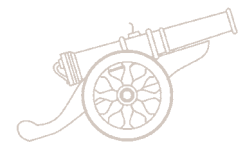
Engelse toeristen die de Lage Landen bezochten, waren welbekend met de bijzondere geografische eigenschappen van het land, vol met moerassen en polders. Deze kennis werd gebruikt om de Nederlanders te karakteriseren naar het land waar ze in woonden. Volgens een populair gezegde was de Republiek zo laag dat de bewoners dichter bij de hel woonden dan welke andere natie ook. Of zoals in een pamflet sprekend werd samengevat: 'There is a certain bog-land in the world, which by the lowness of its situation, may justly claim the honour of being the sink of the universe.'¹¹ Nederland als afvoerputje van de wereld.

De beperkingen van propaganda

Door de beledigende, negatieve beelden en stijlfiguren over de Nederlanders konden Engelsen in de zeventiende eeuw in hun drukwerk een xenofobisch sentiment aanwakkeren en het enthousiasme voor oorlog tegen de Republiek vergroten. Regelmatig werden de scherpe pamfletten in opdracht van, of in samenwerking met, de overheid geproduceerd. Politieke leiders profiteerden van

De Tocht naar Chatham. Schilderij door Pieter Cornelisz van Soest, ca. 1667. Collectie Royal Museums Greenwich.

de verspreiding van anti-Nederlands sentiment, waardoor deze lastercampagnes als een vroegmoderne vorm van propaganda kunnen worden gezien. Hoe populair het beledigen van Hollanders ook bleef in drukwerk, dat er grenzen waren aan wat een pamflettenstrijd teweeg kon brengen werd glashelder in het Rampjaar van 1672. We zagen al dat de officiële redenen van Engeland voor het verklaren van oorlog weinig overtuigend waren en zich beperkten tot relatief kleine vergrijpen: het verspreiden van spottende afbeeldingen van Karel II, het niet hijsen van de vlag op schepen als erkenning van Engelse soevereiniteit over de wateren, en algemene beschuldigingen van het breken van verdragen. Daarom besteedden pamfletschrijvers veel tijd aan het herhalen van oude karaktereigenschappen van de Hollandse vijand, zoals de hebzucht en de verraderlijkheid van de hoogmogende regenten.

De Derde Engelse Zeeoorlog bleef echter impopulair onder het Engelse volk, en er was weinig enthousiasme voor een voortzetting van het conflict. De slechte herinneringen aan de laatste oorlog vijf jaar eerder droegen daaraan bij, met de vernederende Tocht naar Chatham als dieptepunt. Daarnaast werden de Engelsen net als de Nederlanders zelf overvallen door het Rampjaar en de angstvallige snelheid waarmee het Franse leger oprukte over het grondgebied van de Republiek. Lodewijk XIV was misschien een bondgenoot van Karel II,

het Engelse volk dacht steeds meer getuige te zijn van de opkomst van een nieuwe, nog gevaarlijkere – en niet te vergeten katholieke – bedreiging voor Engeland. Met haar halve grondgebied bezet door Franse troepen leek de Republiek immers eerder op een halfdood vogeltje dan op een serieuze aartsrivaal. Tot slot versuften de kritiek op de Hollandse regenten met de benoeming van Willem III, volle neef van de Engelse koning, tot stadhouder, waardoor het republikeinse gevaar plots niet meer zo bedreigend voelde. Na het eerste jaar van de oorlog werden dan ook nauwelijks nieuwe pamfletten gepubliceerd om het Engelse volk in beweging te krijgen, en vrede volgde een jaar later in 1674. Het Rampjaar betekende echter niet het einde van *Hollandofobie* in Engels drukwerk, en zestien jaar later, toen diezelfde Willem in 1688 met een invasievloot Engeland binnenviel en het koningschap opeiste, werden alle negatieve karakterschetsen weer van stal gehaald om de Hollanderhaat aan te wakkeren en de nieuwe Nederlandse koning te veroordelen. ■

Prinsjesdag, een feestdag waarop de geboortedag van prins Willem III van Oranje werd gevierd. Schilderij door Jan Steen, 1660-1679. De inscriptie op het stuk papier luidt: 'Op de gesonheyt van het nasauss basie in de eene hant het rapier in de andere hant het glaesie.' Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Dit artikel is een bewerking van de masterscriptie *Defaming the Dutch: The discourse of Hollandophobia in early modern England (1652-1690)* van Lars de Bruin. De genoemde citaten zijn voor de leesbaarheid aangepast naar moderne spelling.

Voltooiing van een *mission impossible*

Het monsterschip. Maarten Tromp en de armada van 1639. *Luc Panhuysen* (Atlas Contact, Amsterdam 2021), 320 blz., € 29,99

Eind november 1637 vaart Maarten Harpertszoon Tromp (1598-1653) voor het eerst als luitenant-admiraal de haven van Hellevoetsluis uit om de Duinkerker kapers en Spanjaarden te bestrijden, die op de Noordzee en in Het Kanaal 'een tweekoppige plaag hebben ontke-tend'. Het lijkt bij voorbaat onbegonnen werk. Hij beschikt over een vloot van slechts twaalf schepen, waarvan bovendien de meeste allesbehalve in topconditie verkeren. Ze zijn vervuild, want zijn voorganger Philips van Dorp (1587-1652) had weinig met 'deze bewerkelijke activiteit'. Ook laat de vaarsnelheid te wensen over. En één schip is zelfs lek!

Tromps wintercampagne met onder meer een blokkade van Duinkerken geeft dan ook weinig reden tot juichen. Hoe anders in 1639, als hij voor de derde keer met hooguit een paar extra schepen buitengaats gaat en opnieuw het kapersnest afsluit. Het lukt hem 22 fregatten die uitbreken op te vangen en te verslaan.

Nog meer succes boekt hij aan het einde van de zomer met het klaren van de moeilijkste klus die hem wordt opgedragen: het tegenhouden van de Spaanse Armada. Deze bestaat uit 23 galjoenen en 52 gevechtsschepen. Ook het aantal personen aan boord (8.000 matrozen en 13.000 soldaten) en de bewapening (ongeveer 2.500 kanonnen) zijn voor hem weinig bemoedigend. Ondanks toezeggingen en beloften (de Zeven Provinciën houden hun hand het liefst op de knip), moet hij het nog altijd met een zeer bescheiden aantal doen.

Maar 'het geheel is meer dan de som der delen', zal ook Tromp vier eeuwen

geleden hebben gedacht. Als de voltal-lige Spaanse vloot namelijk in de vorm van 'een slordige halve maan' nadert, formeert hij zijn zeventien schepen compact tot een monsterschip. Nog voordat de Spanjaarden in staat zijn adequaat te reageren, opent Tromp het vuur met ketting- en staafkogels. Zijn schepen varen gedisciplineerd achter elkaar aan en schieten de projectielen niet lukraak, maar gericht op het canvas, de masten en de meest kwetsbare delen van de grootste schepen. Hij slaagt erin in het bijzonder het imposante vlaggenschip, waarmee de trotse Don Antonio de Oquendo (1577-1640) zijn Hollandse opponent had willen aftroeven, zwaar te beschadigen.

In de nacht die volgt, valt Tromp opnieuw onverwacht aan met voor de Spanjaarden rampzalige gevolgen. Hij voltooit zijn *mission impossible* in het najaar bij de rede van Duins met de totale vernietiging van de Spaanse vloot, waar de nog resterende schepen voor herstelwerkzaamheden verankerd liggen. Eenmaal weer binnengaats krijgt Tromp de status van een volksheld. Naast zijn zoveelste gouden keten ontvangt hij 'buitgeld' (meer dan een miljoen gulden) en wordt hij verheven in de adelstand. Eveneens gaat hij als weduwnaar een derde huwelijk aan, nu met een twintig jaar jongere vrouw uit een rijk en goed adellijk geslacht. Daarna had hij op zijn lauweren kunnen rusten, maar na verloop van tijd kiest hij toch weer het ruime sop!

Als u *Rampjaar 1672* en *Oranje tegen de Zonnekoning* hebt gelezen, dan weet u al dat Luc Panhuysen een meesterverteller is. Ook in *Het monsterschip*, *Maarten Tromp en de armada van 1639* demonstreert hij zijn verteltalent en slaagt hij erin de lezer zonder een moment van verslapping tot en met de laatste bladzijde te boeien. Soms zelfs lijkt zijn verhaal, wanneer hij bijvoorbeeld de confrontaties op zee beschrijft, op een rechtstreekse reportage met alle *ins and outs*, alsof hij er zelf bij was.

Hoewel de periode waarop de focus ligt amper een paar jaar is, weet Panhuysen er ook veel over te vertellen. Met kennis van zaken besteedt hij aandacht aan tal van verwante onderwerpen. Om er een paar te noemen: de geopolitiek in Europa met

de protestantse Nederlanden en het katholieke Frankrijk als bondgenoten in de oorlog tegen Spanje, dat met Filips IV (1605-1665) 'een imperialistisch reveil' doormaakte. De neutrale rol van Engeland, dat problemen had met de opstandige Schotten en snakte naar Spaanse hulp. Vandaar ook dat de Britten de Spanjaarden bijstonden met het smokkelen van soldaten tijdens de blokkades. De rivaliteit tussen Tromp en zijn viceadmiraal Witte de With (1599-1658). Volgens de auteur verschilden zij sterk van karakter en humeur. De eerste was tamelijk bedachtzaam en pragmatisch ingesteld, de tweede onstuimig en ad hoc handelend, waardoor de samenwerking uiteindelijk ernstige schade opliep. Bijzonder interessant ook is zijn relaas over de armada's ('gewapende vloot' in het Nederlands vertaald), waarvan er vrijwel elk jaar wel één vanuit La Coruna met geld en soldaten naar de Spaanse 'dependance' in Duinkerken vertrok. Een groot probleem was het ronselen van bemanningsleden en militairen, wat vaak met geweld gebeurde en de mannelijke bevolking op het Iberische schiereiland flink uitdunde. Ook over het ruige zee-mansleven vertelt hij tot in detail. Om zelf het een en ander op dat gebied te ervaren maakte Panhuysen met de Stad Amsterdam een zeilreis over de Atlantische Oceaan. Ook waagde hij via een touwladder de gevaarlijke klim naar het kraaiennest hoog in de mast. Het moge duidelijk zijn: voor een goed boek moet een schrijver veel doen!

Gert Moleman

LUC PANHUYSEN
Het monsterschip
 Maarten Tromp en
 de armada van 1639

Een bijzondere reis

Katla. De reis naar Dorestad. *Luit van der Tuuk* (Omniboek, Utrecht 2021), 224 blz., € 20,00

In het jaar 852 maakte een jonge vrouw een bijzondere reis. Ze reisde van de Zweedse stad Birka naar de Frankische handelsstad Dorestad; een reis over de Oost-, Noord- en Wadenzee. In deze eeuw maakten 'gewone mensen' zoals Katla nauwelijks van dit soort verre reizen, maar omdat Katla een religieus doel had, weten we toch iets van deze reis. De belevenissen van Katla zijn later opgeschreven door bisschop Rimbart van Hamburg-Bremen, een missionaris die in het kielzog van kooplieden vanuit het Frankische Rijk naar Scandinavië reisde om het evangelie te verkondigen. Hij was geen onbekende in deze gebieden. De bisschop schreef over de reis van Katla: 'Na de dood van haar moeder volbracht de dochter ijverig alles wat haar was opgedragen. Ze reisde naar Dorestad en toen ze daar was aangekomen, ging ze op zoek naar enkele vrome vrouwen die haar konden begeleiden naar de heiligdommen in deze plaats en haar konden vertellen wat ze aan iedereen kon geven.'¹ Toch is er maar weinig bekend over de daadwerkelijke reis van Katla, behalve dat hij bijzonder was, concludeert de auteur.

In *Katla. De reis naar Dorestad* gebruikt historicus Van der Tuuk deze bijzondere reis als startpunt om te vertellen over Noord-Europa in de negende eeuw. In een goedlopend verhaal neemt de veelschrijver ons mee in de wereld waarin Katla reisde en staat hij stil bij een aantal kenmerken van de vroege middeleeuwen in Noord-Europa. Deze historische context maakt het boek interessant voor docenten om als naslagwerk te gebruiken wanneer ze bij de tijd van monniken en ridders zijn aangekomen. Elk onderwerp uit dit tijdvak komt vroeg of laat langs in het boek: van het hofstelsel tot het feudale stelsel, en van vroegmiddeleeuwse

handelsnetwerken en religieuze wonder verhalen tot de Vikingen. (Als u meer wilt weten over Vikingen in de Nederlanden, kan ik ook Van der Tuuks *Vikingen. Noormannen in de Lage Landen* (2015) aanbevelen.)

Een van de historische kenmerken van de vroege middeleeuwen die de auteur al vrij vroeg in het boek uitgebreid uiteenzet, is de wijze van handelen: voornamelijk over water en met wendbare kleine boten. Er bestond halverwege de negende eeuw in Noord-Europa een uitgebreid netwerk van handelswegen over water die Scandinavië met Engeland en het Europese vasteland verbond. Handelssteden zoals Birka, Hedeby, Londen, Keulen en Dorestad plukten hier in het Oostzee- en Noordzeebekken de vruchten van.

Toch was de handel niet zo uitgebreid als in eerdere tijden en waren goederen uit andere delen van Europa schaars en moeilijk te verkrijgen. Dat maakt de reis die Katla maakte zo bijzonder. Er waren maar weinig handelsschepen die de lange reis tussen Birka en Dorestad maakten. Alhoewel het reisdoel de aantrekkelijke handelsstad Dorestad was, was deze metro-pool halverwege de negende eeuw al op zijn retour, aldus Van der Tuuk. Het hoogtepunt van deze stapelmarkt ligt in de achtste eeuw en de eerste helft van de negende eeuw. Het is rond 852 echter nog steeds een bruisende handelsstad met een kilometerslange oeverbebouwing nabij de splitsing van de Kromme Rijn – toen nog een grote rivier – en de Lek. Schepen uit allerlei windrichtingen konden er komen om hun goederen aan de man

te brengen. Dorestad was in deze eeuw het distributiecentrum dat Noord- en Zuid-Europa met elkaar verbond. Aan de oevers stonden pakhuizen, werkplaatsen, woningen van handelaren en ambachtslieden en bijbehorende schuren. Er was geen marktplaats in de vorm van een centraal gelegen plek met kraampjes, maar de handel werd in de havens zelf gedreven.

Naast de economische geschiedenis van de negende eeuw, is ook de religieuze kant van Katla's wereld interessant. Zeker het persoonlijke verhaal van deze jonge vrouw.

Frideburg, moeder van Katla, stuurde haar dochter op een gevaarlijke tocht naar Dorestad om hier haar vrome liefdadigheidswerk te volbrengen. Ze gaf haar geld mee om aalmoezen uit te delen aan de armen van de stad in dit (relatief) christelijke rijk der Franken. Toen Katla een aantal dagen nadat ze in Dorestad was gearriveerd, terugkwam van het bezoeken van de heiligdommen (waarschijnlijk in het nabijgelegen Utrecht en niet in Dorestad zelf), was haar buidel leeg. Ze had tijdens dit bezoek al vele muntstukken weggegeven, maar door een goddelijke interventie bleek haar buidel opeens weer net zo gevuld als eerder. Het was voor de missionaris en bisschop Rimbart van Hamburg-Bremen reden genoeg om over Katla en dit wonder te vertellen en haar verhaal op schrift te stellen.

Luit van der Tuuk vertelt in *Katla* dus zowel het kleine als het grote verhaal van de negende eeuw en omdat hij verschillende inzichten geeft in de historische context van het tijdvak, is het een geschikt boek om eens op een andere manier naar de vroege middeleeuwen te kijken. Zeggen ze niet over het maken van wereldreizen dat u met een lege geldbuidel, maar wel met een volle koffer herinneringen terugkomt?

Daan van Leeuwen ■

Wilt u aan de slag met dit boek in de les? Bekijk dan de Kleio in de klas op pagina 70.

¹ Rimbart van Hamburg-Bremen, *Het leven van de heilige Anskar*, in: L. van der Tuuk, *Katla. De reis naar Dorestad* (Utrecht 2021), p. 67.

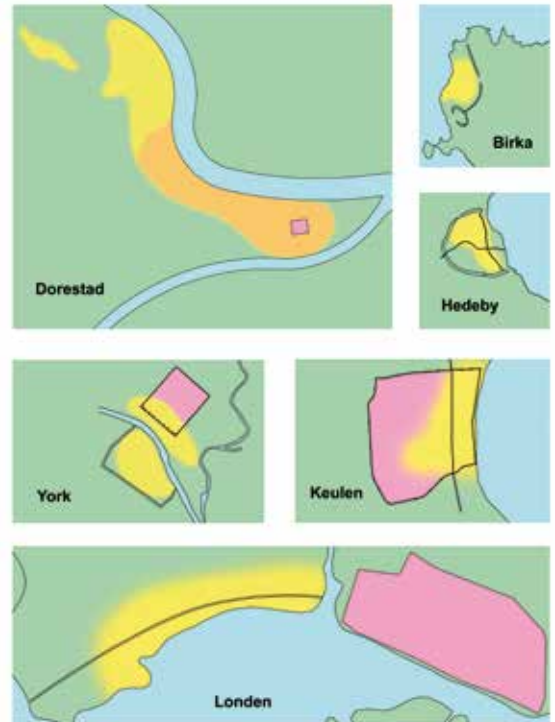
De ‘wereldreis’ van Katla

Een reisdocument maken bij de vroege middeleeuwen

Katla, een jonge, welgestelde vrouw, maakt in 852 een vaartocht van de Zweedse handelsstad Birka naar de belangrijke handelsstad Dorestad in het Frankische Rijk. Als docent doet u verslag van deze reis en de wereld waarin Katla leeft. De leerlingen visualiseren, terwijl u vertelt over de vroege middeleeuwen, met behulp van zelfverzonnen icoontjes voor de algemene historische concepten van het tijdvak die jullie op de route tegenkomen. Een les waarin woord en beeld samenkomen in het ‘reisdocument’.

Daan van Leeuwen
is hoofdredacteur van
Kleio.

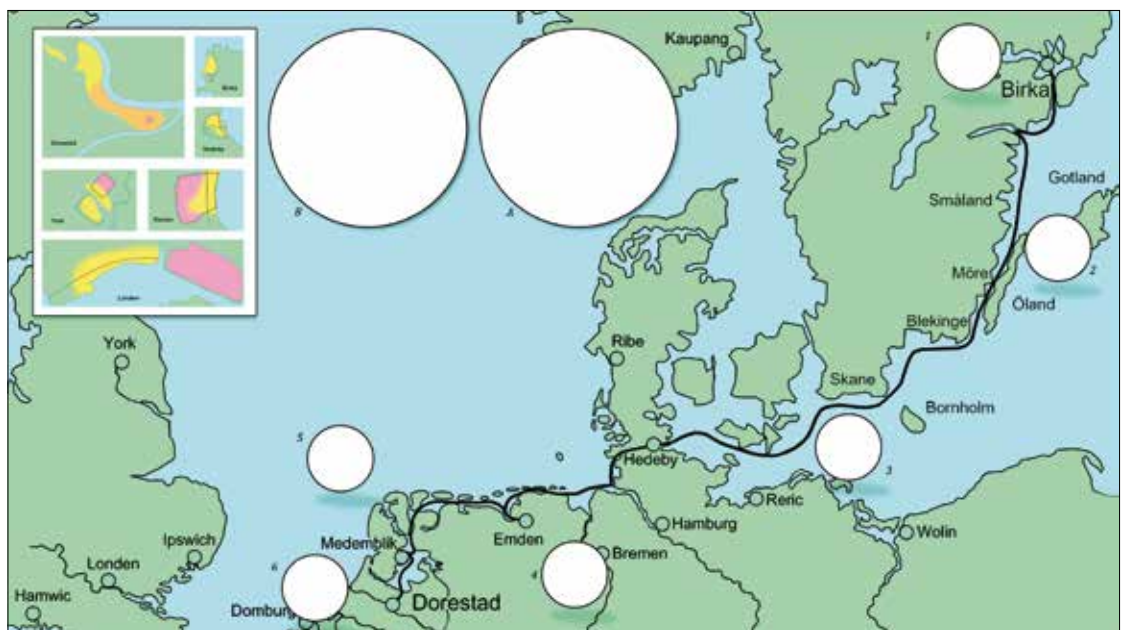
Hoe zou het zijn om in de negende eeuw aan boord van een klein handelsschip van Birka naar Dorestad te reizen? In het boek *Katla. De reis naar Dorestad* (2021) beschrijft historicus Luit van der Tuuk deze reis en neemt hij ons mee in de vroegmiddeleeuwse wereld – zie ook de recensie op pagina 69. De historische context van Noord-Europa in de negende eeuw die Van der Tuuk in zijn boek schetst, laat een prachtige doorsnee zien van hoe de wereld er toen uitzag. Hiermee kan het makkelijk gekoppeld worden aan de (kenmerkende) aspecten van de tijd van monniken en ridders. Gebruik voor deze Kleio in de klas het boek *Katla. De reis naar Dorestad* als uw reislogboek en vul samen met de leerlingen het reisdocument in.

Wat?

Samen met de leerlingen reist u met Katla van Birka naar Dorestad. U vertelt over de wereld waarin Katla leeft en verbindt deze met algemene, historische kenmerken uit de tijd van monniken en ridders. Als u op de bijbehorende routekaart – het reisdocument – bij een bepaalde lege cirkel bent aangekomen, bedenkt de leerling zelf een

Boven: Overzichtskaat waarop de grote steden van Noordwest-Europa zichtbaar zijn. Hierin kunnen leerlingen de grootte van steden vergelijken.
Onder: Het werkblad ‘reisdocument’ waarmee de leerlingen aan de slag gaan. Dank aan Luit van der Tuuk voor beide afbeeldingen.

Route	Onderwerp	Bladzijdes uit <i>Katla</i>
1	Terug naar de bron: missionaris Rimbart	11 en 12
A	Katla en tijdgenoten	30 en 31
2	Onveiligheid in Noord-Europa	70 tot 73
3	Varen en handelen	93 tot 115
4	Het hofstelsel	156 en 171
5	Frisia	151 en 152
6	Bisdom Utrecht en Willibrord	135 en 136
B	Dorestad	149 tot 155

¹ Mayer, R. E., & Anderson, R. B. (1992). The instructive animation: Helping students build connections between words and pictures in multimedia learning. *Journal of Educational Psychology*, 4, 444-452.

icoontje dat past bij het algemene historische kenmerk waarover u net verteld heeft. De leerling gaat op deze manier aan de slag met het visualiseren van algemene historische concepten uit de vroege middeleeuwen die passen bij de onderwerpen uit het curriculum. In de grote cirkels maakt de leerling een tekening van (de kleding van) Katla of een tijdgenoot, en van Dorestad.

Voor wie?

Leerlingen uit groep 7 en 8 en de brugklas.

Wanneer?

Deze les is van toepassing op de tijd van monniken en ridders.

Hoe lang?

Deze les kan verdeeld over een of twee lessen gegeven worden.

Hoe werkt het?

In deze les moet de leerling actief luisteren naar uw verhaal over de wereld van Katla. Deze jonge vrouw reist in het jaar 852 van het Zweedse Birka naar Dorestad. Nu weten we niet zoveel van de reis van Katla zelf, maar wel van de wereld waarin ze leeft. Terwijl u van alles vertelt over de historische context en de omstandigheden van de reis, kijken de leerlingen mee in hun eigen reisdocument. U laat verschillende onderwerpen de revue passeren en stopt af en toe om de leerling een icoontje te laten bedenken bij het zojuist besproken onderwerp. De leerling tekent dit icoontje in de bijpassende, lege cirkel. Op de route passeert Katla zeven kleine, witte cirkels voor verschillende icoontjes passend bij verschillende kenmerken van de vroege middeleeuwen. Er zijn twee grotere, lege cirkels binnen het reisdocument waarin de leerling een tekening kan maken. In de eerste grote cirkel (A) maakt de leerling een tekening van Katla of een tijdgenoot. In de tweede grote cirkel (B) maakt de leerling een afbeelding van Dorestad. Alle icoontjes passen bij onderwerpen die tot het tijdvak behoren (zie kader).

Ales stenar, een Vikingmonument uit de vroege middeleeuwen.

Wat levert het op?

Leerlingen gaan in deze opdracht zelf aan de slag om woord en beeld te combineren (dual coding).¹ De opdracht daagt uit om abstracte, historische concepten middels woorden om te zetten in beelden. U kunt deze opdracht inzetten aan het begin van het bespreken van dit tijdvak of juist aan het einde als alle onderwerpen al eerder aan bod zijn geweest. Het reisdocument kan, bijvoorbeeld in het voorbereiden op een toetsmoment, dan gebruikt worden om de betekenis van de icoontjes in eigen woorden uit te leggen. ■

Het werkblad 'reisdocument' kunt u downloaden op vgnkleio.nl.

Aan de slag met *Katla*

Als lid van VGN Kleio krijgt u 25 procent korting op *Katla. De reis naar Dorestad* (2021) van Luit van der Tuuk (Omniboek).

Scan de QR-code en voer de code **904-11314** in. Of ga naar omniboek.nl/actiecode. De kortingsactie is geldig tot 21 juni 2022.

AUSCHWITZ, ons verhaal

documentaire met lesbrief voor in de klas

In deze gloednieuwe documentaire over Auschwitz, spreken getuigen uit Nederland en België over hun ervaringen tijdens de jaren 1941-1945.

Aan het woord zijn zes mensen die één ding gemeen hebben; zij werden als jood naar Auschwitz gedeporteerd en vertellen het na. Het is hun persoonlijke oorlogsgeschiedenis waarin zij de ontmenselijking in de concentratiekampen heel persoonlijk over weten te brengen. Elke persoon reageert er immers anders op.

Door de documentaire van 39 minuten met de lesbrief in te zetten, ben je als docent in staat om de abstractie van de begrippen holocaust, ontmenselijking, Auschwitz en vernietigingskamp concreter te maken. Je kunt de documentaire in de klas vertonen (van groep 8 t/m eindexamenkandidaten). Het lespakket bestaat naast de documentaire uit een informatiepakket met achtergrondinformatie en lesopdrachten op diverse niveaus. Je streamt de documentaire en print zelf de benodigde opdrachten. Het advies is een blokkuur (90 tot 100 min.) te gebruiken.

De documentaire "Auschwitz, ons verhaal" laat de overlevenden hun persoonlijke verhaal vertellen alsof ze recht tegenover je zitten. Hoe blijf je mens en waar putten zij kracht uit?

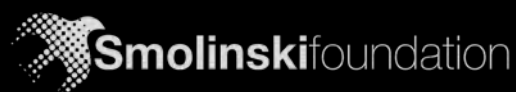

Op 31 maart 2022 is de Nederlandse première in het Joods Museum te Amsterdam.

Op 1 april 2022 volgt de online release van documentaire en lespakket via de website www.smolinski.nl, met ondertiteling in het Nederlands, Frans, Engels en tweetalig NL/FR.

www.auschwitz.be

www.smolinski.nl

Interviewer: Herman Teerhøfer (Smolinski Foundation) • Producent: Frédéric Crahay (Stichting Auschwitz – vzw Auschwitz in Gedachtenis)
Scenario en regie: Joris Vermost (vof De Zeemier) • Vragen lespakket: Daniël Wöltgens

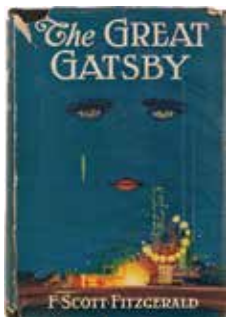

Oog op de oudheid

In het Rijksmuseum van Oudheden is een nieuwe reeks *Oog op de Oudheid* te volgen, een serie presentaties en discussies over de oudheid met gespecialiseerde wetenschappers. Er zijn nog twee bijeenkomsten bij te wonen nadat deze *Kleio* is verschenen: op dinsdag 29 maart is het thema *Oog op het nationalisme*, over hoe opvattingen over cultureel erfgoed samenhangen met nationale identiteit, met name in landen in het Midden-Oosten. Op dinsdag 5 april gaat het over monotheïstische godsdiensten in *Oog op religie*. De avonden zijn bij te wonen in het museum of via een livestream, deelname is gratis. Meer informatie is te vinden op tinyurl.com/RMOoudheid.

Histocrypto

Deze afbeeldingen zijn cryptische aanwijzingen. Welk historisch begrip zoeken we? Stuur het antwoord voor 20 april naar redactie@vgnkleio.nl. Vergeet niet uw adres erbij te vermelden.

Het antwoord op de histocrypto uit *Kleio* 1 was: de stranden van D-day. De winnaar is Gerard Steenhagen uit Leeuwarden. Gefeliciteerd met de boekenbon van 20 euro!

Getuigen over Auschwitz

Op 1 april 2022 komt een nieuwe documentaire over de Holocaust uit, voor gebruik in de klas. De documentaire is volledig samengesteld uit de interviews van overlevenden van concentratiekamp Auschwitz, aangevuld met historisch foto- en videomateriaal. De documentaire *Auschwitz. Ons verhaal* laat de overlevende gevangenen hun persoonlijke verhaal vertellen alsof ze recht tegenover je zitten. De documentaire is heel geschikt om in de klas te vertonen aan scholieren (eind lagere school of middelbare school). Daarom is de documentaire voorzien van een informatiepakket met achtergrondinformatie en opdrachten, zodat het geheel een compleet lespakket vormt. De documentaire met lespakket is vanaf 1 april 2022 beschikbaar op www.smolinski.nl.

Vmbo-commissie zoekt nieuwe leden

Per 1 augustus 2022 is de vmbo-commissie van de VGN op zoek naar drie nieuwe leden. De commissie zoekt (ervaren) docenten geschiedenis, die bij voorkeur veel lesgeven op het vmbo en een actieve rol willen spelen om goed geschiedenisonderwijs voor deze groep leerlingen in stand te houden. De commissie bestaat uit acht leden en komt jaarlijks gemiddeld zes keer bij elkaar. De commissie houdt zich onder andere bezig met examenzaken en de vmbo-conferentie. Heb je interesse? Mail dan voor 1 april naar de secretaris van de vmbo-commissie Fred van Kruistum op f.vankruistum@kennemercollege.nl.

Revolusi in de klas

Op 9 maart lanceerde het Rijksmuseum in samenwerking met Thieme Meulenhoff en het Indisch Herinneringscentrum lesmateriaal dat bij de tentoonstelling *Revolusi! Indonesië onafhankelijk* hoort. Bij de tentoonstelling zijn video's gemaakt. In drie videoportretten van jongeren die een link hebben met voormalig Nederlands-Indië en de Molukken wordt stilgestaan bij de impact van het koloniaal verleden en de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Het lesmateriaal is bedoeld voor het vmbo en het mbo en heeft als doel om het gesprek te voeren in de klas met interactieve werkvormen. Het is methodeonafhankelijk te gebruiken voor de lessen Nederlands, muziek, geschiedenis en meer. Je vindt het lesmateriaal op tinyurl.com/thevolusi.

Indonesische nationalisten rijden door de straten op 12 november 1945. Fotograaf onbekend. Bron: Rijksmuseum Amsterdam.

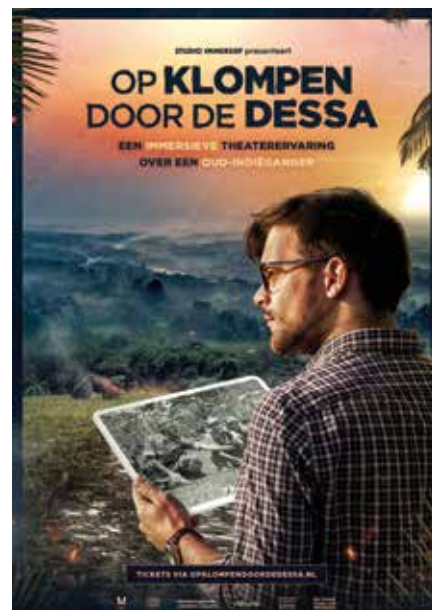

Een kind koopt pindakoekjes bij een pindaverkoper in 1931.

Discriminatie Chinese Nederlanders

In 1911 arriveerden de eerste Chinezen in Nederland als zeelieden. Sindsdien zijn de Chinezen vrijwel geruisloos geïntegreerd in de Nederlandse samenleving. Helaas is deze migrantengroep meer dan honderd jaar later nog niet volledig geaccepteerd. Veel Chinese Nederlanders worden nog steeds geconfronteerd met vooroordelen, racistische uitlatingen en andere vormen van discriminatie. De Stichting Asian Heritage heeft een korte film over dit thema uitgebracht die in de klas te gebruiken is. Bekijk de film via tiny.cc/K2kleiokrant.

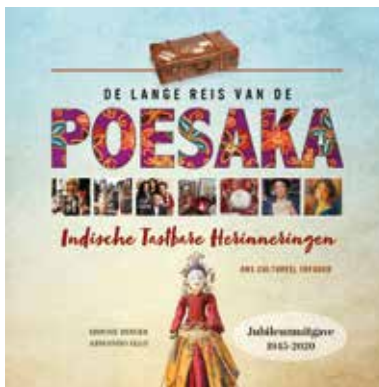
Bijzondere voorstelling over koloniale oorlog

Op klompen door de dessa is een theaterervaring waarin je actief deelneemt en je eigen verhaallijnen kiest tijdens de voorstelling. In deze unieke theatervorm, met een mix van storytelling en gaming-elementen, wordt het verhaal verteld van een Nederlandse dienstplichtige soldaat die in Nederlands-Indië het gezag over de voormalige kolonie moest helpen herstellen. Dit optreden mondde uit in een guerrillaoorlog. Het verhaal is van een van de 200.000 Nederlandse militairen die net na de bevrijding van de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië werden ingezet in een oorlog die nog eens vier jaar duurde. Tijdens de theaterervaring wordt er gebruikgemaakt van authentiek gedigitaliseerd archiefmateriaal. Na de ervaring is er gelegenheid om in de reflectieruimte ervaringen uit te wisselen met elkaar. Er is ook een aanvullend educatief programma. Kijk op www.opklompendoordedessa.nl voor speeldata en informatie.

Het volgende nummer van Kleio verschijnt op 4 mei

Lespakket Nederlands-Indië

Het lespakket *Ooggetuigen vertellen: De Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië en de onafhankelijkheidsstrijd 1942-1949* is te bestellen. Met de Indische en Molukse verhalen uit het boek, de lesbrieven en de documentaire hebben docenten geschiedenis en maatschappijleer een originele aanvulling op de lesstof over de Tweede Wereldoorlog in Zuidoost-Azië. Het pakket bestaat uit het jubileumboek *De lange reis van de Poesaka*, *Indische tastbare herinneringen*, een inspiratieboek voor docenten met een handleiding, een documentaire en een (online) bijlagenpakket met zes lesbrieven, antwoordblad, verdiepvragen en een topografische kaart. Het hele pakket is te bestellen op Impublishers.nl (ga naar tinyurl.com/KPOLP voor een directe link) en kost 65 euro.

Jaarvergadering VGN

Op 19 april is de jaarvergadering van de VGN. Deze jaarvergadering vindt plaats op de UvA in Amsterdam, in samenwerking met het Duitsland Instituut. Na een inhoudelijk welkom van het Duitsland Instituut bespreken we het afgelopen jaar. Belangrijk agendapunt is de aanstelling van een nieuw bestuur volgens de nieuwe bestuursstructuur. Daarom is dit hét moment om je stem te laten horen en richting te geven aan de toekomst van de vereniging. Kom dus massaal! **Locatie:** UvA te Amsterdam. **Datum en tijd:** 19 april 2022, 17.00-20.00 uur (voor broodjes wordt gezorgd, locatie en tijd onder voorbehoud). Agenda en stukken volgen later via de website www.vgnkleio.nl. Opgeven kan via secretaris Maarten van Gils: maartenvgils@hotmail.com.

Langzaam lesgeven

Ik had me verzoend met het feit dat ik tot een uitstervend soort docenten behoort, maar wat blijkt, ik ben ontzettend modern! Ik leefde in die deerlijke veronderstelling, omdat ik me nog zelden waag aan didactische nieuwigheid. Niet dat ik daarvan de meerwaarde niet zie, maar het kost me gewoon moeite. Dat geschuif met tafels en stoelen, het knippen en plakken, expertgroepjes, leerlingen als docent, de flip-overs en post-its, het lawaaiige groepswork, kortom het uit handen geven van de controle – nee, ik hou er niet van. Doe mij maar klassiek klassikaal: frontale uitleg, aantekeningen, vragen stellen, vingers omhoog en daarna aan het werk. Maar wat schetst nu mijn verbazing: ik doe weer gewoon mee in de voorhoede van het onderwijs! Dat wat ik al jaren doe heet klaarblijkelijk *slow teaching*. Mooi!

Je hoort vaak zeggen dat de concentratie-spanne van leerlingen ultrakort is – na tien minuten uitleg kun je beter stoppen. De docent zou daarom meer een coach aan de zijlijn moeten zijn; samenwerkend, ontwerpend en onderzoekend leren werden sleutelbegrippen, maar in deze moderne didactiek verwerd de leraar tot een stomme figurant. Maar zie, de klassieke docent is terug van weggeweest. Bij *slow teaching* staat de presentatie van de lesstof centraal en daarmee ook het geven van aantekeningen, het stellen van vragen aan de klas en het laten maken van samenvattingen.

'De klassieke docent is terug van weggeweest'

Natuurlijk moet niet alles in één klap op het scherm, maar de stof dient in brokken aangeboden te worden. En dat doe je op het schoolbord. Het lijkt potverdorie wel *lesgeven* waar we het over hebben! De Brit Jamie Thom publiceerde er in 2018 voor het eerst over, en anderen, zoals de Nederlander Marcel Schmeier, gingen daarmee aan de wandel. Hun werk zit vol open deuren. Naast de focus op aantekeningen, herhaling en samenvattingen moet er niet te veel afleiding in het lokaal zijn, je moet werken aan je relatie met de leerlingen, er moeten langetermijndoelen gesteld worden, je

moet complimenten geven en duidelijke regels en routines hanteren. Werkelijk? Zijn dit *nieuwe* inzichten?

Het deed me denken aan wat een intussen gepensioneerd collega eens zei: 'Jelte, ik kan mijn brevetten, oorkondes, certificaten en diploma's gewoon laten rouleren in mijn bureaula, mettertijd komen dezelfde cursussen als vanzelf weer boven op de stapel te liggen.' Onderwijsvernieuwing blijkt vaak vooral een overbodige stoorzender. Tablet-scholen keerden terug op hun schreden, leerpleinen werden weer ommuurd en straks heeft de docent als coach ook afgedaan. Uiteindelijk draait onderwijs simpelweg om inspirerende docenten die hun vak verstaan. ■

Jelte Posthumus woont in Groningen en is daar docent geschiedenis op het Willem Lodewijk Gymnasium. Hij schrijft al jaren over het onderwijs. Daarnaast is hij radiopresentator voor *Glasnost*, een Gronings radioprogramma over kunst en cultuur. Ook is hij muzikant en film liefhebber.

·VGN KLEIO

Hoofdredactie:

Daan van Leeuwen |
hoofdredactie@vgnkleio.nl

Eindredactie:

Patsboem! |
educatief, Richard de Rooij |
redactie@vgnkleio.nl

Redactie: Quinten Koster, Lisa Oskamp, Nicole van der Steen, Bart den Uyl, Ben Vriesema

Medewerkers: Jelte Posthumus, Ton van der Schans

Vormgeving: Bianca Emanuel
Magazine Design

Redactieadres:

Berg en Dalseweg 199
6522 BJ Nijmegen

Druk: Drukkerij Wilco BV,
Meppel | ISSN 0165-6449

Advertentie acquisitie:

Susanne Elgershuizen, 06 - 137 601 25 |
elgershuizen15@gmail.com

Kleiokrante: Kopij kunt u sturen
naar: redactie@vgnkleio.nl.

Website: www.vgnkleio.nl

Social media: @gsonderwijs
www.facebook.com/vgnkleio
www.linkedin.com/company/
vgn-kleio

Contributie:

Lidmaatschap VGN € 80,- | Studenten € 50,-

Leden- en abonnements-

administratie: Lid worden

of uw gegevens wijzigen?

Stuur een mail naar:

aanmelden@vgnkleio.nl.

Algemeen Bestuur VGN

Ton van der Schans, voorzitter,
mediacontacten, pabocommissie

Maarten van Gils,

secretaris, cie. didactiek

Maud Knook, penningmeester

Hellen Janssen,

cie. havo/vwo, Euroclio

Gerard Rozing, cie. vmbo,

cie. lerarenopleidingen

Pim Renou, ICT, communicatie, pr,

cie. wereldgeschiedenis

Jos Niewold, cie. vmbo, PVVVO

Berichten voor het VGN-bestuur

kunt u sturen naar:

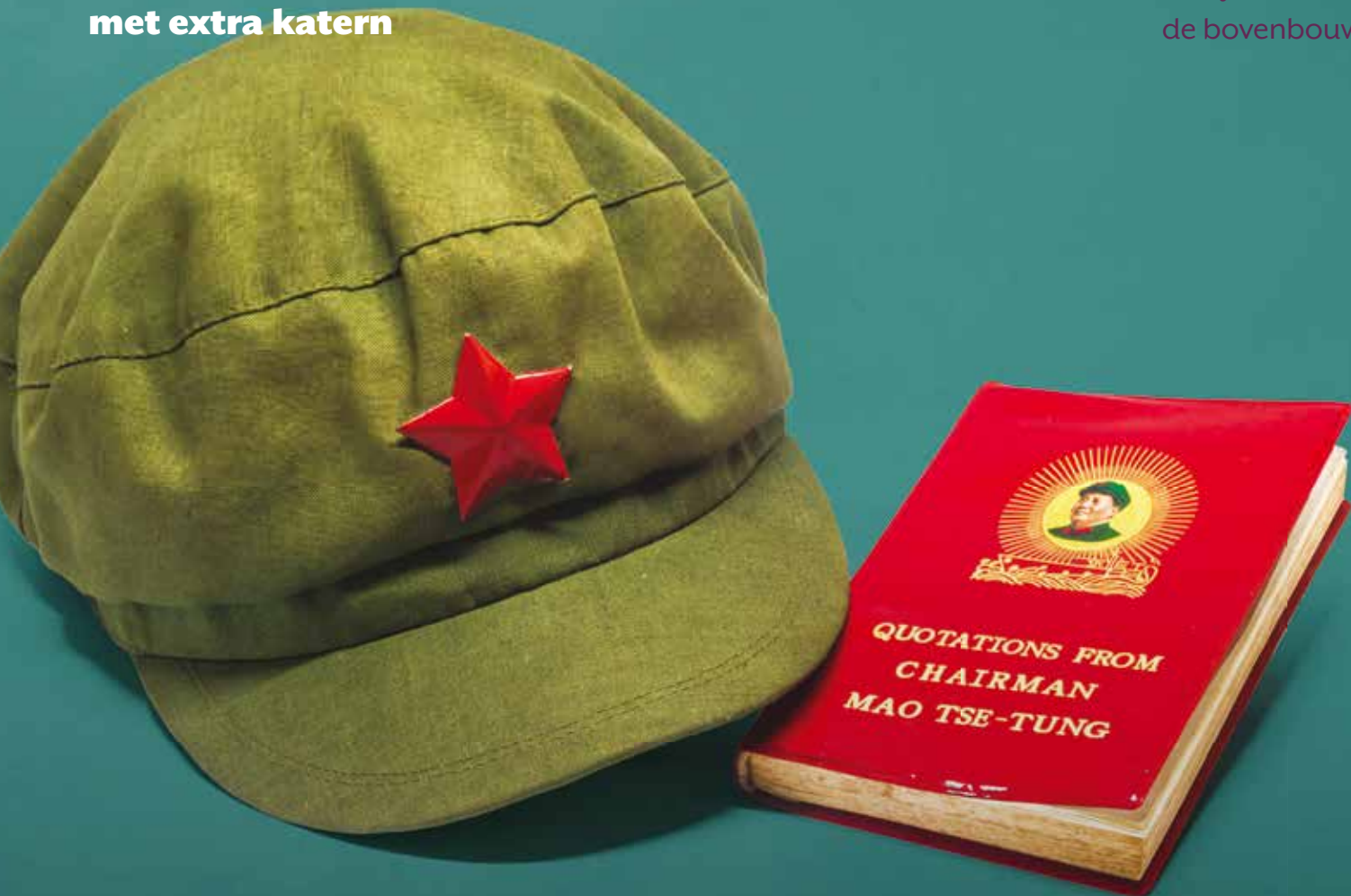
contact@vgnkleio.nl.

feniks

**Ontdek feniks
in de bovenbouw**
met extra katern

Bekijk feniks in
de bovenbouw

Bekijk de actie op
thiememeulenhoff.nl/kleio

Bel voor een afspraak [033 448 360](tel:033448360)
Of Whatsapp Margot [06 3192 0150](tel:0631920150)

Extra bij feniks:

Themakatern over de Geschiedenis
van de democratische rechtsstaat
in Nederland.

LRN·line

ThiemeMeulenhoff